

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О.А. Немцова
І.Г. Швидченко

ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Конспект лекцій

Одеса
Одеський державний екологічний університет
2023

УДК 349.6

H-50

Нємцова О.А., Швидченко І.Г.

H-50 Екологічне законодавство: конспект лекцій. Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2023. 170 с.

ISBN 978-966-186-240-0

Конспект лекцій з дисципліни «Екологічне законодавство» призначається для використання студентами усіх форм навчання, які навчаються за освітньою програмою рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальностями 101 «Екологія» та 183 «Технології захисту навколишнього середовища».

УДК 349.6

*Рекомендовано методичною радою Одеського державного екологічного університету
Міністерства освіти і науки України як конспект лекцій
(протокол № 5 від 20.04.2023 р.)*

SBN 978-966-186-240-0

© Нємцова О.А., Швидченко І.Г., 2023
© Одеський державний екологічний університет, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	6
ВСТУП.....	7
ТЕМА 1 ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАВО – ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАДАЧІ ТА ПРИНЦИПИ, ДЖЕРЕЛА, ПРЕДМЕТ І МЕТОД. СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	8
1.1 Поняття і принципи екологічного законодавства та права.....	8
1.2 Предмет і метод регулювання екологічних правовідносин.....	10
1.3 Система екологічного законодавства України (джерела права)	12
1.4 Екологічні права та обов’язки громадян.....	14
ТЕМА 2 ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	18
2.1 Природокористування – поняття та види	18
2.2 Суб’єкти, об’єкти, принципи права природокористування.....	20
2.3 Підстави виникнення і припинення права спеціального природокористування	23
ТЕМА 3 ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ.....	27
3.1 Поняття та зміст права власності.....	27
3.2 Форми власності на природні ресурси.....	28
3.3 Набуття та припинення права власності на природні ресурси.....	30
ТЕМА 4 ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА	33
4.1 Загальна характеристика та складові економіко-правового механізму.....	33
4.2 Адміністративно-правові методи забезпечення економічного механізму управління охороною довкілля	34
4.3 Цивільно-правові методи забезпечення економічного механізму управління охороною довкілля	39
ТЕМА 5 ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	43
5.1 Поняття та підстави притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення	43
5.2 Функції і види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення	44
5.3 Правопорушення – підстава екологічної відповідальності.....	46
ТЕМА 6 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ	50
6.1 Право власності на землю.....	51
6.2 Право землекористування	54

6.3 Права на чужі земельні ділянки	57
6.4 Правова охорона земель	59
ТЕМА 7 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР	62
7.1 Загальна характеристика.....	62
7.2 Види надкористування.....	63
7.3 Підстави та порядок виникнення права надкористування.....	67
ТЕМА 8 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ	71
8.1 Загальна характеристика.....	71
8.2 Правове регулювання водокористування	72
8.3 Правова охорона вод в Україні	75
ТЕМА 9 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РОСЛИННОГО СВІТУ	80
9.1 Загальна характеристика – поняття, види, визначення	80
9.2 Порядок використання об'єктів рослинного світу	81
9.3 Правова охорона та відтворення об'єктів рослинного світу	83
9.4 Право користування лісами та його види	86
ТЕМА 10 ПРАВОВА ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ	91
10.1 Загальна характеристика правового регулювання використання тваринного світу	91
10.2 Полювання як спосіб спеціального використання тваринних ресурсів ...	92
10.3 Використання рибних ресурсів	93
10.4 Правова охорона об'єктів тваринного світу.....	95
ТЕМА 11 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ.....	98
11.1 Загальна характеристика.....	98
11.2 Правові аспекти використання атмосферного повітря.....	100
11.3 Правова охорона атмосферного повітря	102
11.4 Антишумове законодавство	103
ТЕМА 12 ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ВИКЛЮЧНОЇ (МОРСЬКОЇ) ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ ТА КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ШЕЛЬФУ УКРАЇНИ.....	106
12.1 Визначення виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу	106
12.2 Правова охорона виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу при проведенні наукових досліджень і створенні штучних островів.....	109

ТЕМА 13 ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ І	
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ	114
13.1 Загальна характеристика екологічної мережі та природно-заповідного фонду України.....	114
13.2 Природно-заповідний фонд України – як складова екологічної мережі України	117
13.3 Правова охорона водно-болотних угідь.....	120
13.4 Правова охорона земельних ділянок, в межах яких розташовані природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність	122
ТЕМА 14 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТА ОЗДОРОВЧИХ РЕСУРСІВ	124
14.1 Загальна характеристика.....	124
14.2 Правовий режим земель оздоровчого призначення.....	125
14.3 Правовий режим земель рекреаційного призначення	130
ТЕМА 15 ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗОН НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ	137
15.1 Правовий режим надзвичайного стану в умовах надзвичайної екологічної ситуації	139
ТЕМА 16 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ	142
16.1 Небезпечні та побутові відходи	144
ТЕМА 17 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА НАКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА	148
17.1 Загальна характеристика міжнародного екологічного права	148
17.2 Урядові організації, діяльність яких пов'язана з охороною навколишнього природного середовища	151
17.3 Неурядові міжнародні організації екологічного спрямування.....	157
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	160

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ОДЕКУ – Одеський державний екологічний університет
ЗКУ - Земельний кодекс України
ЛКУ - Лісовий кодекс України
ВКУ - Водний кодекс України
КУпН - Кодекс України про надра
ЦКУ – Цивільний кодекс України
КМУ – Кабінет міністрів України
ВРУ - Верховна Рада України
АРК - Автономна республіка Крим
ПКУ – Податковий кодекс України
ККУ – Кримінальний кодекс України
КУпАП - Кодекс України про адміністративні правопорушення
КЗпПУ - Кодекс законів про працю України
ПЗФ - природно-заповідний фонд
ВЕЗ - вільна економічна зона
НЕС - надзвичайна екологічна ситуація
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ММО - міжнародні міжурядові організації
МНО - Міжнародні неурядові організації

ВСТУП

Дисципліна «Екологічне законодавство» належить до циклу професійно-орієнтованих дисциплін.

Важливе місце в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку країни належить екологічному законодавству, що має на меті регулювання відносин з використання природних ресурсів, охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки. Становлення і розвиток екологічного законодавства України налічує невеликий проміжок часу (з набуттям незалежності країни), але за цей час суспільство усвідомило необхідність забезпечення ефективного захисту довкілля та раціонального природокористування, що і прискорило розвиток цієї галузі нормотворчості.

Оскільки сучасний стан України характеризується погіршенням екологічної ситуації значна частина норм природоохоронного законодавства спрямована на упередження проявів екологічного ризику від техногенного впливу і стихійних явищ з урахуванням економічних можливостей держави. Зважаючи на військову агресію, якій підверглася наша країна, стан навколишнього природного середовища, із усіма його складовими компонентами, зазнав шкоди, розміри якої важко навіть уявити. Нам необхідно буде відновлювати й відшкодовувати завдані збитки з держави-агресора, і це також є актуальною задачею екологічного законодавства.

Основою для вивчення студентами Одеського державного екологічного університету напрямку екологічного законодавства та екологічного права має бути означений конспект лекцій.

Метою дисципліни є формування у студентів теоретичних знань та практичних навичок, необхідних для роботи у наукових, науково-проектних, державних та відомчих виробничих підрозділах, що пов'язано із застосуванням екологічного законодавства та права.

В основу курсу «Екологічне законодавство» покладена цілісна концепція широкого розуміння комплексності екологічного законодавства, що поєднує у собі природоохоронні, природоресурсні та антропоохоронні норми. Курс екологічного законодавства та екологічного права є складовою частиною безперервної екологічної освіти та виховання студентів-екологів і спрямований на розвиток у студентської молоді еколого-правового світогляду, спеціального еколого-правового мислення, закріплення необхідних юридичних знань, з метою вирішення конкретних питань їх майбутньої практичної діяльності щодо реалізації та захисту екологічних прав громадян та юридичних осіб.

ТЕМА 1 ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАВО – ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАДАЧІ ТА ПРИНЦИПИ, ДЖЕРЕЛА, ПРЕДМЕТ І МЕТОД. СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1.1 Поняття і принципи екологічного законодавства та права

Екологічне законодавство України – це система нормативно-правових актів, що містять еколого-правові норми, які здатні регулювати екологічні правовідносини, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.

Система екологічного законодавства України є досить прогресивною, тому що вона створювалася вже в умовах незалежності з використанням досвіду світових лідерів, в галузі екологічного права. Сьогодні ми можемо сміливо констатувати, що той «правовий вакуум» в сфері охорони довкілля і екологічної безпеки, що утворився одразу після проголошення незалежності України ліквідовано. За останні роки в Україні прийнято кілька десятків законів і кодексів, які регулюють усі види еколого-правових відносин.

Норми екологічного права забезпечують правове регулювання всіх видів суспільних відносин, які тим чи іншим чином впливають (прямо або опосередковано) на природні геосистеми країни, викликаючи в них зміни та формують нові екологічні зв'язки в природному середовищі. Тим самим вони сприяють розвитку тих суспільних відносин, які формують нинішнє середовище перебування людини та екологічну ситуацію.

В еколого-правовій літературі немає єдності думок щодо визначення поняття і сутності екологічного права. Їдеться як про різну природу екологічного права як галузі права (самостійної або комплексної), так і про повну відсутність даної галузі права [1].

Комплексність галузі екологічного права мотивується в такий спосіб тим, що кожна галузь права, яка входить до складу екологічного права, регулює самостійний вид екологічних відносин, в основі які лежать різні об'єкти. Тому й існують такі самостійні галузі права, як земельне, лісове, водне, гірниче, фауністичне, атмосферо-повітряне, тощо. Також екологічне право – це інтегрована правова спільнота (комплексна галузь права), що поєднує сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відновлення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав[2].

Окремі правознавці вважають, що екологічне право не є комплексною галуззю права. Ю.О. Вовк вважає, що «природоресурсне (екологічне) право має один тільки предмет правового регулювання – суспільні відносини, що складаються з приводу раціонального використання й охорони природних ресурсів» [3]. В.В. Петров обґрунтовано доводить, що екологічне право з погляду його предмета є сукупністю однорідних суспільних екологічних відносин [4].

Таким чином, ми погоджуємось з тим, що екологічне право - це комплексна галузь права, за допомогою якої регулюються суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Задачею екологічного права, згідно ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», є регулювання відносин в області охорони, використання та відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, попередження та ліквідації негативного впливу господарської й іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генофонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [5].

Одна з найважливіших проблем існування правової реальності виражена в її принципах. Як самостійні компоненти системи права розглядаються вихідні нормативні ідеї, що визначають загальну спрямованість дії права. Принципи права підрозділяють на загально-соціальні і спеціально-юридичні. Серед загально-соціальних принципів права можна виділити: принцип пріоритету загальнолюдських цінностей над національними і груповими; принцип верховенства права; принцип відповідності індивідуальних і колективних прав людини; принцип паритету особистості і держави.

Спеціально-юридичні принципи класифікуються на загально-правові, міжгалузеві, галузеві, міжінституційні та інституційні [6].

У сфері охорони навколишнього природного середовища діють усі вищевказані види принципів права.

Найбільш яскраво вираженими у відносинах з охорони довкілля є загально-правові і спеціальні (галузеві) принципи екологічного права.

До загально-правових принципів екологічного права відносяться:

- гласність і демократизм прийняття екологічно значимих рішень;
- невідворотність відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічного законодавства;

- поєднання заходів стимулювання та юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу;
- міжнародне співробітництво в області використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

До спеціальних (галузевих) принципів екологічного права відносяться:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки;
- гарантії якості навколишнього природного середовища для життя і здоров'я людей;
- попереджальний характер і превентивність екологічних заходів;
- соціальна орієнтованість на формування екологічного світогляду в суспільстві;
- погодженість екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства;
- об'єднання міждисциплінарних знань для досягнення сприятливого екологічного ефекту;
- прогнозування, планування і нормування якості навколишнього природного середовища;
- обов'язковість екологічної експертизи для екологічно значимих рішень і об'єктів;
- плата за погіршення якості навколишнього природного середовища;
- правове забезпечення досягнення гармонічної взаємодії суспільства і природи;
- правове забезпечення раціонального та ефективного використання природних об'єктів власниками та природокористувачами;
- цільове використання природних об'єктів;
- правове забезпечення економічного стимулювання власників і користувачів природних об'єктів;
- правове забезпечення комплексного підходу до використання і відновлення природних об'єктів, а також до охорони навколишнього природного середовища[6].

1.2 Предмет і метод регулювання екологічних правовідносин

Критерієм для визначення галузей права у їх системі є предмет і метод правового регулювання.

Предмет правового регулювання визначає, що саме регулює та чи інша галузь права, які відносини підпадають під дію її регулювання. В предмет екологічного права включаються суспільні відносини в сфері охорони

навколишнього природного середовища, захисту екологічних прав і охорони здоров'я людини, забезпечення екологічної безпеки, природокористування, державного регулювання і управління якістю навколишнього природного середовища.

У літературі виділяється дві групи урегульованих нормами екологічного права відносин:

1. Галузеві екологічні відносини: землеохоронні, надрохоронні, водоохоронні, флороохоронні, фауноохоронні та повітряноохоронні, тобто, по суті, середовищеохоронні частини природноресурсових відносин;

2. Комплексні екологічні відносини: відносини з охорони природних територій і комплексів, природно-заповідного фонду, водно-болотних угідь, лікувально-оздоровчих, рекреаційних, курортних та інших спеціальних територій і зон, відносини по забезпеченню екологічної безпеки в окремих сферах людської діяльності, включаючи населені пункти, промисловість, сільське господарство, енергетику, транспорт і т.д.

В залежності від об'єктів правового регулювання виділяють групи природоохоронних та антропоохоронних відносин, кожна з яких також підрозділяється на відповідні види в залежності від характеру об'єктів, форм і джерел несприятливого екологічного впливу. Об'єктом правового регулювання завжди виступають суспільні відносини, тобто відносини між людьми з приводу використання й охорони навколишнього природного середовища [1].

Кожна із соціальних сфер, врегульованих правом, вимагає для себе різних комбінацій юридичних прийомів впливу, цілісне поєднання яких іменується методом правового регулювання.

Методи правового регулювання підрозділяються на імперативні і диспозитивні, методи координації і субординації, методи обмеження і методи стимулювання.

Імперативний метод або метод владних розпоряджень містить, як правило, норми заборони. Він характерний, насамперед, для кримінального й адміністративного права. Диспозитивний метод дає можливість суб'єктам самим визначати правила своєї поведінки в межах закону. Він притаманний цивільному і комерційному праву. Метод координації припускає однакове (рівне) положення учасників. Він використовується в цивільному праві, підприємницькому праві й ін. Метод субординації пов'язаний з підпорядкованістю учасників правового відношення один одному. Він характерний для адміністративного права. Метод обмежень пов'язаний із установленням заборон і покарань, що властиво кримінальному та адміністративному праву. Метод стимулювання пов'язаний з використанням

заохочень, стимулів і пільг. Він широко використовується для матеріальної зацікавленості працівників у сфері трудового права [6].

В екологічному праві використовуються усі вищевказані загальногалузеві методи правового регулювання, однак у різних співвідношеннях. Імперативний метод, будучи основним методом екологічного права, використовується набагато частіше, ніж диспозитивний. Аналогічно йому, метод субординації застосовується в більшому ступені, ніж метод координації. Наприклад, такий інститут екологічного права, як юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства, урегульований у більшому ступені імперативним методом права. Управління поведження з відходами – методом субординації. При укладанні цивільно-правових договорів між учасниками екологічних чи природноресурсових відносин мають місце диспозитивний метод і метод координації. Звільнення землекористувачів від плати за землю за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивациі і консервації земель – явний прояв методу стимулювання. Крім цього, в екологічному праві виділяють особливі, властиві тільки даної галузі права методи правового регулювання – метод еколого-експертних оцінок, еколого-соціальних обтяжень, екологізації господарської діяльності, метод ініціативи.

1.3 Система екологічного законодавства України (джерела права)

Джерела права – це способи вираження і закріплення правових нормативів, надання їм загальнообов'язкового юридичного значення. Правові нормативи можуть існувати за допомогою різних правових текстів. В Україні провідну роль відіграє нормативно-правовий акт. З урахуванням цього під джерелами екологічного права розуміють нормативно-правові акти, якими регулюються відносини у сфері взаємодії навколишнього природного середовища і суспільства.

Нормативно-правові акти – це акти державної (публічної) влади, за допомогою яких устанавлюються (санкціонуються), вводяться в дію, чи змінюються скасовуються правила поведінки суб'єктів правовідносин у суспільстві. Нормативно-правовий акт – це найбільш виражене джерело права, що представляє собою основу для чіткого і точного законодавчого регулювання правових розпоряджень [7].

Під джерелами екологічного права варто розуміти прийняті уповноваженими державними органами нормативно-правові акти, що містять правові норми, які регулюють суспільні відносини по охороні і відновленню природних об'єктів і навколишнього природного середовища в цілому [6].

В Україні склалася система екологічного законодавства. На її вершині – Конституція України, що закріпила загальні принципи охорони навколишнього середовища в Україні [8]. За нею йде закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» як фундаментальний акт екологічного законодавства [5]. Від нього відпочковуються галузеві закони і кодекси: Земельний кодекс України (далі – ЗКУ) [9], Лісовий кодекс України (далі – ЛКУ) [10], Водний кодекс України (далі – ВКУ) [11], Кодекс України про надра (далі – КупН) [12], Закони України «Про охорону атмосферного повітря» [13], «Про тваринний світ» [14], «Про рослинний світ» [15], «Про природно-заповідний фонд» [16], тощо. Ці закони і кодекси є фундаментальними для підгалузей комплексної галузі екологічного права. Їхні норми конкретизуються і розвиваються в різноманітні інших нормативно-правових актів – указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), наказах і інструкціях міністерств і відомств.

Вже не перший рік йде мова про розробку і прийняття Екологічного кодексу України (професор, академік НАН України Ю.С. Шемшученко, професор, член-кореспондент НАН України В. Костицкий). Обумовлено це тим, що Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» трохи застарів і не відповідає сучасним потребам. На думку академіка Ю.С. Шемшученко, незважаючи на те, що його ще і можна реанімувати шляхом внесення відповідних змін і доповнень, радикальне рішення питання полягає в прийнятті концептуально нового за формою і змістом акта екологічного законодавства, а саме – Екологічного кодексу України [17]. Варіант кодифікації екологічних норм шляхом створення Екологічного кодексу України висловлює і розробляє і професор В. Костицкий. Він пропонує на етапі інтеграції законодавства значно скоротити кількість джерел екологічного права, що, за його словами, буде сприяти підвищенню ефективності його застосування. Усю систему екологічного права він бачить у наявності двохсот законодавчих і підзаконних актів. При цьому, професор В. Костицкий відзначає, що кодифікаційні роботи в області екологічного права відрізняються значним рівнем наукоємності. Часто ці знання виходять за межі юриспруденції [18]. Саме тому, необхідна співпраця вчених-екологів, біологів, аграріїв з юристами – кодифікаторами норм екологічного права та суб'єктами, які їх застосовують. У створенні Екологічного кодексу України бачиться вирішення величезної проблеми «розкиданості» екологічних норм по різних галузях права, а також частої їхньої невідповідності один одному.

Джерелами екологічного права України також є міжнародно-правові акти. Належність міжнародних договорів до джерел права України, в тому числі екологічного, впливає зі ст.9 Конституції України, відповідно до якої чинні

міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – ВРУ), є частиною національного законодавства [8]. Згідно із Законом «Про міжнародні договори України» під міжнародним договором України розуміють укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права договір, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [19].

1.4 Екологічні права та обов'язки громадян

Усвідомлення світовою спільнотою того, що реалізація основних прав людини, в тому числі і права на життя, залежить від стану навколишнього середовища, прийшло лише в останні десятиліття ХХ століття. В цей час приймалися основні міжнародно-правові документи у сфері охорони довкілля, в яких почали визнавати основні екологічні права громадян та зв'язок між можливістю забезпечення основоположних прав громадян із охороною довкілля (Стокгольмська декларація (1972), Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (1991), Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992), Конвенція про біологічне різноманіття (1992), Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992), Конвенція про цивільну відповідальність за екологічну шкоду (1993), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція) (1998) тощо) [20].

Із прийняттям міжнародних угод в даній сфері відповідні принципи з охорони довкілля та певні екологічні права почали знаходити своє відображення і в національних правових системах[21].

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 року (м. Орхус, Данія) визнала, що кожна людина має право жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, і для забезпечення можливості відстоювати це право громадяни повинні мати доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища [22].

Метою існування екологічних прав та обов'язків є забезпечення екологічної безпеки. Під нею розуміють стан навколишнього природного

середовища, який забезпечує запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Гарантіями екологічної безпеки для громадян України є широкий комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, виховних, правових та інших заходів.

Отже, екологічне законодавство, по-перше, закріплює екологічні права та обов'язки громадян України, по-друге, передбачає гарантії їх реалізації, по-третє, встановлює правові, соціальні, економічні та інші основи охорони навколишнього природного середовища [20].

Згідно з діючим законодавством кожний громадянин в Україні має право на:

- безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, установ та організацій із цих питань;

- участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

- здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

- об'єднання в громадські природоохоронні формування;

- участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля;

- одержання в установленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;

- одержання екологічної освіти;

- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування збитків, заподіяних його здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, тощо [5].

Усі екологічні права громадян захищаються і відновлюються в судовому порядку.

Поряд із правами згадані нормативно-правові акти передбачають і деякі обов'язки. Так, громадяни зобов'язані: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність із додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного

середовища, вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, завдану забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище, тощо [5].

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому законодавством України. Держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Порушені права громадян в галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України. Зазначимо, що саме судова форма є найбільш ефективною формою захисту порушеного права.

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина гарантує ст. 55 Конституції України, відповідно до положень якої права і свободи людини і громадянина захищає суд [8]. Способи захисту екологічних прав впливають із загальних способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 Цивільним кодексом України (далі – ЦКУ), якими може бути: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідносин, припинення правовідносин, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної республіки Крим (далі – АРК) або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Отже, аналіз чинного законодавства дає змогу зробити висновок стосовно існування судового та позасудового порядку відшкодування екологічної шкоди. Позасудовий спосіб може здійснюватися добровільно, в адміністративному порядку, а також за допомогою страхування ризику заподіяння екологічної шкоди [2].

Контрольні запитання до теми:

1. В чому полягає комплексність галузі екологічного права?
2. Які методи нормативно-правового регулювання застосовуються до екологічних правовідносин?
3. Обґрунтуйте думку щодо необхідності (або відсутності необхідності) створення Екологічного кодексу України.

4. Які екологічні права та обов'язки передбачені законодавством України?
5. Охарактеризуйте судовий та позасудовий порядок захисту екологічних прав.

ТЕМА 2 ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

2.1 Природокористування – поняття та види

Існування людини як біологічної та соціальної істоти тісно пов'язано із використанням природних ресурсів [2]. Природа і суспільство, взаємно впливаючи один на одного, складають єдину динамічну систему, джерело розвитку якої полягає в самому процесі взаємодії. При взаємодії людини з природним середовищем відбувається вилучення з нього всього необхідного для життєдіяльності людини, яка вживає, пристосовує, переробляє природні об'єкти з урахуванням своїх потреб [4]. Природні ресурси є необхідною передумовою будь-якого виробництва, вихідним матеріалом для будь-якого продукту, що врешті-решт спрямовано на задоволення матеріальних та інших людських потреб [5]. Взагалі, під природокористуванням розуміють фактичне використання тих чи інших властивостей навколишнього природного середовища, а під правом природокористування – таке їх використання, яке врегульоване нормами права.

Природокористування включає містить такі правомочності: володіння, користування, а також, на думку М.М. Брінчука, внутрішньогосподарське управління, яке полягає в тому, що «...користувачі природних ресурсів згідно законодавства можуть та зобов'язані здійснювати внутрішньогосподарський устрій наданого в користування природного ресурсу для його раціонального використання та охорони, внутрішньогосподарський облік стану та використання цього ресурсу» [21].

Згідно ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» використання природних ресурсів в Україні може бути загальним і спеціальним. Загальне природокористування передбачає користування природним об'єктом, яке є доступним певною мірою усім особам, коло яких не обмежене і вони не пов'язані взаємними правами і обов'язками. Загальний фактичний критерій розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів – ступінь екологічного ризику: загальне використання характеризується незначним ступенем екологічного ризику і навантаження на довкілля [21].

Громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб, а саме – естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних. Забезпечення реалізації права загального користування землею полягає в можливості практичного здійснення повноважень з експлуатації земельних ділянок з метою вільного пересування, а

також використання корисних властивостей земель і розташованих на них природних об'єктів для задоволення духовних, естетичних, профілактичних, рекреаційних і лікувально-оздоровчих потреб громадян [3]. Однією з важливих ознак об'єктів права загального природокористування є «санкціонована державою і закріплена правом можливість їх загальнодоступного використання» [3]. Право загального природокористування виникає з приводу використання природних ресурсів як необхідної умови, джерела, засобу і місця забезпечення життєдіяльності людини; частини довкілля, що задовольняє потреби людини. Загальне використання природних ресурсів здійснюється громадянами безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і без надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

Спеціальне природокористування здійснюється за дозволом компетентних органів, комунальних або приватних власників природних об'єктів, якщо вони надаються в відокремлене користування [6]. В порядку спеціального використання природних ресурсів, згідно з ч. 3 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України - на пільгових умовах [6].

Таким чином, найбільш вагома класифікація природокористування – це його поділ на загальне та спеціальне. Важливою вважається також правова класифікація видів природокористування за цільовим призначенням. Види природокористування за цільовим призначенням визначаються законодавством з урахуванням специфіки природного ресурсу і задоволення ним суспільних потреб.

У земельному законодавстві визначено цільове призначення всіх категорій земель в межах території України, згідно з видами землекористування.

ВКУ встановлює, що водні об'єкти можуть використовуватися для наступних цілей: питного і господарсько-побутового водопостачання; охорони здоров'я, промисловості та енергетики; сільського господарства; лісового господарства; гідроенергетики; рекреації; а також для інших цілей.

Згідно зі ст. 80 ЛКУ в лісовому фонді можуть здійснюватися наступні види користування: заготівля деревини; заготівля живиці; заготівля другорядних лісових ресурсів (пнів, кори, берести тощо); побічного лісокористування (сінокосіння, випасанні худоби, заготівля деревних соків,

заготівля і збір дикорослих плодів, ягід, горіхів, грибів, інших харчових лісових ресурсів, лікарських рослин і технічної сировини, збір моху, лісової підстилки та опалого листя, очерету та інші види побічного лісокористування) тощо [10].

Основними видами користування тваринним світом є полювання і рибальство, включаючи видобуток водних безхребетних і морських ссавців.

Специфічні види використання атмосфери, врегульовані Законом України «Про охорону атмосферного повітря», - споживання атмосферного повітря для виробничих потреб та видалення забруднюючих речовин у процесі функціонування суспільства [13].

2.2 Суб'єкти, об'єкти, принципи права природокористування

Суб'єктами права природокористування є особи, які мають право використовувати природні ресурси в результаті їх придбання в порядку, визначеному законом. Це можуть бути юридичні особи – підприємства, організації та установи, а також фізичні особи - громадяни. Необхідною передумовою набуття права природокористування є правосуб'єктність – наявність правоздатності та дієздатності, причому для юридичних осіб – як загальної правоздатності, так і спеціальної, якщо остання передбачає можливість використання природних ресурсів відповідно до цілей їх діяльності, передбачених у статуті або інших установчих документах.

Об'єктом права природокористування визнається індивідуальна, певна частина природних ресурсів (наприклад, земельна ділянка, водний об'єкт, ділянка лісового фонду), відокремлена фізично (шляхом встановлення її меж на місцевості, «в натурі»), а також юридично (в документі, який підтверджує право природокористування, наприклад - свідоцтво про право власності на земельну ділянку, договір оренди ділянки лісового фонду, тощо).

Відмінності зазначених двох видів природокористування, як видно з їх визначення, стосуються цілей, порядку та умов користування природними ресурсами. Відмінності проявляються також у підставах виникнення видів права природокористування. Якщо право загального природокористування впливає прямо із закону, то підставами виникнення права спеціального природокористування є юридичні факти.

Зміст права природокористування утворює сукупність прав та обов'язків природокористувачів щодо наданого йому природного об'єкта. Конкретний набір таких прав та обов'язків залежить від виду природного об'єкта, суб'єкта і мети користування. Так, підприємства-лісокористувачі вправі здійснювати рубку лісу та заготівлю деревини, зводити на термін користування будівлі та

споруди, пов'язані з користуванням лісовим фондом, а також зобов'язані проводити лісовідновлення на вирубках, дотримуватися протипожежних і санітарних правил, не залишати недорубав, тощо. Натомість, гірничодобувні підприємства - надкористувачі можуть проводити геолого-екологічні вивчення надр, розробку корисних копалин та ін. Разом з тим вони зобов'язані вести геологічну, маркшейдерську та іншу документацію, надавати відомості про розвідані і видобуті корисні копалини до відповідних органів влади, тощо.

Але можна виділити загальні для усіх природокористувачів права та обов'язки щодо використання наданих їм природних ресурсів. Суб'єкти права природокористування мають право: використовувати природний об'єкт у встановлених межах; вибирати способи своєї господарської та іншої діяльності; вимагати відшкодування збитків та отримання компенсацій у зв'язку з вилученням природного об'єкта для державних або муніципальних потреб; захищати своє право природокористування від порушень.

Природокористувачі зобов'язані: використовувати природний об'єкт відповідно до цільового призначення; дотримуватися законодавства, умов договорів, ліцензій та інших документів на право природокористування; вносити своєчасно плату за користування природним об'єктом; додержуватися правил раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

До основних принципів права природокористування відносяться:

- раціональне природокористування;
- екосистемний підхід до регулювання природокористування;
- цільовий характер користування природними ресурсами;
- стійкість права користування природними ресурсами;
- платність спеціального природокористування.

Принцип раціонального природокористування – традиційний принцип природноресурсного права. Раціональне природокористування називають іноді екологічно обґрунтованим природокористуванням, при якому одночасно враховуються екологічні, економічні, соціальні та інші інтереси людини. Принцип раціонального природокористування забезпечується як за допомогою правових норм, так і інших засобів, наприклад екологічно доцільних технологій.

Вимоги раціонального природокористування, в основному, специфічні стосовно того чи іншого природного ресурсу. Відповідно до рішення задач раціонального природокористування діють як загальні, так і спеціальні норми, які містяться переважно в природноресурсовому законодавстві. Так, до загальних норм такого роду в земельному законодавстві можна віднести класифікацію земель з урахуванням їх екологічної та економічної цінності:

землі сільськогосподарського призначення; землі природоохоронного, природно-заповідного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та ін.

З метою найбільш раціонального використання лісових ресурсів ЛКУ виділяє дві групи лісів, а в першій групі лісів, крім того, можуть бути встановлені категорії захищеності. До спеціальних норм забезпечення раціонального природокористування в гірничому праві відноситься, наприклад, вимога про комплексне використання надр, задля найбільш повного вилучення з них запасів основних і попутних компонентів корисних копалин, що спільно з ними залягають. Правовими критеріями раціонального використання відповідного природного ресурсу повинні служити вимоги про забезпечення його невичерпання, а також вимоги екологічної обґрунтованості експлуатації природних багатств при одночасному забезпеченні сталого розвитку. Так, використання землі в сільському господарстві і лісове господарство повинні ґрунтуватися на науковій оцінці продуктивних можливостей землі, а річне виснаження орного шару ґрунту, рибних запасів або лісових ресурсів не повинно перевищувати темпи відновлення. Відновлювані природні ресурси, як, наприклад, ліси і рибні запаси, не будуть виснажені, якщо коефіцієнт використання не перевищує можливості їх відновлення та природного приросту [6].

Правове закріплення і практичне здійснення принципу раціонального використання природних ресурсів може служити засобом підтримки сприятливого стану природи та забезпечення охорони природних багатств від виснаження.

Практична реалізація принципу раціонального природокористування в Україні далека від теоретичних і нормативних положень. Так, мінеральні ресурси багатьох регіонів країни характеризуються комплексним вмістом цінних компонентів. Але протягом багатьох років з них витягувалися тільки окремі елементи, а інші надходили у відвали, перетворюючись на джерело забруднення навколишнього середовища.

Принцип екосистемного підходу до регулювання природокористування найтіснішим чином пов'язаний з принципом раціонального використання природних ресурсів. Об'єктивно він зумовлює взаємозв'язок та взаємообумовленість процесів і явищ у природі. Іншими словами, при використанні одного природного ресурсу, наприклад надр, може здійснюватися шкідливий вплив на ґрунти, води, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ. Принцип екосистемного підходу походить з вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Його змістом є правові вимоги про попередження, недопущення заподіяння шкоди в процесі

використання конкретного природного ресурсу іншим природним об'єктам і навколишньому природному середовищу. Стосовно права природокористування цей принцип закріплюється в основному через регулювання обов'язків природокористувачів. Так, водокористувач зобов'язаний не допускати погіршення якості поверхневих і підземних вод, середовища проживання об'єктів тваринного і рослинного світу, а також нанесення шкоди господарським та іншим об'єктам. На лісокористувачів покладено обов'язок ведення робіт способами, що запобігають виникненню ерозії ґрунтів, що виключають або обмежують негативний вплив користування лісовим фондом на стан і відтворення лісів, а також на стан водних та інших природних об'єктів. Загальним для земельного, гірничого, водного та інших природоресурсних галузей права є принцип цільового використання природних ресурсів.

Мета, для якої надаються земельні ділянки, ділянки надр, водні об'єкти та ділянки лісів у користування, завжди обов'язково фіксується у рішенні про надання ділянки у користування, ліцензії на право користування надрами, дозволі на спеціальне водокористування, лісорубному або лісовому квитку. Тому використання природного об'єкта, яке не відповідає цільовому призначенню, розглядається законодавством як правопорушення і є підставою для прийняття рішення про призупинення або анулювання дозволу чи ліцензії.

Принцип стійкості права природокористування полягає в тому, що природні об'єкти надаються зазвичай або в безстрокове користування (як, приміром, землі), або на тривалий термін (води, ліси, надра), а право користування ними може бути припинено лише з підстав, зазначених у законі. Це створює користувачу необхідні умови для здійснення його діяльності, гарантію його інтересів, пов'язаних з природокористуванням.

Принцип платності природокористування полягає в обов'язках суб'єкта спеціального природокористування сплатити за користування відповідним природним ресурсом. Загальне природокористування, пов'язане з реалізацією природного права кожного на сприятливе навколишнє середовище, є для його суб'єктів безоплатним. Введенням плати досягається вирішення як загальних завдань держави, так і завдань, пов'язаних з підтриманням сприятливого стану експлуатованого природного ресурсу або його відновленням.

2.3 Підстави виникнення і припинення права спеціального природокористування

Підстави виникнення права спеціального природокористування являють собою сукупність юридичних фактів, серед яких визначальне значення мають дозволи (ліцензії) компетентних державних органів. Дозвіл на право природокористування – найбільш типова і поширена підстава виникнення права природокористування.

В умовах розвитку ринкових відносин все більшу роль в організації природокористування відіграє договір. У сфері використання природних ресурсів застосовуються договори оренди (лісів, водних об'єктів, земель), сторонами яких виступають орендар - природокористувач і орендодавець-власник природного ресурсу (держава в особі уповноваженого органу, юридична особа або громадянин). У лісовому, гірничому, водному праві закріплюються й інші види договорів-концесії, довгострокового, короткострокового, безкоштовного користування, встановлення сервітутів тощо.

Договори на право природокористування можуть мати самостійне значення як підстава виникнення права природокористування (наприклад, при оренді земель), або ж діяти спільно з ліцензією або дозволом. У такому разі договір відіграє допоміжну роль, так як укладається тільки за наявності ліцензії або дозволу і уточнює, конкретизує її зміст (наприклад, договір на право водокористування). Нарешті, в деяких сферах природокористування, зокрема у сфері земельних відносин, підставою виникнення права природокористування можна вважати право власності на земельну ділянку, оскільки його суб'єктам належить правомочність користування, що входить в зміст права власності.

Найбільш загальним нормативно-правовим документом в цій сфері є Постанова КМУ від 10.08.1992 р. «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення» (в редакції від 14.11.2019 р.) Вказана Постанова визначає порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів [23].

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів – це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

Видача дозволу на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на підставі клопотання (заявки) природокористувача з обґрунтуванням потреби в цих ресурсах. та погоджується з органами, визначеними ст. 9-1 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" [16, 23].

Дії щодо погодження видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів вчиняються без залучення особи, що звернулася за одержанням дозволу, в межах строку, встановленого для видачі

Для здійснення погодження орган, який видає дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів, не пізніше дня, що настає за днем одержання клопотання (заявки) від заявника, надсилає його копії у паперовому або електронному (шляхом сканування) вигляді органам, зазначеним вище та встановлює строк розгляду зазначених документів.

За результатами розгляду документації, надісланої на погодження, відповідні органи надають погодження, які у паперовому або електронному вигляді надсилають органу, який видає дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів.

У разі ненадання такого погодження протягом встановленого строку вважається, що клопотання (заявка) погоджене [23].

Видача (відмова у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»[24].

Строк дії дозволу на спеціальне використання природних ресурсів устанавлюється органом, який його видає, відповідно до затверджених у передбаченому законодавством порядку правил та інструкцій.

«Положення про порядок устанавлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення», яке затверджене Постановою КМУ 10.08.1992 р., визначає порядок устанавлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення (крім водних). Дія цього Положення поширюється на: природні ресурси континентального шельфу та виключної морської економічної зони; лісові ресурси державного значення; природні ресурси у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; корисні копалини. Ліміти визначають обсяги природних ресурсів, на основі яких видаються дозволи на спеціальне використання природних ресурсів [23].

Підставами припинення права природокористування також є юридичні факти, конкретні переліки яких містяться у земельному, лісовому, водному та інших підгалузях екологічного законодавства, стосовно до особливостей використання окремих видів природних ресурсів. Деякі з цих підстав є характерними лише для конкретних природних ресурсів. Так, право водокористування припиняється внаслідок природного або штучного зникнення водного об'єкта. Однак більшість юридичних фактів можуть бути підставами припинення права користування для усіх видів природних ресурсів. До них відносяться: закінчення терміну користування природним об'єктом;

відмова природокористувача від використання природного об'єкта; ліквідація юридичної особи або смерть громадянина-природокористувача.

Загальними підставами примусового припинення права користування природними ресурсами є: вилучення природного об'єкта для державних або муніципальних потреб; використання природного об'єкта не у відповідності з цільовим призначенням; порушення правил раціонального використання чи охорони природного ресурсу.

Це можуть бути порушення умов ліцензії або договору на право користування природним об'єктом, неосвоєння його протягом певного терміну, невиконання екологічних вимог у процесі господарського використання природного об'єкта, систематичне невнесення платежів за природокористування та ін. В останніх двох випадках припинення права природокористування застосовується як санкції за порушення екологічного законодавства. При цьому примусове вилучення природного об'єкта не звільняє винну особу від юридичної відповідальності за скоєне правопорушення.

Контрольні запитання до теми:

1. В чому полягає різниця між загальним та спеціальним природокористуванням?
2. Охарактеризуйте застосування на практиці принципу раціонального використання природних ресурсів.
3. Охарактеризуйте поняття дозволу на використання природних ресурсів та об'єктів.
4. Яким чином можна отримати дозвіл на спеціальне природокористування?
5. Яким нормативним актом регулюється порядок встановлення лімітів природокористування?

ТЕМА 3 ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

3.1 Поняття та зміст права власності

Право власності являє собою фундамент, на якому будується правова система будь-якої країни. Відносини власності складають основу життєдіяльності будь-якого суспільства та матеріальну основу існування кожної людини [25].

Власність – це суспільні відносини між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу матеріальних благ у певних історичних умовах [26]. Найбільш вдалим визначенням права власності в суб'єктивному розумінні є визначення його як передбачене і гарантоване законом право конкретного суб'єкта-власника здійснювати володіння, користування та розпорядження та інші можливі правомочності щодо належного йому майна на свій розсуд і з будь-якою метою, якщо інше не передбачене законом [27].

Отже, власність на природні ресурси – це економічна категорія, яка характеризує стосунки між людьми та їх колективами в процесі використання природних ресурсів. Право власності на природні ресурси впливає з принципу суверенітету держави над природними ресурсами в межах своєї території [28]. Природні ресурси поєднують у собі економічну та екологічну суть. Як і інші засоби виробництва, природні ресурси створюють матеріальну базу розвитку суспільства. Задовольняючи матеріальні потреби суспільства, ці об'єкти природи та власності виконують економічну функцію, в чому полягає їх економічна сутність. Проте як об'єкти природного середовища природні ресурси мають екологічну сутність. Таким чином, економічні відносини, властиві інституту власності, поширюються і на природні об'єкти, доповнюються екологічним змістом, що перетворює їх на еколого-економічні відносини. Ще одна особливість природних ресурсів полягає в тому, що вони є продуктом самої природи, знаходяться в нерозривному екологічному взаємозв'язку, невід'ємні від природного середовища, виникли і існують за його законами, незалежно від волі і свідомості людей, без будь-якого сприяння з їх боку. Це відрізняє природні ресурси від інших об'єктів права власності, створених працею людини, її виробничою діяльністю [29].

Визначимо фактори, що справляють істотний вплив на специфічне правове регулювання відносин власності на природні ресурси:

- вони є творінням природи, тобто створені без трудової участі людини або суспільних витрат;
- кількісно та якісно вони обмежені природною сферою;

- їхні просторові межі являються важко відтворюваними або взагалі не можуть бути розширені шляхом відтворення;
- природні багатства не мають реальної вартості та в суворо економічному сенсі не можуть бути товаром;
- основні природні об'єкти є фізично нерухомими та не переміщуються у просторі;
- головний природний об'єкт – земля, є засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві;
- при правильному використанні землі як засобу виробництва її виробничі сили не зменшуються, а збільшуються;
- відмова від використання земельних, водних, гірничих та інших природних об'єктів не призведе до їх виснаження, деградації або стану непридатності;
- в результаті використання нерухомих об'єктів природи в якості територіально-просторового базису для здійснення виробничо-господарської діяльності їх межі не змінюються [30].

У зв'язку з цим виокремлюють особливості права власності на природні ресурси, які полягають у тому, що це право не є всеохоплюючим, а природні ресурси, незважаючи на їх відокремлення в юридичному значенні як самостійних об'єктів права власності, є нерозривно пов'язаними між собою та являються невід'ємними складовими елементами природного середовища, через що «встановлюються певні обмеження щодо суб'єктного складу та об'єктів права власності на землю та інші природні ресурси, обмеження у змісті повноважень власників землі та специфічні підстави виникнення та припинення права власності та землю та інші природні ресурси» [31].

3.2 Форми власності на природні ресурси

Всі природні ресурси України є об'єктами права власності Українського народу.

Традиційним є виділення таких форм власності: державна, комунальна та приватна. Стосовно цієї проблеми є різні точки зору. Наприклад, П.Ф. Кулинич трактує положення ст. 14 Конституції України таким чином: «... в Україні конституційно запроваджено дві форми власності, а саме: публічна власність, яка охоплює державну і комунальну власність, та приватна власність, яка охоплює власність фізичних осіб і власність недержавних юридичних осіб» [32]. В.В. Носік має схожу позицію, він стверджує, що «земля є власністю народу України, який здійснює своє право у формі публічної та приватної

власності» [33], при цьому у нього «... публічна форма права власності на землю за своїм змістом може включати право власності на землю народу, держави та територіальних громад».

По відношенню до природних ресурсів вказують на існування загальнодержавної власності Українського народу. З приводу доцільності існування такого явища існують різні точки зору. Професор В.В. Носік стверджує, що основу конституційної моделі регулювання земельних відносин складає дворівнева конструкція права власності на землю, що включає в себе право власності Українського народу на землю як право вищого рівня і суб'єктивне право власності на землю громадян, юридичних осіб, держави і територіальних громад як похідне і залежне від права власності народу на землю (нижчий рівень) [33].

О.В. Дзера стверджує, що «визнання народу України суб'єктом права власності аж ніяк не означає існування самостійної форми власності, тому що за своєю економічною природою вона фактично також є державною» [34]. Ю. Космін взагалі пропонує відмовитися від такої категорії, як власність українського народу, «...бо тут йдеться не про право власності, як про політичні, ідеологічні «реверанси» в бік народу» [35]. Обґрунтованою є точка зору І.І. Каракаша, який вважає, що «...ні народ в цілому, ні регіональні співтовариства народу не можуть повсякденно здійснювати правомочності власника щодо володіння, користування та розпорядження природними об'єктами. Насправді, не може народ Закарпатського регіону безпосередньо володіти, користуватися чи розпоряджатися чорноземами Південноукраїнського регіону, так само як і народ цього регіону не може реально володіти, користуватися і розпоряджатися лісами Закарпаття. Тому конституційне положення про правосуб'єктність Українського народу на природні об'єкти носить політичний, а не правовий характер» [36].

Отже, Конституція України запровадила право власності Українського народу на всі природні ресурси України. Від імені Українського народу права власника природних ресурсів здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Кожний громадянин має право користуватися природними ресурсами - об'єктами права власності Українського народу – відповідно до законодавства України. Всі природні ресурси в Україні знаходяться під охороною держави незалежно від права власності на них.

Державна власність на землю бере свій початок із князівської «собіни», що пережила періоди земельної власності царської фамілії та імператорського двору, кабінетних землеволодінь та казенних земель, і, врешті-решт, набула статусу державної власності на землю [36]. Декрет «Про землю» від 26 жовтня

1917 року скасував поміщицьку, церковну власність на землю і визнав її всенародним надбанням. Декларація прав трудящих і експлуатованого народу, прийнята III Всеросійським з'їздом рад оголосила весь земельний фонд загальнонародним надбанням, а всі ліси, надра і води загальнодержавного значення та інше майно – національним надбанням.

Право державної власності на природні ресурси України набувається і реалізується державою в особі КМУ, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону. Згідно зі ст. 84 ЗК України до земель виключно державної власності відносяться землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, а також ті землі, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність тощо [9].

Право комунальної власності на землю – це право територіальної громади сіл, селищ, міст володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд, у своїх інтересах землями, що належать їй на праві власності, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [37]. Комунальна власність становить економічну основу, матеріальну базу місцевого самоврядування, одним із завдань якого є забезпечення соціально-культурних, економічних потреб населення. Нині істотно змінилося місце і значення права комунальної власності, що зумовлює необхідність певної переорієнтації подальшого розвитку цього правового інституту [38]. Право комунальної власності на природні ресурси реалізується територіальними громадами безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування.

Природні ресурси можуть перебувати у приватній власності. Право приватної власності є важливим елементом правового статусу особи в умовах ринкової економіки, адже воно утворює собою економічну основу для свободи і прав людини [39]. З відмовою в умовах ринку від права виключної власності на землю і переходу до різноманітності форм власності на земельні ділянки стає можливим по-новому підійти до сутності землі як об'єкта земельних відносин, використання її як основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві і місця розташування будь-якої діяльності [39]. Суб'єктами права приватної власності є громадяни та юридичні особи України.

3.3 Набуття та припинення права власності на природні ресурси

Право державної власності на природні ресурси набувається і реалізується державою в особі КМУ, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій. Держава набуває власність на природні ресурси шляхом конфіскації, реквізиції, шляхом переходу у власність держави безхазяйного природного об'єкта (тобто якщо власник відмовляється від права на природний об'єкт або втрачає це право), а також шляхом примусового відчуження природних ресурсів у приватних власників у разі виникнення суспільних потреб або суспільної необхідності.

Право комунальної власності на природні ресурси набувається при розмежуванні в установленому законом порядку земель державної та комунальної власності, шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну, шляхом примусового відчуження природних ресурсів у приватних власників у разі виникнення суспільних потреб або суспільної необхідності та з інших підстав, не заборонених законом. Право державної та комунальної власності на природні ресурси може виникати також на підставі двосторонніх правочинів та у разі спадкування.

Громадяни України набувають право власності на природні ресурси на підставі: 1) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; 2) безоплатної передачі земельної ділянки із земель державної і комунальної власності; 3) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; 4) прийняття спадщини; 5) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю); 6) набуття у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнених лісових ділянок, загальною площею до 5 гектарів; 7) набуття у власність замкнутих природних водойм до 3 гектарів, у складі угідь фермерських господарств; 8) інших підстав, передбачених законом [40].

Юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі: 1) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; 2) внесення таких земельних ділянок її засновниками до статутного фонду; 3) прийняття спадщини; 4) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Право приватної власності природні ресурси осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на природні ресурси, та їх державної реєстрації. Документом, що посвідчує право приватної власності на природні ресурси є державний акт на право власності.

Припинення права власності на природні ресурси може здійснюватися на підставі припинення існування об'єкта права власності або суб'єкта права

власності; на підставі цивільно-правових договорів та на підставі примусового відчуження у власника природних ресурсів на підставах, зазначених у законі.

Право власності гарантується законом. Тобто державою встановлені та закріплені Конституцією і законодавством спеціальні засоби, здатні забезпечити власникам реалізацію правомочностей володіння, користування, розпорядження належним їм майном на свій розсуд [40]. Припинення права власності на природний ресурс чи його частину може мати місце лише у випадках і на підставах, передбачених законодавством.

Контрольні запитання до теми:

1. Охарактеризуйте юридичний зміст права власності.
2. Які форми власності на природні ресурси є в Україні?
3. Які особливості власності на природні ресурси?
4. Обґрунтуйте доцільність (або недоцільність), з Вашої точки зору, закріплення в конституції права власності Українського народу на всі природні ресурси.
5. В чому відмінність права власності Українського народу від права державної власності?

ТЕМА 4 ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

4.1 Загальна характеристика та складові економіко-правового механізму

На сучасній стадії взаємодії природи і суспільства стає ясно, що для зберігання природного середовища та існування самого життя на Землі необхідні нові підходи до організації виробничої діяльності, при якій не будуть порушуватися природні кругообіги речовини й обмінно-енергетичні процеси в біосфері. Природокористування має базуватися на новому соціоекологічному принципі, при якому критерієм ефективності господарської діяльності є одержання максимально можливої економічної вигоди при обов'язковому зберіганні динамічної рівноваги в геоекосистемах, що досягається визначеними розмірами антропогенного навантаження в гранично припустимих рівнях [41].

Економіко-правовий механізм охорони довкілля надає державній політиці у цій сфері чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяє належному врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Він тісно пов'язаний та закономірно залежить від економічної, політичної, правової систем суспільства, від особливостей побудови та функціонування державного механізму, а також від еколого-правової культури суспільства.

Економічний механізм охорони навколишнього природного середовища містить цілий ряд інструментів впливу на матеріальні інтереси підприємств та окремих працівників. В узагальненому вигляді систему економіко-правових заходів охорони довкілля викладено у розділі X «Економічний механізм забезпечення охорони навколишнього природного середовища» Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» [5].

Економіко-правовий механізм охорони довкілля - це комплексний міжгалузевий правовий інститут, який об'єднує норми права різних його галузей і спрямований на системне правове регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля на засадах узгодження екологічних та економічних інтересів суспільства; це система, яка містить правову, інституційну, функціональну та економічну підсистеми; це система політико-правових, організаційно-правових, управлінських, економічних, у тому числі фінансових і

податкових, заходів, спрямованих на забезпечення охорони природи, раціонального природокористування та екологічної безпеки. Найбільш коротко економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища можна визначити як сукупність правових та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію економічних важелів забезпечення охорони довкілля.

Створення дієвого економіко-правового механізму охорони довкілля в Україні залежить від розв'язання комплексу як внутрішніх для сфери природокористування, так і зовнішніх, пов'язаних із загальноекономічною ситуацією, організаційних, технологічних, фінансових проблем. Миттєве їх вирішення за жодних умов неможливе. Це дає підстави стверджувати, що розробка і запровадження адекватного економіко-правового механізму охорони довкілля - поетапний, поступовий, тривалий процес, який проходитиме одночасно і паралельно з процесом становлення і розвитку економічної і політичної систем в Україні, вдосконаленням державного апарату та системи права [42].

4.2 Адміністративно-правові методи забезпечення економічного механізму управління охороною довкілля

Нераціональне використання природних ресурсів загрожує життєдіяльності суспільства. Тому природоохоронна політика повинна стати ключовою у процесі прийняття державних рішень. Насамперед це стосується економіки, адже економічно вигідним є лише те, що екологічно безпечне. З прийняттям Податкового кодексу України (далі – ПКУ) в державі з'явився екологічний податок, який з'явився на заміну колишньому збору за забруднення навколишнього природного середовища.

Відповідно до ст. 240 ПКУ платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;

- розміщення відходів (крім розміщення окремих видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання);

- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);

- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк [43].

Об'єктом та базою оподаткування екологічним податком є:

- обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

- обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти;

- обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання;

- обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк;

- обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій) [43].

Слід зазначити, що за розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів, ставки податку збільшуються у 3 рази. Крім того, у разі розміщення відходів у навколишньому природному середовищі в межах населеного пункту або на відстані менш як 3 км від таких меж ставки податку також збільшуються у 3 рази [43].

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному кварталу.

Отже, основним адміністративним засобом забезпечення економічного механізму в сфері охорони довкілля є екологічний податок.

Крім того, ПКУ встановив також рентну плату за користування природними ресурсами, а саме :

- рентну плату за користування надрами для видобування корисних копалин;

- рентну плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

- рентну плату за користування радіочастотним ресурсом України;

- рентну плату за спеціальне використання води;

- рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів;

- рентну плату за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України [43].

Ст.252 ПКУ передбачає умови та правила стягнення рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин.

Відповідно до ст.255 ПКУ платниками рентної плати за спеціальне використання води є:

- первинні водокористувачі - суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи - підприємці, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів;
- суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи - підприємці, які використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва [43].

Об'єктом оподаткування збором є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі,

Платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі – юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи – підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами [43].

Об'єктом оподаткування збором є: 1) деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування; 2) деревина, заготовлена під час проведення заходів: а) щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів - суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки); б) з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з

будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо; 3) другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства); 4) побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства); 5) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт [43].

Платниками рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України є суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають (організують) послуги з транспортування (переміщення) вантажу трубопроводами України [43].

Плата за землю відноситься до загальнодержавних податків та справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності. Що стосується земельного податку, то таким є обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів [43]. В свою чергу, орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності теж є обов'язковим платежем, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою [43].

Платниками плати за землю є:

- платники земельного податку: власники земельних ділянок, земельних часток (паїв); землекористувачі, яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності на правах постійного користування;

- платники орендної плати - землекористувачі (орендарі) земельних ділянок державної та комунальної власності на умовах оренди.

Об'єктами оподаткування платою за землю є:

- об'єкти оподаткування земельним податком: земельні ділянки, які перебувають у власності;

- земельні частки (паї), які перебувають у власності;

- земельні ділянки державної та комунальної власності, які перебувають у володінні на праві постійного користування;

- об'єкти оподаткування орендною платою - земельні ділянки державної та комунальної власності, надані в користування на умовах оренди [43].

Базою оподаткування є: нормативна грошова оцінка земельної ділянки з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим розділом; площа земельної ділянки, нормативну грошову оцінку якої не проведено [43].

ПКУ передбачає пільги для наступних категорій платників, які від сплати податку звільняються:

- особи з інвалідністю першої і другої групи;
- фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- пенсіонери (за віком);
- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту";
- фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [43].

Платниками орендної плати є орендарі земельних ділянок, а об'єктом оподаткування – надана в оренду земельна ділянка. Орендна плата нараховується на підставі договору оренди, в якому вказується розмір та умови внесення плати.

Щодо розміру орендної плати, то ПКУ передбачає, що річна сума платежу:

- не може бути меншою за розмір земельного податку:
 - для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких проведено, - у розмірі не більше 3 відсотків їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування - не більше 1 відсотка їх нормативної грошової оцінки, для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 відсотка та не більше 1 відсотка їх нормативної грошової оцінки;
 - для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено, - у розмірі не більше 5 відсотків нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АРК або по області, для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 відсотка та не більше 5 відсотків нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АРК або по області;
 - не може перевищувати 12 відсотків нормативної грошової оцінки;
 - для пасовищ у населених пунктах, яким надано статус гірських, не може перевищувати розміру земельного податку;
 - для баз олімпійської, паралімпійської та дефлімпійської підготовки, перелік яких затверджується КМУ, не може перевищувати 0,1 відсотка нормативної грошової оцінки.

Плата за суборенду земельних ділянок не може перевищувати орендної плати [43].

4.3 Цивільно-правові методи забезпечення економічного механізму управління охороною довкілля

Світовий досвід свідчить, що в останні десятиріччя в економічно розвинених країнах суттєво змінилось співвідношення чинників економічного росту. Значно зросла частка інноваційних чинників [44]. Сьогодні екологічне підприємництво розвивається в основному в таких напрямках: виготовлення, установка й експлуатація природоохоронних (очисних) споруджень; розробка і впровадження екологічно чистих продуктів; управління життєвим циклом товарів; переробка, транспортування і поховання відходів, ліквідація токсичних відходів; торгівля екологічними технологіями, продуктами й відходами; енергозбереження; збереження земельних ресурсів; водний, повітряний контроль; екологічний аудит і оцінка впливу на довкілля; екологічне кредитування і екологічне страхування; природоохоронна пропаганда та освіта; екологічний туризм; екологічна медицина і професійна безпека; інформаційні технології; життєохоронні системи; підтримування рівноваги екосистем [45].

Закон України «Про охорону земель» закріплює, що економічне стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів землевласниками та землекористувачами здійснює держава шляхом: 1) надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами у галузі використання та охорони земель; 2) звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель на період тимчасової консервації, будівництва та сільськогосподарського освоєння земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою; 3) компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель, інших заходів з покращення екологічного стану земель; 4) застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення [46].

Компенсація витрат, понесених землевласниками та землекористувачами на покращення екологічного стану земель та підвищення родючості ґрунтів, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів відповідно до загальнодержавних і регіональних програм охорони земель. Підставою для розгляду питання про економічне стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів є заява

чи клопотання землевласників і землекористувачів до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання у сфері охорони земель, за місцезнаходженням земельної ділянки. До заяви чи клопотання додається висновок органів виконавчої влади з питань аграрної політики про покращення екологічного стану земель і підвищення родючості ґрунтів згідно з даними агрохімічного паспорта земельної ділянки

В Україні до ефективних засобів екологічного підприємництва можна віднести екологічне маркування продукції і екологічну сертифікацію фірм-виробників. Екомаркування продукції служить прекрасним рекламним засобом і забезпечує високу конкурентоздатність товарів. Наприклад, у Нідерландах ціна на квіти, які вирощені в органічному середовищі і мають спеціальний екологічний сертифікат, на 30% вища, ніж на звичайні. У Великобританії товари, виготовлені з деревини, що постачається з лісів, експлуатованих на стійкій основі, у середньому на 13% дорожчі, ніж стандартні вироби. Крім того, екологічне маркування в більшості розвинених країн впливає на розмір імпортних мит [45].

Екологічне маркування – це комплекс відомостей екологічного характеру щодо продукції, процесу чи послуги у вигляді тексту, окремих графічних, кольорових символів (умовних позначень) та їх комбінацій. Він наноситься в залежності від конкретних умов безпосередньо на товар, упаковку (тару), ярлик, етикетку чи в супровідну документацію. Мета створення екомаркування – повідомлення споживачу інформації, яка дозволяє обирати ту продукцію, яка робить найменший негативний вплив на навколишнє середовище; стимулює виробників екологічно безпечної продукції, забезпечення безпеки продукції на всіх стадіях її життєвого циклу; призупинення або припинення реалізації продукції, яка не відповідає встановленим екологічним вимогам; сприяння збуту продукції з кращими екологічними характеристиками; запобігання ввезення в країну недоброякісних з екологічної точки зору іноземних товарів; оцінка відходів виробництва з точки зору екологічної безпеки та утилізації. Основою критерію екологічності виступає оцінка впливу на навколишнє середовище на усіх стадіях життєвого циклу продукції [47].

8 жовтня 2004 року Україна була прийнята в Глобальну Мережу Екологічного Маркування (GEN), яка утворена в 1994 році асоціацією незалежних організацій, що здійснюють заходи щодо екологічного маркування, а національний знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» внесений у міжнародний реєстр GEN. Сьогодні GEN поєднує екологічне маркування країн Європи, а також понад 35 країн, що не входять до ЄС [47].

В Україні одним з перших щодо екологічного маркування стало підприємство «Криворіжсталь» – перше металургійне підприємство, яке

отримало право використовувати національний знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» у своїй документації. Однак досягнення таких результатів крупним промисловим підприємством країни потребувало значних зусиль, зокрема, виконувалась робота по усім основним екологічним напрямкам, в тому числі щодо зниження шкідливих викидів, утилізації відходів, впровадження нових енергозберігаючих технологій та оздоровлення навколишнього середовища; а також прагнення до розробки системи екологічного менеджменту у відповідності до вимог міжнародного стандарту ISO 14001. Все це покращує імідж підприємства на міжнародному ринку та значно підвищує конкурентоспроможність продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [47].

Важливими також є такі засоби економічного регулювання як екологічне страхування та екологічний аудит.

Екологічне страхування – різновид страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної небезпеки у зв'язку з імовірним аварійним забрудненням ними довкілля та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб, який передбачає часткову компенсацію збитків потерпілим. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про страхування" передбачає запровадження екологічних напрямків страхування. Зокрема, видами обов'язкового страхування передбачені: 1) ст. 7.12 страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту; 2) ст. 7.14 страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру; 3) ст. 7.15 страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою; 4) ст. 7.20 страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів безпосередньо зачіпають страхування екологічних ризиків [48].

Підприємства зацікавлені у цьому виді страхування тому, що у разі настання техногенних аварій, підприємства, які є об'єктами підвищеної небезпеки, не в змозі фінансово осилити своє власне виживання і відшкодувати збитки постраждалим. Екологічне страхування полегшує їм виконання цих

завдань. Громадяни-власники, які охоплені цим видом страхування, отримують гарантії захисту власного майна, а за умови настання страхової події – забезпечення відновлення своїх прав. Інтерес населення полягає у забезпеченні відносного збереження умов життєдіяльності та здоров'я людей [49].

Екологічний аудит, відповідно до ст. 1 Закону України «Про екологічний аудит» – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [50].

Замовниками екологічного аудиту можуть бути зацікавлені центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, або фізичні особи. Виконавцем екологічного аудиту може бути юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту.

Екологічний аудит проводиться в процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, в разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокову оренду, в концесію, створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації систем екологічного управління, а також здійснення господарської та іншої діяльності. Екологічний аудит може бути обов'язковим (на вимогу органів державної влади) та добровільним [50].

Контрольні питання до теми:

1. Охарактеризуйте, як реалізується на практиці еколого-економічний механізм.
2. Обґрунтуйте, в чому позитивні риси введення єдиного екологічного податку.
3. Охарактеризуйте ступінь розвиненості в Україні цивільно-правових елементів економічного стимулювання природокористувачів.

ТЕМА 5 ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

5.1 Поняття та підстави притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення

За останні роки зросли масштаби і спектр екологічних правопорушень. Зараз вони відносяться до числа найбільш розповсюджених протиправних діянь (браконьєрство, вирубка лісу, забруднення водою, повітря, тощо). За масштабами вони є справді небезпечними для суспільства [51].

Юридична відповідальність виступає як охоронні правовідносини між державою (в особі компетентного державного органа або посадових осіб) і правопорушником, у процесі якого останній набуває визначені несприятливі для нього правові наслідки [6].

Відповідальність як соціальна категорія є найважливішим засобом, що забезпечує нормальне функціонування суспільних відносин. У широкому соціальному сенсі відповідальність за екологічні порушення включає в себе потерпання суспільством, державою, підприємством або окремою особою негативних наслідків перед нинішніми і майбутніми поколіннями людей за стан довкілля. Такий соціально-філософський аспект відповідальності, що отримав назву проспективної або позитивної, являє собою дотримання усіма суб'єктами-природокористувачами вимог об'єктивних закономірностей взаємодії суспільства з природою з метою задоволення ними своїх економічних і екологічних інтересів [1].

Відповідальність за порушення екологічного законодавства – це різновид юридичної відповідальності. Сутність такої відповідальності полягає в несприятливих для порушника наслідках у межах, встановлених екологічним законодавством за правопорушення в області екології [7].

Інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення складається із сукупності правових норм, спрямованих на примусове забезпечення виконання юридичними і фізичними особами, державними органами і громадськими організаціями вимог екологічного законодавства. Самі норми і правила містяться в екологічному законодавстві, що містить визначений перелік правопорушень, за які можуть застосовуватися відповідні види юридичної відповідальності (ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 110 ВКУ, ст. 211 ЗКУ, ст. 105 ЛКУ, ст. 65 КУпН, ст. 64 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», ст. 40 Закону України «Про рослинний світ», ст. 58 Закону України

«Про тваринний світ», ст. 41 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», ст. 21 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України», ст. 17 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», ст. 33 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», ст. 11 Закону України «Про державний контроль за використанням і охороною земель» ст. 33 Закону України «Про меліорацію земель», ст. 20 Закону України «Про Червону книгу України», ст. 46 Закону України «Про питну воду і питне водопостачання», ст. 12 Закону «Про рибу, інші водні ресурси і харчову продукцію з них» і т.п.) [51]. Однак самі міри відповідальності, а також умови і порядок їхнього застосування передбачені в трудовому, цивільному, адміністративному і кримінальному законодавствах, що регламентують відповідні види юридичної відповідальності.

Багатогалузева приналежність правових норм, що регламентують юридичну відповідальність за екологічні правопорушення, дозволяє говорити про комплексність інституту юридичної відповідальності. При цьому еколого-регулятивні норми і вимоги містяться в екологічному законодавстві, а у випадку їхнього порушення засоби примусового забезпечення їхнього виконання – у кримінальному, адміністративному, цивільному і трудовому законодавствах.

Отже, юридична відповідальність за екологічні правопорушення – це сукупність правових засобів, встановлених законодавством (адміністративним, кримінальним, цивільним, трудовим, фінансовим та іншим), які застосовуються у випадках порушення вимог охорони довкілля та екологічної безпеки населення, умов та режиму використання природних ресурсів, заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

5.2 Функції і види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення

Мета юридичної відповідальності опосередкована в її функціях - превентивній і каральній. Перша – пов'язана з загальним попередженням правопорушень і виховним впливом на особистість, друга – складається в несприятливих наслідках застосування санкцій норм для конкретного суб'єкта [6]. Професор М.В. Шульга виділяє також стимулюючу і компенсаційну функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Перша стимулює дотримання норм екологічного законодавства, а друга спрямована на відшкодування збитків і втрат у сфері екології [3].

Відповідальність за порушення екологічного законодавства є міжгалузевим інститутом. Вона реалізується за допомогою застосування всіх традиційних видів відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної).

Кримінальна відповідальність передбачена Кримінальним кодексом України (далі – ККУ) і застосовується тільки судами за здійснення суспільно небезпечних правопорушень, тобто злочинів. Відповідні статті, що встановлюють кримінальну відповідальність за екологічні правопорушення містяться у Розділі 8 «Злочини проти навколишнього середовища» Особливої частини ККУ [52]. Серед цих злочинів розрізняють злочини проти екологічної безпеки, злочини у сфері землекористування, злочини у сфері охорони надр, атмосферного повітря, у сфері охорони водних ресурсів, лісокористування, захисту рослинного і тваринного світу та ін. [52].

Склади екологічних злочинів закріплені й в інших розділах ККУ. Наприклад, ст. 265 ККУ закріплює відповідальність за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами, ст. 268 ККУ – за незаконний ввіз на територію України відходів і вторинної сировини, ст. 292 ККУ встановлює відповідальність за пошкодження об'єктів магістральних газо- і нафтопродуктопроводів [52]. Одним з найважливіших нововведень нового ККУ є стаття 441, яка встановлює відповідальність за екоцид – масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також здійснення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. На превеликий жаль, наслідки військового втручання Російської Федерації на територію України містять ознаки саме цього, найважчого злочину, крім інших.

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), зокрема, главою 7 – «Адміністративні правопорушення в області охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії і культури» [53]. Екологізованими статтями КУпАП можна вважати також ст. 47-50, 95, 104-108 та ін.

Адміністративним екологічним правопорушенням визнається винна протиправна дія чи бездіяльність, що порушує встановлений в Україні екологічний правопорядок, здоров'я й екологічну безпеку населення, а також заподіює шкоду навколишньому природному середовищу та являє собою реальну загрозу такого заподіяння і за який передбачена адміністративна відповідальність [51].

Сутність цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства полягає в покладанні на особу, винну в здійсненні екологічного правопорушення, несприятливих майнових наслідків (санкцій). Істотною

особливістю юридичної відповідальності в зазначеній сфері є порядок визначення розміру шкоди, заподіяної порушенням екологічного законодавства, встановлений спеціальними нормативно-правовими актами [6].

Правовою базою (загального характеру) застосування цивільно-правової відповідальності в екологічному праві є ст. 9 ЦКУ, яка вказує, що його положення кодексу застосовуються стосовно регулювання відносин, що виникають у сферах використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища. Більш конкретними нормами є норми статей, присвячених відшкодуванню шкоди [54].

Природне походження об'єктів довкілля і відсутність їхнього грошового вираження в трудових витратах людини і суспільства обумовлюють застосування таксового методу обчислення заподіяної шкоди, який умовно враховує розмір екологічного збитку природному середовищу і шкоди, нанесеної об'єктам природи. Але екологічне законодавство не передбачає такси і методики обчислення розміру збитку, заподіяного всім природним об'єктам. Тому найчастіше приходиться застосовувати загально-цивільні методи встановлення розміру збитку, заподіяного природним об'єктам та довкіллю [1].

У тих випадках, коли за екологічні правопорушення не настає ані кримінальна, ані адміністративна відповідальність, можливе настання дисциплінарної відповідальності [6]. Вона застосовується на основі загальних норм трудового законодавства (Кодексу законів про працю України (далі - КЗпПУ) за правопорушення екологічного характеру, заподіяні працівником підприємства, установи, організації [55].

У випадках здійснення дисциплінарного проступку, що спричинили матеріальну шкоду навколишньому середовищу, може застосовуватися матеріальна відповідальність у розмірах, порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством. Таким чином, у подібних випадках має місце праце - правова матеріальна відповідальність, пов'язана з трудовими відносинами, а не майнова цивільно-правова відповідальність, яка зумовлена деліктними зобов'язаннями.

5.3 Правопорушення – підстава екологічної відповідальності

Підставою настання юридичної відповідальності є наявність двох складових: юридичної (нормативної) і фактичної. Юридичною (нормативною) підставою виступає наявність правової норми (у ряді випадків – договору), що встановлює юридичну відповідальність за вчинене діяння. Фактичною підставою є наявність правопорушення (складу правопорушення) [3].

Складом екологічного правопорушення є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Об'єктом екологічного правопорушення є суспільні відносини, закріплені діючим законодавством і пов'язані з використанням і охороною природних ресурсів, збереженням належних умов для життєдіяльності суспільства і забезпеченням якості навколишнього природного середовища. При цьому правове закріплення цих відносин має відповідати сучасному стану природноресурсової забезпеченості суспільства і відповідати доступним науково-технічним вимогам використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

До загальних об'єктів екологічних правопорушень варто віднести збереження безпеки для існування природного середовища, захисту життя і здоров'я населення країни, збереження гармонійної взаємодії суспільства і природи, тощо.

До спеціальних об'єктів протиправних посягань варто віднести правопорушення в сфері відносин власності українського народу на природні ресурси, відносини по наданню, викупу, вилученню, перерозподілу і управлінню природними ресурсами, що здійснюється органами державної влади і місцевого самоврядування [1].

Об'єктивна сторона екологічних правопорушень характеризується протиправністю дій правопорушника, що виявляється у формі активної дії (допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидань, що забруднюють довкілля, і шкідливих речовин у навколишнє середовище, перевищення норм і лімітів використання природних ресурсів) або пасивного поведіння у формі бездіяльності (неприйняття заходів для попередження забруднення навколишнього середовища, ліквідації екологічних наслідків аварії), що ігнорують приписи екологічного законодавства [17].

Ознаки об'єктивної сторони наступні: 1) суспільно небезпечне (шкідливе) діяння; 2) його наслідки; 3) причинно-наслідковий зв'язок між ними [56].

Об'єктивним результатом екологічного правопорушення є заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу або конкретним природним об'єктам, або створення реальної загрози заподіяння такої шкоди.

Загальне поняття шкоди містить у собі визначення прямого дійсного збитку, заподіяного матеріальним об'єктам природи, компенсацію матеріальних і грошових витрат на їхнє відновлення і відшкодування збитків, нанесених у зв'язку з погіршенням або втратою якості навколишнього природного середовища. Виділяють економічну (матеріальну) шкоду, що виражається кількісними характеристиками, і екологічну шкоду, яка безпосереднім образом пов'язана із заподіянням збитку якості навколишнього природного середовища.

Антропологічна шкода є різновидом екологічної шкоди і викликана негативним впливом забрудненого навколишнього середовища на здоров'я людини.

Причинний зв'язок екологічного правопорушення має безпосередньо існувати між протиправним діянням і наслідками, що наступили, або реальною загрозою їхнього настання [1].

Важливим елементом складу екологічних правопорушень є їхні суб'єкти. Ними можуть бути як окремі громадяни і посадові особи, так і підприємства, установи й організації – юридичні особи. Правопорушниками можуть бути і державні органи управління або органи місцевого самоврядування. У визначених випадках юридичну відповідальність несуть як національні, так і іноземні фізичні і юридичні особи. До суб'єктів екологічних правопорушень відносяться і створені в Україні спільні підприємства, міжнародні об'єднання, організації, фірми і т.п.

Громадянин як суб'єкт екологічного правопорушення має досягти, за загальним правилом, 16-річного віку і на момент здійснення правопорушення бути осудним [7]. В деяких випадках, визначених ККУ, до відповідальності притягуються особи, які досягли 14 років [52].

Неповнолітня особа у віці від 14 до 18 років, у відповідності зі ст. 1179 ЦКУ відповідає за заподіяну нею шкоду самостійно на загальних підставах. Батьки (усиновителі) і попечителі неповнолітньої особи несуть субсидіарну відповідальність, тобто у випадку відсутності в неповнолітнього коштів для відшкодування шкоди зазначені особи відшкодовують її в розмірі відсутньої частки або в повному обсязі [54].

Суб'єктивна сторона екологічного правопорушення характеризується наявністю вини правопорушника. Не може наступати відповідальність, будь яка, без наявності провини [56]. Вина виражає психічне відношення суб'єкта правопорушення до здійснених протиправних дій чи бездіяльності і до наслідків, що наступили.

Навмисні форми вини при порушеннях екологічних норм мають місце, коли винний усвідомлює, що своїми діями порушує вимоги екологічного законодавства і тим самим бажає заподіяння шкоди навколишньому середовищу, природним об'єктам, природним ресурсам чи окремим компонентам природи. У подібних випадках у наявності прямиий намір, спрямований на заподіяння шкоди через правопорушення (знищення зелених насаджень, ведення полювання забороненими засобами і т.д.) [56].

Переважає більшість навмисних екологічних правопорушень відбувається з непрямим умислом, коли правопорушник не бажає заподіяння шкоди, але свідомо допускає її настання. Це може виявлятися в порушенні вимог законодавства по рекультивациі земель після завершення господарських

робіт, знищенні рибних запасів при будівництві водойм, здійсненні викидів шкідливих речовин в атмосферу понад установлені норми і т.д.

Необережні форми вини при порушеннях екологічних норм виявляються в халатному виконанні посадових функцій, недбалому виконанні доручених завдань, самовпевненості щодо запобігання можливих шкідливих наслідків для природних ресурсів і навколишнього середовища. Необережна вина може виявлятися у формі самовпевненості чи недбалості. При самовпевненості винний передбачає можливість настання негативних наслідків для природних об'єктів або природних комплексів у результаті своєї діяльності чи бездіяльності, але легковажно розраховує на їхнє запобігання. При недбалості винний не передбачає настання шкідливих наслідків, хоча міг і повинний був їх передбачати [56].

Відповідальність суб'єкта без вини можлива, як виняток, лише в тому випадку, коли шкода заподіюється джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦКУ, ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 16 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки») [3].

Поділ вини на форми має велике практичне значення (стосовно кримінальної та адміністративної відповідальності). Зокрема, форма вини: а) визначає ступінь суспільної небезпеки (шкідливості) діяння і дає можливість відмежувати правопорушення від інших дій; визначає кваліфікацію діянь; б) завжди враховується при індивідуалізації покарання і визначенні умов його відбування; в) враховується в інших випадках реалізації юридичної відповідальності [6].

Контрольні запитання до теми:

1. Охарактеризуйте особливості застосування цивільно-правової відповідальності.
2. Дайте визначення структурних елементів складу злочину.
3. Які органи державної влади мають право притягати до адміністративної відповідальності?

ТЕМА 6 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Проблема раціонального використання земельного фонду в Україні є однією із найважливіших. Під земельним фондом України варто розуміти всю її територію, тобто всю землю в межах державних кордонів, у тому числі острова і землі, зайняті водними об'єктами. Однак землі, що відносяться до земельного фонду, можуть виконувати різні функції. У зв'язку з цим в рамках державного земельного фонду правового режиму розрізняють окремі категорії земель, що визначаються цільовим призначенням земельної ділянки, приналежністю землі тим чи іншим суб'єктам права земельної власності і землекористування, характером використання земельної ділянки [25].

Таким чином, поділ земель в Україні здійснюється за принципом цільового призначення, що виходить з розходжень економічного функціонування землі в основних сферах діяльності.

Відповідно до цільового призначення і положень ЗКУ всі землі розділяються на 9 категорій:

- 1) землі сільськогосподарського призначення;
- 2) землі житлової та господарської забудови;
- 3) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- 4) землі оздоровчого призначення;
- 5) землі рекреаційного призначення;
- 6) землі історико-культурного призначення;
- 7) землі лісогосподарського призначення;
- 8) землі водного фонду;
- 9) землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення [9].

Зміна цільового призначення земель проводиться органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, що приймають рішення про передачу цих земель у власність чи надання в користування, вилучення (викуп) земель і затверджують проекти землевпорядкування або приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного й історико-культурного призначення.

6.1 Право власності на землю

Згідно ст. 78 ЗКУ право власності на землю – це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельною ділянкою. В Україні існують три форми власності на землю: приватна, комунальна і державна.

Право приватної власності на землю вперше в Україні було закріплено в 1992 р. із набуттям незалежності нашою державою. Право громадян на довічне наслідуване володіння земельними ділянками, закріплене в Земельному кодексі УРСР від 18.12.1990 р. (в редакції від 13.03.1992 р.), було перетворено в право приватної власності громадян на землю [28].

У нині діючому ЗКУ право приватної власності на землю поширюється не тільки на громадян України, але і на юридичних осіб, а також на іноземних громадян і осіб без громадянства.

Згідно ст. 81 ЗКУ громадяни України набувають право власності на земельні ділянки на підставі: а) придбання на підставі договору купівлі-продажу, дарування, міни, інших цивільно-правових угод; б) безоплатної передачі із складу земель державної і комунальної власності; в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; г) прийняття спадщини; д) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю) [9].

Громадяни України можуть набувати право приватної власності на земельні ділянки на зазначених підставах для наступних цілей:

1). Для ведення фермерського господарства (ст. 31 ЗКУ). Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, суб'єктами, що виявили бажання виготовляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою і реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства згідно законодавства (ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р.) [9, 57].

2). Для ведення особистого селянського господарства (ст. 33 ЗКУ). Особисте селянське господарство – це господарська діяльність, що проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, що перебувають в сімейних чи родинних відносинах, спільно проживають, - з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг по використанню майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму (ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2005 р.) [9, 58].

3). Для здійснення сінокосіння і випасу худоби (ст. 34 ЗКУ).

4). Для заняття садівництвом і городництвом (ст. 35-36 ЗКУ).

5). Для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і гаражного будівництва (ст. 40 ЗКУ).

6). Для дачного будівництва (ст. 51 ЗКУ).

7). Для інших цілей [9].

Іноземні громадяни й особи без громадянства можуть здобувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Підставами для придбання приватної власності іноземними громадянами й особами без громадянства є наступні: а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни та на підставі інших цивільно-правових угод; б) викуп земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності; в) прийняття спадщини [9].

Варто також враховувати, що землі сільськогосподарського призначення, прийняті в спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню ними.

Юридичні особи (засновані громадянами України чи юридичними особами України) можуть придбати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у випадку: а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, на підставі інших цивільно-правових угод; б) внесення земельних ділянок її засновниками в статутний фонд; в) прийняття спадщини; г) виникнення інших підстав, передбачених законом [9].

Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки тільки несільськогосподарського призначення. Це відбувається у випадках: а) придбання об'єктів нерухомого майна, а також для спорудження об'єктів, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності в Україні (у межах населених пунктів); б) придбання об'єктів нерухомого майна (за межами населених пунктів). Спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення у випадках, передбачених для іноземних юридичних осіб, і в порядку, встановленому ЗКУ для іноземних юридичних осіб. Землі сільськогосподарського призначення, отримані в спадщину іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року [9].

Землі, які належать на праві власності територіальним громадам є комунальною власністю. Комунальна власність в Україні виникла як різновид державної власності. У Конституції України був закріплений самостійний

характер комунальної власності [8]. У комунальній власності знаходяться усі землі в межах населених пунктів, крім земельних ділянок приватної та державної власності; земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування; землі та земельні ділянки за межами населених пунктів, що передані або перейшли у комунальну власність із земель державної власності відповідно до закону [9].

Територіальні громади придбають землю в комунальну власність у випадку: а) передачі їм земель державної власності; б) примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності і для суспільних потреб; в) прийняття спадщини або переходу в їхню власність земельних ділянок, визнаних судом від умерлою спадщиною; г) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни тощо; д) виникнення інших підстав, передбачених законом [9].

Згідно п. 3 Тимчасового порядку формування територіальних зон зі складу земель права державної власності у власність територіальних громад сіл, селищ, міст передано: а) землі загального користування населених пунктів (площі, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, міські сади, парки, лісо-, гідропарки, сквери, бульвари, місця знешкодження й утилізації відходів і т.п.); б) землі житлової забудови, земельні ділянки під готелями, гуртожитками, а також земельні ділянки, призначені для житлової забудови відповідно до містобудівної документації; в) землі під об'єктами соціально-культурного призначення: під навчальними закладами; під установами охорони здоров'я і соціального забезпечення; під фізкультурно-спортивними спорудженнями - спортивними залами, басейнами, стадіонами; під культурно-освітніми, художніми установами; під підприємствами торгівлі, громадського харчування та побутового і комунального обслуговування; під їдальнями, кулінаріями, кафетеріями, ресторанами, хімчистками, лазнями, саунами; пожежними депо, крематоріями і цвинтарями; під банківськими установами, юридичними консультаціями, нотаріальними конторами, комунальними і приватними проектними і конструкторськими установами; г) землі під об'єктами інженерного устаткування в межах населених пунктів; д) землі під залізничними коліями, спорудженнями і пристроями різних видів приміського транспорту для обслуговування пасажирських і вантажних перевезень, включаючи землі під станціями технічного обслуговування, автозаправними станціями, автостоянками, мийними пунктами і т.п.; д) землі таксомоторних, автобусних і тролейбусних парків, трамвайних депо і депо метрополітену; е) земельні ділянки промислових підприємств комунальної і приватної форми власності; ж) землі під об'єктами культурної спадщини; з) землі під об'єктами

природно-заповідного фонду; и) землі лісового фонду в межах населених пунктів; к) землі під водними об'єктами місцевого значення; л) земельні ділянки, що використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування; м) земельні ділянки з земель сільськогосподарського призначення, що знаходяться в державній власності і використовуються для ведення особистих селянських господарств, сінокосіння і випас худоби, садівництва, городництва [59].

Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть поєднувати на договірних засадах належні їм земельні ділянки комунальної власності. Управління зазначеними земельними ділянками здійснюють районні або обласні ради.

У державній власності знаходяться всі землі України, крім земель комунальної і приватної власності. Право державної власності на землю набувається і реалізується державою через органи виконавчої влади. Право власності на земельні ділянки, визнане за державою рішенням суду, реалізується органами виконавчої влади відповідно до повноважень, визначених ст. 122 ЗКУ, незалежно від органу, в особі якого судом визнане таке право за державою [9].

Держава набуває право власності на землю у випадку:

а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності і для суспільних потреб; б) придбання на підставі договорів купівлі-продажу, дарування, міни, інших цивільно-правових угод; в) прийняття спадщини; г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами; д) конфіскації земельної ділянки [9].

Іноземні держави можуть набувати у власність земельні ділянки для розміщення будинків і споруджень дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів.

Земельна ділянка може знаходитися в спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності (спільна часткова власність) чи без визначення часток учасників спільної власності (спільна сумісна власність) [9].

6.2 Право землекористування

Право землекористування являє собою систему правових норм, закріплених у земельному законодавстві і регулюючих суспільні відносини, пов'язані з вилученням корисних властивостей земельних ресурсів. Землекористування здійснюється на підставі таких правових титулів: постійне землекористування, право оренди та право концесії.

Право землекористування як правомочність фізичної чи юридичної особи дає його власнику можливість вилучення корисних властивостей конкретної земельної ділянки, наданої в користування.

В якості правовідносин воно включає сукупність наданих прав і покладених обов'язків, пов'язаних зі здійсненням землекористування. Право землекористування має комплексний характер, що поєднує і систематизує законодавчі вимоги в земельно-правовий інститут.

Принципи землекористування, закріплені в чинному законодавстві: принцип похідності права землекористування від права власності; принцип використання земельних ділянок за основним цільовим призначенням; принцип раціонального використання й ефективної охорони земельних ресурсів [60].

ЗКУ передбачає право постійного землекористування – це право володіння і користування земельною ділянкою, що знаходиться в державній або комунальній власності, без встановлення терміну [9].

Право постійного користування земельною ділянкою зі складу земель державної і комунальної власності набувають лише підприємства, установи й організації, що відносяться до державної або комунальної власності (державні сільськогосподарські підприємства, промислові, будівельні і транспортні підприємства, комунальні житлово-експлуатаційні підприємства, що здійснюють управління житловими комплексами чи надають комунальні послуги, природоохоронні, оздоровчі і наукові установи і навчальні заклади державної або комунальної власності, лісогосподарські і водогосподарські організації, органи державної влади і місцевого самоврядування і т.д.).

Орендні відносини в Україні регулюються ЗКУ, Законами України «Про оренду землі», «Про охорону земель» та іншими нормативно-правовими актами [9, 61, 46].

Право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі термінове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендарю для ведення підприємницької або іншої діяльності.

Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам і юридичним особам України, іноземним громадянам і особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним об'єднанням і організаціям, а також іноземним державам. Підставою для укладання договору оренди і придбання права на оренду земельної ділянки, що знаходиться в комунальній або державній власності, є рішення орендодавця [61].

Орендодавцем земельної ділянки, що входить до складу спадщини, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття після спливу шести місяців з дня відкриття спадщини, є особа, яка управляє

спадщиною. Орендодавцем земельної ділянки, переданої у користування на праві емфітевзису, є особа, яка використовує земельну ділянку на такому праві.

У випадку набуття права на оренду земельної ділянки на конкурсних засадах підставою для укладання договору оренди є результати земельних торгів. Оренда земельної ділянки може бути короткостроковою - не більше 5 років і довгостроковою - не більше 50 років [61].

Орендована земельна ділянка або її частина може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця (крім випадків, визначених законом). Якщо протягом одного місяця орендодавець не надішле письмового повідомлення щодо своєї згоди чи заперечення, орендована земельна ділянка або її частина може бути передана в суборенду [61].

Концесія як форма підприємницької діяльності притаманна використанню природних об'єктів і освоєнню їхніх ресурсів. Право на концесію передбачено в ЗКУ та у Законі України «Про концесію» [9, 62].

Відповідно до закону концесія – це форма здійснення державно-приватного партнерства, що передбачає надання концесієдавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, що охоплює ризик попиту та/або ризик пропозиції [62].

У концесію можуть надаватися об'єкти права державної або комунальної власності, що використовуються для здійснення діяльності в таких сферах господарської діяльності: 1) водопостачання, відвід і очищення стічних вод; 2) надання послуг міським суспільним транспортом; 3) збирання й утилізація сміття; 4) надання послуг, пов'язаних з постачанням тепла; 5) будівництво й експлуатація автомобільних доріг, об'єктів дорожнього господарства, інших дорожніх споруджень; 6) будівництво й експлуатація шляхів з'єднання; 7) будівництво й експлуатація вантажних і пасажирських портів; 8) будівництво й експлуатація аеропортів; 9) надання послуг у сфері кабельного телебачення; 10) надання послуг зв'язку; 11) надання поштових послуг; 12) транспортування і розподіл природного газу; 13) виробництво та/або транспортування електроенергії; 14) громадське харчування; 15) будівництво житлових будинків; 16) надання послуг у житлово-експлуатаційній сфері; 17) використання об'єктів соціально-культурного призначення; 18) створення комунальних служб паркування автомобілів; 19) надання ритуальних послуг;

20) будівництво й експлуатація готелів, туристичних комплексів, кемпінгів та інших відповідних об'єктів туристичної індустрії [62].

Об'єктами права державної або комунальної власності, що надаються в концесію, є: 1) майно підприємств, що є цілісними майновими комплексами або системою цілісних майнових комплексів, що забезпечують комплексне надання послуг у сферах вищевказаної діяльності; 2) об'єкти незавершеного будівництва і законсервовані об'єкти, що можуть бути добудовані з метою їхнього використання для надання послуг по задоволенню суспільних потреб у сферах вищевказаної діяльності; 3) спеціально побудовані об'єкти відповідно до умов концесійного договору для задоволення суспільних потреб у вищевказаних сферах діяльності [62].

6.3 Права на чужі земельні ділянки

Наразі в Україні відроджено інститут права земельного сервітуту, права емфітевзису та права суперфіцію, що запозичені із Римського права. Сервітут, відповідно до римської правової традиції - це речові права на чужу річ, що забезпечують повне чи часткове користування річчю і нерозривно пов'язані з визначеною земельною ділянкою чи з визначеною особою.

Згідно ст. 98 ЗКУ право земельного сервітуту – це право власника чи землекористувача земельної ділянки на оплатне чи безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками) [9].

У статті 99 ЗКУ наведений примірний перелік окремих видів сервітутних прав: а) право проходу та проїзду на велосипеді; б) право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; в) право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій; г) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку; ґ) право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку; д) право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми; е) право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми; є) право прогону худоби по наявному шляху; ж) право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд; з) інші земельні сервітуту [9].

Земельні сервітуту можуть бути постійними і строковими (тимчасовими), залежно від мети використання слугуючої ділянки власником (користувачем)

пануючої ділянки. До постійних належать земельні сервітути, при яких одна ділянка постійно обслуговує іншу, підвищуючи її здатність задовольняти певні потреби власника (користувача) ділянки. Наприклад, до постійних земельних сервітутів належить сервітут, на підставі якого здійснюється прокладення власником (користувачем) пануючої ділянки певного лінійного об'єкта через сусідню (служуючу) земельну ділянку. Прикладом тимчасового земельного сервітуту може бути сервітут, у рамках якого здійснюється розташування на сусідній (служуючій) ділянці власником (користувачем) пануючої ділянки будівельних риштувань і складування будівельних матеріалів з метою ремонту будинків і споруд. По завершенні будівництва чи ремонту будівлі (споруди) дія цього земельного сервітуту припиняється. Разом з тим, слід зазначити, що дію постійного земельного сервітуту також може бути припинено [27].

Земельний сервітут завжди є предіальним, тому що він відноситься до власника (володільця) визначеної нерухомості. На відміну від предіального сервітуту, сервітут персональний відноситься до конкретної особи, і усі права, що впливають з нього, відносяться лише до цієї особи і не можуть бути передані навіть його спадкоємцям.

Емфітевзис визначається як право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Це право регулюється положеннями ЦКУ та главою 16а ЗКУ. Емфітевзис відноситься до речових прав на чуже майно. Він встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (землекористувач) [27].

Строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб встановлюється договором. Якщо договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб укладено на невизначений строк, кожна із сторін може відмовитися від договору, попередньо попередивши про це другу сторону не менш як за один рік (ст. 408 ЦКУ). Отже, це право фіксується відповідним нотаріально посвідченим договором, де з одного боку виступає «власник», а з другого «емфітевт». У подальшому останній може відчужувати своє право користування та передавати його у спадок. В договорі встановлюється вартість передачі емфітевтичного права (можливо й безоплатно) та плата за користування цим правом, які емфітевт має сплачувати власнику в певний спосіб (приміром, поштовим переказом) [54].

Власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших будівель і споруд (суперфіцій). Предметом договору суперфіцію є право користування земельною ділянкою для будівництва певних

видів споруд чи будівель з можливістю для суперфіціарія набути право власності на них та для землевласника – отримувати частку прибутку землекористувача. При наданні земельної ділянки в користування з метою забудови необхідно, щоб її подальше використання відповідало цільовому призначенню ділянки. Встановлення цільового призначення земель відбувається шляхом їх віднесення до тієї чи іншої категорії і здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень [26].

6.4 Правова охорона земель

Охорона земель - це система правових, організаційних, економічних та інших засобів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованого вилучення земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного й історико-культурного призначення. Охорона земель проводиться з метою забезпечення збереження і відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних та набутих якостей земель [46].

Охорона земель включає:

- а) обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;
- б) захист сільськогосподарських угідь, лісових земель і чагарників від необґрунтованого їхнього вилучення для інших потреб;
- в) захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;
- г) збереження природних водно-болотних угідь;
- д) попередження погіршення естетичного стану й екологічної ролі антропогенних ландшафтів;
- е) консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

Згідно ст. 22 Закону України «Про охорону земель» система засобів в області охорони земель включає:

- 1) державну комплексну систему спостережень;

2) розробку загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання й охорони земель, документації по землевпорядженню в області охорони земель;

3) створення екологічної мережі;

4) здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного й іншого видів районування (зонування) земель;

5) економічне стимулювання впровадження заходів з охорони й використання земель та з підвищення родючості ґрунтів;

6) стандартизацію і нормування [46].

Власники земельних ділянок і землекористувачі не мають права здійснювати зняття і перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням і охороною земель.

Землі, піддані змінам у структурі рельєфу, в екологічному стані ґрунтів і материнських порід і в гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації.

Рекультивація порушених земель – це комплекс організаційних, технічних та біотехнічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану і продуктивності порушених земель.

Для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки чи на ділянки без ґрунтового покриву.

Від рекультивації варто відрізнити їхню меліорацію. Відповідно до Закону України «Про меліорацію земель» під меліорацією розуміється комплекс гідротехнічних, культуротехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних та інших меліоративних заходів, здійснюваних для регулювання водного, теплового, повітряного режимів ґрунтів, збереження і підвищення їхньої родючості і формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь [63].

Залежно від спрямування здійснюваних меліоративних заходів визначаються такі основні види меліорації земель: гідротехнічна, культуртехнічна, хімічна, агротехнічна, агролісотехнічна. Під час розроблення проектів меліорації земель обов'язково визначається комплексний підхід до здійснення меліоративних заходів.

Техногенно забруднені землі - це землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її

негативного впливу на навколишнє середовище і здоров'я людей. До техногенно забруднених земель відносяться землі радіоактивно небезпечні і радіоактивно забруднені землі, землі, забруднені важкими металами, іншими хімічними елементами і т.п. При використанні техногенно забруднених земель враховуються особливості режиму їхнього використання [63].

Техногенно забруднені землі сільськогосподарського призначення, на яких не забезпечується одержання продукції, що відповідає установленим вимогам (нормам, правилам, нормативам), підлягають вилученню із сільськогосподарського обігу та консервації.

Консервації підлягають деградовані і малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним і економічно неефективним. Консервації підлягають також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їхнього здоров'я.

Консервація земель здійснюється шляхом припинення їхнього господарського використання на певний строк і залуження або заліснення.

Контрольні запитання до теми:

1. В чому полягає практичне значення цільового призначення земель?
2. Які речові права на земельні ділянки встановлено земельним законодавством України?
3. В чому полягає різниця між орендою земельних ділянок та емфітевзисом і суперфіцієм?
4. Які заходи з охорони та відновлення земель закріплено земельним законодавством?

ТЕМА 7 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

7.1 Загальна характеристика

Значення надр у житті суспільства неоціненне. Вони є унікальним прикладним ресурсом, який має виняткову економічну цінність як частина геологічного середовища, що може використовуватися і як операційно-просторовий базис діяльності людей. У взаємозв'язку з іншим природним ресурсами надра є окремим природним об'єктом, який має особливий правовий режим.

Питання визначення поняття «надра» в сучасній літературі є дискусійним. Відповідно до ст. 1 КУпН, надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [12]. Залишається без детального аналізу правовий зміст і повнота обсягу вказаного визначення надр, оскільки гірниче законодавство широко використовує слово сполучення «корисні копалини», виділяє їх як об'єкт правового регулювання. Однак застосовувати ці поняття як синоніми неможливо, тому, що поняття «надра» є ширшим. КУпН визначає, що надра простягаються до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [12]. Стосовно геологічного вивчення нафтогазоносності надр Закон України «Про нафту і газ» дає таке визначення: «комплекс робіт (геологічне знімання, геофізичні, геохімічні, аерокосмогеологічні дослідження, прямі пошуки, буріння і випробовування свердловин, дослідно-промислова розробка, науково-дослідні і тематичні роботи, їх аналіз і узагальнення), що проводяться з метою вивчення геологічної будови і нафтогазоносності надр на певній території» [64].

Корисні копалини, які виходять на поверхню, слід розглядати не як складову надр, а як окремі елементи природи. Тому об'єктом гірничих відносин є «корисні копалини», «гірські породи», «мінеральні ресурси» та «мінеральна сировина». Відповідно до Гірничого Закону України корисні копалини – це природні мінеральні речовини, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки [65].

В ст. 5 КУпН корисні копалини визначені як мінеральні речовини в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водойм, які за кількістю, якістю та умовами залягання є природними для промислового використання, а ст. 6 поділяє їх за своїм значенням на дві групи – корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення [12]. Віднесення корисних

копалин до загальнодержавних і місцевих здійснюється КМУ за поданням Державної служби геології та надр і не є видом їх виробничо-господарського використання. Але з юридичної точки зору - це спосіб розпорядження надрами у формі визначення їх правового статусу, встановлення правового режиму їх використання і охорони, умов надання в користування, тобто форма здійснення правомочностей власності.

Загальнодержавне і місцеве значення копалин як критерій їх розмежування визначається інтересами їх народногосподарського і виробничо-економічного використання. В умовах ринкової економічної системи і лібералізації виробничих відносин у використанні корисних копалин як матеріальної бази господарської діяльності однаково зацікавлені як держава, так і регіони. Надмірна централізація, як і надмірна регіоналізація корисних копалин, можуть однаково негативно впливати на розвиток виробничо-економічних відносин.

Відносини, які виникають у зв'язку з вивченням, використанням і охороною надр та використанням відходів гірничодобувного комплексу і пов'язаних із ним переробних виробництв (торфу, сапропелів та інших специфічних мінеральних ресурсів, включаючи підземні води, ропу соляних озер і заток морів) називаються гірничими відносинами.

7.2 Види надрокористування

Надра в межах території України, включаючи підземний простір і корисні копалини, енергетичні та інші ресурси, відповідно до ст. 4 КУпН є виключною власністю народу і надаються тільки в користування [12]. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують це право, є недійсними. Це означає, що ділянки надр і права користування ними не можуть бути предметом купівлі-продажу, дарування, спадкування, вкладу, застави або відчуження в іншій формі, крім випадків, передбачених законом.

Усі надра в Україні становлять державний фонд надр. Він включає як надра, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Складовою частиною надр визнаються як відкриті, так і ще не відкриті корисні копалини. За своїм значенням їх поділяють на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення, а за їх поширенням – на не загальнопоширені та загальнопоширені.

Родовище корисних копалин – це накопичення мінеральних речовин у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за

кількістю, якістю та умовами залягання придатні для промислового використання.

Техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені й мають промислове значення. Такі родовища можуть виникати також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Право користування надрами є різновидом права природокористування. Це один з інститутів екологічного права, який формується у системі гірничого права, має свої особливості, включає в себе сукупність правових норм, що регулюють підстави і порядок виникнення, зміни та припинення права надрокористування, права та обов'язки надрокористувачів. Право користування надрами слід розглядати як об'єктивне та суб'єктивне право. Право користування надрами похідне від права виключної власності українського народу на надра, має яскраво виражений цільовий характер, оскільки при наданні ділянок надр у користування обов'язково вказується конкретна мета, з якою вони повинні використовуватися та для якої вони надаються.

Об'єктом надрокористування може бути одна, індивідуалізована на місцевості, в натурі частина (ділянка) державного фонду надр, що надається в користування для певної мети – гірничий відвід. До індивідуалізуючих ознак такого об'єкта належать: розмір, межі та місцезнаходження. Відокремлена частина державного фонду надр (гірничий відвід) розглядається як юридично самостійний об'єкт права користування. Особливість об'єктів права користування надрами полягає в тому, що їх розміри не нормуються законом. Розмір гірничого відводу, що надається, визначається в кожному випадку державними компетентними органами з урахуванням мети надрокористування, виробничих потужностей гірничовидобувних підприємств, строків їх діяльності та інших факторів [12, 65].

Суб'єктами права користування надрами згідно зі ст. 13 КУпН можуть бути спеціалізовані підприємства, установи, організації, громадяни України, що мають відповідну кваліфікацію, матеріально технічні та економічні можливості для користування надрами, а також іноземні юридичні особи та громадяни [12]. Відповідно до чинного законодавства під спеціалізованими слід розуміти такі підприємства, установи та організації, у статуті яких використання надр визначено як основний вид підприємницької діяльності. Тобто суб'єктами права користування надрами в Україні визнається коло осіб, які в установленому законом порядку набули право користування надрами і несуть у зв'язку з цим відповідні права і обов'язки щодо геологічного вивчення, раціонального використання та їх охорони.

Класифікація права користування надрами здійснюється на основі цільового призначення та терміну користування.

За терміном користування надрами може бути постійним або тимчасовим. Постійним визнається користування надрами без заздальгідь встановленого строку. Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до 5 років) і довгостроковим (до 20 років) [12].

За необхідності строки тимчасового користування надрами може бути продовжено.

Дозвіл надається на строк, визначений заявником, але не більш як на: 1) 5 років – на геологічне вивчення родовищ корисних копалин і геологічне вивчення, в тому числі дослідно-промислому розробку родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; 2) 10 років – на геологічне вивчення нафтогазоносних надр, у тому числі дослідно-промислому розробку родовищ нафти і газу, в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; 3) 20 років – на видобування корисних копалин; 4) 30 років – на видобування нафти і газу в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; 4) 20 років – на будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; 5) 50 років – на будівництво та експлуатацію підземних сховищ нафти чи газу [66].

Строк дії окремих дозволів на геологічне вивчення нафтогазоносних надр та видобування нафти і газу (промислова розробка родовищ), але не більш як на 20 років на суші і не більш як на 30 років на континентальному шельфі та в межах виключної (морської) економічної зони України – на геологічне вивчення нафтогазоносних надр, у тому числі дослідно-промислому розробку родовищ, з подальшим видобуванням нафти і газу (промислова розробка родовищ). При цьому строк геологічного вивчення нафтогазоносних надр не може перевищувати 10 років [66].

Строк дії відповідної угоди про розподіл продукції – на виконання угод про розподіл продукції.

Розрізняють також такі види користування надрами:

- геологічне вивчення, в тому числі дослідно-промислові розробки корисних копалин загальнодержавного значення;
- видобування корисних копалин;
- будівництво та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

- створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);
- задоволення інших потреб [12].

Кожен вид користування може мати відповідні підвиди. Наприклад, видобування корисних копалин може бути розмежоване на видобування загальнопоширених і не загальнопоширених корисних копалин. Поділ права користування надрами на види і підвиди зумовлений специфікою правового регулювання різних видів (підвидів) користування надрами. В основі цільового використання надр лежить загальний принцип раціонального природокористування в Україні.

Для геологічного вивчення, в тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, надра надаються в користування без надання гірничого відводу на підставі спеціального дозволу на геологічне вивчення надр.

Геологічне вивчення здійснюється з метою одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення та оцінки корисних копалин, вивчення закономірностей їх формування і розміщення, з'ясування гірничо-технічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. Проведення робіт по геологічному вивченню надр організує то координує Державна служба геології та надр на основі державних комплексних або цільових програм, міжгалузевих планів, проектів, відповідних норм і правил.

Геологічне вивчення надр, передбачене державними програмами, здійснюється, як правило, за рахунок коштів, що відраховуються видобувними підприємствами в Державний бюджет за виконані раніше геологорозвідувальні роботи. В окремих випадках геологічне вивчення може виконуватися за рахунок прямих видатків державного та місцевих бюджетів.

Місцеві ради та місцеві державні адміністрації сприяють проведенню робіт по геологічному вивченню надр, що виконуються згідно з державними програмами, розробляють та реалізують відповідні територіальні програми.

Видобуті під час дослідно-промислової розробки корисні копалини підлягають реалізації в загальному порядку.

Найбільш поширений вид права користування надрами – видобування корисних копалин. Особливістю зазначеного виду користування надрами є залежність від того, які корисні копалини видобуваються – загальнодержавного чи місцевого значення. Так, до корисних копалин загальнодержавного значення

належить природний газ, вугілля, метали, нафта та ін., а до корисних копалин місцевого значення – гіпс, гравій, пісок, черепашник тощо [12].

Родовища, в тому числі техногенні, запаси і прояви корисних копалин підлягають обліку в Державному кадастрі родовищ і проявів корисних копалин та державному балансі і запасів корисних копалин.

Розробка родовищ твердих, рідких і газоподібних корисних копалин та переробка мінеральної сировини провадяться згідно з затвердженими проектами та планами робіт, правилами технічної експлуатації та охорони надр, які погоджуються користувачами надр з Мінприроди України стосовно дотримання вимог законодавства про надра.

З метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин устанавлюються квоти на видобуток окремих видів корисних копалин.

7.3 Підстави та порядок виникнення права надрокористування

Надра надаються в користування відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» [66]. Надра надаються в користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності в них спеціального дозволу (ліцензії) на користування ділянкою надр. Спеціальні дозволи в межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами. Ліцензія видається за заявою суб'єкта підприємницької діяльності. Надання таких дозволів здійснюється після попереднього погодження з відповідною місцевою радою питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли в наданні земельної ділянки немає потреби.

Видача (відмова у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу здійснюється відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [67]. Дозволи надаються Держгеонадрами переможцям аукціонів з їх продажу та без проведення аукціонів у випадках, передбачених вищезазначеною Постановою, крім корисних копалин місцевого значення на території АРК, дозволи на видобування яких надаються Радою міністрів АРК [66, 67].

На кожний вид користування надрами в межах конкретної ділянки надається окремий дозвіл. Одному заявникові може надаватися дозвіл на видобування одного виду корисних копалин з кількох близько розташованих

родовищ, якщо доцільність їх спільної розробки підтверджується відповідним рішенням Державної комісії України по запасах корисних копалин [66].

У межах однієї ділянки надр можуть проводитися роботи з геологічного вивчення та видобування різних за видом корисних копалин за кількома дозволами. При цьому в угоді на користування надрами визначаються просторові межі та координати кожного виду корисної копалини. Використання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, здійснюється надрокористувачами у порядку, встановленому законодавством.

Дозвіл на видобування корисних копалин (промислому розробку їх родовищ) надається після проведення експертизи та оцінки розвіданих запасів корисних копалин в установленому порядку чи апробації прогнозних (перспективних) ресурсів корисних копалин Державної комісії України по запасах корисних копалин за умови подальшого затвердження нею таких запасів на підставі спеціального дозволу на користування надрами.

Надрокористувач, якому надано дозвіл на видобування корисних копалин, проводить дорозвідку (довивчення) родовища у межах наданої йому ділянки надр [66].

Видобування не придатних для побутового використання мінералізованих підземних вод для потреб нафтогазової галузі, захоронення супутніх і стічних вод у нафтогазоносних пластах та пластах, насичених мінералізованими водами, що не придатні для господарського і побутового використання, в межах цієї ділянки здійснюються користувачами нафтогазоносних надр без дозволу на спеціальне водокористування [66].

Невід'ємною частиною дозволу є угода про умови користування ділянкою, що укладається між органом з питань надання дозволу і надрокористувачем і містить програму робіт, яка оформляється як додаток, та особливі умови надрокористування, що передбачають:

- вимоги до ефективності робіт;
- сучасні технології видобування та переробки корисних копалин;
- порядок видобування корисних копалин, зокрема з метою запобігання негативним екологічним наслідкам і забезпечення безпеки забудованих територій;
- види, обсяги і строки виконання робіт на ділянці надр;
- підстави для припинення діяльності, пов'язаної з використанням ділянки надр [66].

Дозвіл з угодою про умови користування надрами та додатками до неї підлягає опублікуванню на офіційному веб-сайті органу з питань надання дозволу не пізніше ніж протягом п'яти робочих днів після їх підписання.

У разі надання дозволу на користування надрами у межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України визначається площа морського дна (ділянки надр) із зазначенням координат, у яких дозволяється провадження діяльності, передбаченої у дозволі.

В угоді про умови користування ділянкою нафтогазоносних надр, що розташована в межах континентального шельфу або виключної (морської) економічної зони України, укладеній між Держгеонадрами і надрокористувачем, можуть установлюватися відповідно до законодавства додаткові вимоги.

Дозвіл надається надрокористувачеві, а робочий примірник дозволу разом з відповідними документами зберігається в органі з питань надання дозволу. У дозволі зазначаються: реєстраційний номер і дата видачі; підстави для надання дозволу; вид користування надрами; відомості про ділянку надр, що надається у користування, із зазначенням її назви, місцезнаходження, географічних координат, площі та у разі потреби обмежень щодо глибини використання; тощо [66].

У деяких випадках користування надрами здійснюється без надання гірничого відводу чи спеціального дозволу. Так, відповідно до ст. 20 КУпН користування надрами без надання гірничого відводу здійснюється при геологічному вивченні надр, у тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу.

Без спеціальних дозволів та надання гірничого відводу мають право видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф, а також підземні прісні води землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок, якщо загальна глибина розробки не буде перевищувати двох метрів, а в разі видобування прісних підземних вод – 20 метрів [12].

Видобування корисних копалин місцевого значення і торфу із застосуванням спеціальних технічних засобів, які можуть призвести до небажаних змін навколишнього природного середовища, погоджується з місцевими радами та органами Мінприроди на місцях [12].

Іноземним юридичним особам і громадянам надра в користування та право на переробку мінеральної сировини надаються на конкурсній основі на підставі угод (контрактів) на умовах оренди. Порядок укладення контрактів визначається КМУ відповідно до вимог КУпН та інших законодавчих актів.

Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних із користуванням надрами, проводиться в порядку, встановленому земельним законодавством України. Земельні ділянки для користування надрами надаються користувачам

надр після одержання ними спеціальних дозволів на користування надрами або гірничих відводів (крім випадків, коли це не потрібно). Місцеві ради при наданні земельної ділянки для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення одночасно надають у користування і надра.

Підстави припинення права користування надрами передбачені у ст. 26 КУпН [12]. Однак наведений перелік не є вичерпним. Існують також підстави, за наявності яких припинення права надрокористування завжди обов'язкове, і підстави (вони віддаються на розсуд компетентних органів), які можуть спричинити, а можуть і не спричинити припинення цього права. Ці підстави можна поділити на безумовні (обов'язкові) та умовні.

До безумовних (обов'язкових) можна віднести: закінчення встановленого терміну користування надрами, коли відпадає потреба в користуванні; припинення діяльності користувачів надр; позбавлення надрокористувача спеціального дозволу). Право користування надрами може бути припинено в безумовному порядку, коли надра вилучаються для державних або громадських потреб у встановленому законодавством порядку. Надрокористувачам у такому разі зобов'язані відшкодувати збитки, завдані внаслідок вилучення надр, у розмірах і порядку, встановлених законодавством.

Контрольні запитання до теми:

1. Які види використання надр закріплено у законодавстві?
2. Які існують засоби щодо охорони надр?
3. Охарактеризуйте процедуру надання та погодження дозволів на використання надр.

ТЕМА 8 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

8.1 Загальна характеристика

Вода виконує важливі екологічну, культурно-оздоровчу, економічну функції. Екологічна функція виявляється в забезпеченні життєдіяльності людини, існування та розвитку рослинного і тваринного світу. Вода входить до складу клітин людини (близько 65% маси тіла дорослої людини становить вода), тварин і рослин. Культурно-оздоровча функція води має прояв у використанні водних об'єктів як місця і засобу відпочинку, туризму, рибальства, санаторно-курортного лікування, організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Економічна функція води виявляється в її здатності бути ресурсом для промислового виробництва та іншого господарського використання. Одним із найбільших споживачів води є сільське господарство. Так, на вирощування однієї тонни цукрових буряків витрачається 130-160 кубометрів води, однієї тонни пшениці – 800-1200, однієї тонни бавовни-сирцю – 4000-5000, однієї тонни рису – 5000-7000 кубометрів. Багато води споживають промисловість, енергетика, комунальне господарство [4].

Українські річки - це здебільшого довгі водні артерії, що течуть переважно з півночі на південь до Чорного й Азовського морів. Річки північно-західної України течуть з півдня на північний захід і північ до Вісли і Прип'яті. До басейну Чорного й Азовського морів належить понад 90% української території, що її розділяють річки: Дунай з Тисою і Прутом, Дністер, Південний Буг, Дніпро з Прип'яттю і Десною, Дон з Дінцем. До стоку Балтійського моря належать річки басейну Вісли: Вепш, Сян і Західний Буг. Головний вододіл між Чорним і Балтійським морями та між басейнами головних річок проходить переважно низовинами, за винятком Карпат, і дає змогу пов'язати річки різних басейнів системою каналів та сполучити обидва моря.

Кількість річок по всій українській етнічній території оцінюють числом у 30 000, в тому числі в Україні - 23 тис. з загальною довжиною близько 170 тис. км, з них близько 3 000 завдовжки 10 км і більше (тобто такі, що не відносяться до малих річок), 116 понад 100 км [67].

Територіальний розподіл водних ресурсів не повною мірою відповідає розміщенню водоемних галузей господарського комплексу. Доступні для широкого використання водні ресурси формуються переважно у водозабірних басейнах Дніпра, Дністра, Сіверського Дінця, Південного і Західного Бугу, а також малих річок Приазов'я та Причорномор'я. Найбільша кількість водних

ресурсів зосереджена в річках водозабірному басейну Дунаю у прикордонних районах України. Найменш забезпечені водними ресурсами Донбас, Криворіжжя, Крим та південні області України, де зосереджені найбільші споживачі води. Гальмівним фактором використання водних ресурсів є їх мінливість у часі: в природних умовах на частку весняного стоку припадає 60-70 відсотків на півночі і північному сході і до 80-90 відсотків на півдні країни. За запасами місцевих водних ресурсів (1 тис. куб. метрів на 1 жителя) Україна вважається однією з найменш забезпечених у Європі країн.

Зростання матеріального виробництва, чисельності населених пунктів призводить до збільшення обсягів споживання водних ресурсів, забруднення і виснаження вод. Особливо це відчувається в Україні, де немає великих запасів власних прісних вод, а територіальний розподіл водних ресурсів не збігається з розміщенням водосемких галузей господарського комплексу. Окрім того, високий рівень господарського освоєння території в Україні (природні землі становлять лише близько 35% площі країни) призводить до порушення рівноваги в природі, умов формування стоку, погіршення якості води. Велику шкоду населеним пунктам і сільськогосподарським угіддям та іншим господарським об'єктам заподіюють повені, підтоплення, водна ерозія, руйнування берегів водосховищ тощо. Особливо руйнівними є паводки в басейнах річок Тиси, Прута, Дністра, Західного Бугу, Прип'яті, Сіверського Донця, а також річок Одеської області вздовж Дунаю. На вирішення екологічних проблем, пов'язаних із станом водних об'єктів, забезпечення раціонального використання вод, їх охорону від забруднення, засмічення та вичерпання спрямоване водне законодавство України.

8.2 Правове регулювання водокористування

Інститут права водокористування утворює сукупність правових норм, що регулюють водні відносини з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, охорону водних об'єктів та запобігання шкідливим діям вод.

Зазначені правові норми містяться у ВКУ, що є основним кодифікаційним актом у сфері використання і охорони вод, а також у інших актах законодавства, прийнятих у відповідності до нього. Відносини у сфері використання вод регулюються також Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» та актами законодавства, що регулюють природноресурсні, цивільні, санітарно-гігієнічні, адміністративні, фінансові та інші відносини, пов'язані з водокористуванням [5, 11].

Суб'єктами користування водними об'єктами є: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що здійснюють від імені Українського народу права власності на водні та інші природні ресурси, підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства, які здійснюють забір води з водних об'єктів, скидають в них зворотні води або користуються водними об'єктами.

Суб'єкти права водокористування можуть бути первинними і вторинними водокористувачами.

Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними, та за погодженням з органом, який видав дозвіл первинному водокористувачу. Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Об'єктами права водокористування є усі води (водні об'єкти) на території України: а) поверхневі води; природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти; в) внутрішні морські води та територіальне море. Усі вони становлять єдиний водний фонд країни [2, 4].

Залежно від територіального рівня регулювання водних відносин водним об'єктам надається статус загальнодержавного чи місцевого значення.

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать: внутрішні морські води та територіальне море; підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються в межах однієї області, а також їх притоки всіх порядків; водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать: поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення; підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Порядок надання водних об'єктів у користування здійснюється згідно з водним законодавством, яке виділяє загальне та спеціальне водокористування. Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство,

водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без надання відповідних дозволів. Водокористувач, який взяв водний об'єкт у користування на умовах оренди, зобов'язаний доводити до відома населення умови водокористування, а також про заборону загального водокористування на водному об'єкті, наданому в оренду.

Спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв та скидання в них зворотних вод. Залежно від мети використання водних об'єктів виділяють: спеціальне водокористування для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення; спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для лікувальних, курортних і оздоровчих цілей; спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для потреб галузей економіки. Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами на підставі дозволу і за плату [2].

Дозвіл на спеціальне водокористування видається територіальними органами Держводагентства, а у разі використання води водних об'єктів у зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, - Держводагентством.

Видача (відмова у видачі) та анулювання дозволу на спеціальне водокористування здійснюються відповідно до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" [24, 68].

Дозволи видаються на підставі заяви водокористувача, в якій зазначаються: найменування органу, що видає дозвіл; дані водокористувача (фізичної або юридичної особи); мета отримання дозволу або реквізити дозволу, який анулюється; місце здійснення спеціального водокористування (назва басейну річки, водного об'єкта і його місцезнаходження); згода на оброблення персональних даних; підпис та печатка (за наявності) замовника [68].

Спеціальне водокористування може бути короткостроковим (до трьох років) або довгостроковим (від трьох до двадцяти п'яти років).

Видача або відмова у видачі дозволу на спеціальне водокористування здійснюється протягом тридцяти календарних днів з дня надходження заяви та документів, необхідних для видачі дозволу.

Дозвільні органи зобов'язані протягом п'яти робочих днів з дня надходження заяви надіслати в електронній формі копії документів щодо обґрунтування потреби у воді з помісячним нормативним розрахунком водокористування і водовідведення, а також опису та схем місць забору води та

скидання зворотних вод до: Держгеонадр - у разі використання підземних вод; МОЗ - у разі використання вод водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних.

Держгеонадра і МОЗ зобов'язані протягом п'ятнадцяти календарних днів з дня одержання в електронній формі копій документів надати безоплатно органу, що приймає рішення про видачу дозволу на спеціальне водокористування, висновки в електронній формі щодо можливості його видачі.

Дозвільні органи під час прийняття рішення про видачу дозволу або про відмову в його видачі враховують висновки спеціальних профільних органів виконавчої влади [68].

8.3 Правова охорона вод в Україні

Правова охорона вод полягає у прийнятті і реалізації правових норм, спрямованих на здійснення заходів щодо їх охорони від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів.

Заходами, спрямованими на охорону вод, є:

1) визначення території зі спеціальним водоохоронним режимом користування;

2) заходи щодо охорони вод у процесі виробничої та іншої господарської діяльності;

3) заходи щодо запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об'єктах і ліквідації їх наслідків [11].

До територій зі спеціальним водоохоронним режимом належать: водоохоронні зони, прибережні захисні смуги, смуги виділення, берегові смуги водних шляхів, зони санітарної охорони, території та об'єкти природно-заповідного фонду, до складу яких входять водні об'єкти.

Водоохоронні зони встановлюються для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ та інших водойм. Проекти цих зон розробляються на замовлення органів водного господарства та інших спеціально уповноважених органів, узгоджуються з державними органами екології та природних ресурсів, державними органами земельних ресурсів, власниками землі, землекористувачами і затверджуються відповідними

місцевими державними адміністраціями та виконавчими комітетами місцевих рад [11].

На території водоохоронної зони встановлюється спеціальний режим для господарської діяльності. Забороняється: використання стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації; скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), а також у потічки. В окремих випадках у водоохоронній зоні може бути дозволено добування піску і гравію за межами земель водного фонду на сухій частині заплави, у праруслах річок за погодженням із державними органами екології і природних ресурсів, водного господарства.

Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них встановлені ст. 87 ВК України та Постановою КМУ «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» [11, 69].

Прибережна захисна смуга – частина водоохоронної зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено більш суворий режим господарської діяльності, ніж на решті території водоохоронної зони. Прибережні захисні смуги встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж зрізу води у меженний період (період річного циклу, протягом якого спостерігається низька водність) шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менше 3 гектарів – 25 м; для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари – 50 м; для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів. Якщо крутизна схилів перевищує три градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється. У межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням конкретних умов, що склалися. Уздовж морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від зрізу води [69].

У прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється: розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво; зберігання та застосування літніх таборів для худоби; будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів; миття та обслуговування транспортних засобів і техніки; влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

У прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах забороняється: застосування

стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод, влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових стічних вод обсягом більше 1 кубічного метра на добу, влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів [69].

Правовий режим прибережних захисних смуг визначається ст. 88-90 ВКУ [11].

Смуги відведення є складовою водоохоронних зон. Особливий режим користування ними встановлюється для забезпечення потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках. Розміри смуг відведення та режим користування ними встановлюються за проектом, який розробляється і затверджується водокористувачами за погодженням із державними органами екології і природних ресурсів та державними органами водного господарства.

Берегові смуги водних шляхів встановлюються на судноплавних водних шляхах за межами міських поселень для проведення робіт, пов'язаних із судноплавством. Щодо визначення розміру берегових смуг водних шляхів, режиму господарської діяльності на них встановлено ті самі вимоги, що й до встановлення смуг відведення та користування ними.

Перелік внутрішніх водних шляхів, що належать до категорії судноплавних, затверджено Постановою КМУ «Про затвердження переліку внутрішніх морських вод і внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних» [70]. Також Постановою КМУ затверджено «Порядок складання паспортів річок і Порядок установаження берегових смуг водних шляхів та користування ним» [71]. Встановлено, що у межах берегових смуг водних шляхів дозволяється: влаштування причалів, установаження пристроїв для навантаження і розвантаження самохідних суден і барж, тимчасових пристроїв для швартування суден і наплавних споруд, а також тимчасове зберігання вантажів та механічної тяги суден: установаження берегових навігаційних знаків; установаження гідрометеорологічних постів; зберігання твердого палива для суден підприємств і організацій водного транспорту, а також тимчасове зберігання суднового обладнання; влаштування тимчасових зимових приміщень і проведення інших робіт у разі випадкової зимівлі або виходу з експлуатації судна.

Зони санітарної охорони встановлюються з метою забезпечення охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних та оздоровчих потреб. Межі зони санітарної охорони

водних об'єктів встановлюються органами місцевого самоврядування на їх території за погодженням з державними органами земельних ресурсів, екології і природних ресурсів, водного господарства. У разі розташування зони санітарної охорони на територіях двох і більше областей їх межі встановлюються КМУ [11].

Зони санітарної охорони поверхневих та підземних водних об'єктів входять до складу водоохоронних зон і поділяються на три пояси особливого режиму: перший пояс (сурового режиму) включає територію розміщення водозабору, майданчика водопровідних споруд і водопідводного каналу; другий і третій пояси (обмежень і спостережень) включають територію, що призначається для охорони джерел водопостачання від забруднення.

З метою охорони вод у процесі виробничої та іншої господарської діяльності водне законодавство особливу увагу приділяє регулюванню охорони вод під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод. У процесі цих видів робіт, а також при впровадженні нових технологічних процесів має забезпечуватися раціональне використання вод, технології, які забезпечують охорону вод від забруднення, засмічення і вичерпання, попередження їх шкідливої дії, охорону земель від засолення, підтоплення або пересушення, а також сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозабірній площі водних об'єктів.

Спеціальні правові вимоги встановлені щодо охорони підземних вод. Підприємства, установи і організації, діяльність яких може негативно впливати на стан підземних вод, повинні здійснювати заходи щодо попередження забруднення підземних вод, а також обладнувати локальні мережі спостережувальних свердловин для контролю за якісним станом цих вод.

Особливій охороні підлягають внутрішні морські води і територіальне море. Законодавство забороняє скидати з суден і плавучих засобів, платформ та інших морських споруд і повітряних суден хімічні, радіоактивні та інші шкідливі речовини, а також радіоактивні або інші відходи, матеріали, предмети та сміття, які можуть спричинити забруднення моря (ст. 102 ВКУ) [11]. Правила охорони внутрішніх морських вод територіального моря від забруднення і засмічення також затверджені відповідною постановою КМУ [72].

Окремим напрямом охорони вод є забезпечення водності річок, попередження їх виснаження. З цією метою законодавство передбачає здійснення комплексу заходів, що включає: створення прибережних захисних смуг; створення спеціалізованих служб по догляду за річками, прибережними

захисними смугами, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному стані; впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території водозабору; здійснення агротехнічних, агролісомеліоративних та гідротехнічних протиерозійних заходів, а також створення для організованого відводу поверхневого стоку відповідних споруд (водостоки, перепуски, акведуки тощо) під час будівництва та експлуатації шляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій; впровадження водозберігаючих технологій, а також здійснення інших водоохоронних заходів, передбачених законодавством, на підприємствах, в установах і організаціях, розташованих у басейні річки; створення гідрологічних пам'яток природи тощо [11].

З метою оцінки екологічного стану басейну річки та розробки заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів має складатися паспорт річки. Такий паспорт розробляється на річки, які мають площу водозабору до 50 тис. квадратних кілометрів, за замовленням водогосподарських організацій Державного агентства водного господарства України. Паспорт річки має містити уніфіковані зведені основні дані про водний режим, фізико-географічні особливості, використання природних ресурсів і екологічну обстановку в басейні річки [71].

Контрольні запитання до теми:

1. Яка процедура надання та погодження дозволів на спеціальне водокористування?
2. Які види спеціального використання водних ресурсів закріплено водним законодавством?
3. Які заходи з охорони та відновлення водних ресурсів існують?

ТЕМА 9 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РОСЛИННОГО СВІТУ

9.1 Загальна характеристика – поняття, види, визначення

Вперше в юридичній літературі наукове визначення поняття «рослинний світ» було сформульовано в дисертаційному дослідженні А.Б. Іскоян «Проблеми вдосконалення правового регулювання охорони і використання рослинного світу (диких рослин поза лісами)». Рослинний світ визначався як «сукупність диких рослин (наземних і водних), що зростають у стані природної волі на території Радянського Союзу, а також в межах континентального шельфу СРСР» [3].

Всі рослинні ресурси розділяються на три групи: лісові ресурси, дикоростуча рослинність, що не відноситься до лісових ресурсів і рослинність сільськогосподарського призначення. У рамках даного розгляду нас цікавлять рослинні ресурси саме першої та другої груп, оскільки екологічне право регулює суспільні відносини в сфері охорони дикоростучих рослинних ресурсів, лісових ресурсів, а також інших рослинних ресурсів несільськогосподарського призначення. Регулювання охорони лісових ресурсів здійснюється за допомогою величезної системи нормативно-правових актів.

У відношенні сільськогосподарських насаджень діють окремі закони: «Про захист рослин», «Про карантин рослин», «Про пестициди й агрохімікати», тощо. Усі вони складають окремий правовий інститут охорони сільськогосподарської рослинності в рамках аграрного права, а не в рамках екологічного права [2].

За юридичним змістом рослинний світ як природний об'єкт – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів і утворених ними угруповань на території держави, що включає території земної суші і водного простору, а також континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони [2].

Згідно ст. 3 Закону України «Про рослинний світ» рослинний світ – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів і утворених ними угруповань на визначеній території, а об'єктами рослинного світу є дикоростучі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку й утворені ними природні угруповання [15]. Безпосередніми об'єктами рослинного світу, що використовуються або можуть бути використаними населенням для потреб, є природні рослинні ресурси.

Природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення. До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення належать: а) об'єкти рослинного світу у межах: внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх притоків усіх порядків; природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення; б) лісові ресурси державного значення; в) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України; г) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України [15].

До природних рослинних ресурсів місцевого значення відносяться дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення.

9.2 Порядок використання об'єктів рослинного світу

Використання природних рослинних ресурсів здійснюється в порядку загального та спеціального природокористування.

У порядку загального користування громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх і виховних цілях.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється для задоволення виробничих і наукових потреб, а також з метою одержання прибутку від реалізації цих чи ресурсів продуктів їхньої переробки юридичними чи фізичними особами при наявності спеціального дозволу. За умови додержання вимог законодавства можуть здійснюватися такі види спеціального використання природних рослинних ресурсів: збирання лікарських рослин; заготівля деревини під час рубок головного користування; заготівля живиці; заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо;

збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо; заготівля сіна; випасання худоби.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення здійснюється за наявності дозволу, що видається в порядку, що визначається КМУ. Спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого значення здійснюється за наявності дозволу, що видається в порядку, встановленому Верховною Радою Автономної Республіки Крим і органами місцевого самоврядування [2].

Відповідно до Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів, затвердженого постановою КМУ 10 серпня 1992 р. дозвіл на використання рослинних ресурсів загальнодержавного значення видається органами Мінприроди, а на використання ресурсів місцевого значення – місцевими радами [23]. Видача дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється на підставі клопотання (заявки) природокористувача з обґрунтуванням потреби в цих ресурсах. Клопотання щодо видачі дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів погоджується з відповідною місцевою радою, власником або постійним користувачем цих природних ресурсів. Рішення про погодження клопотання (заявки) щодо видачі дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів, а також про видачу цього дозволу повинно бути прийнято відповідним державним органом у місячний строк. У разі відмови у погодженні клопотання або у видачі дозволу чи порушення встановлених строків розгляду заявник вправі звернутися до відповідного вищестоящого державного органу [23].

Не зобов'язані отримувати дозвіл на спеціальне використання природних рослинних ресурсів такі суб'єкти: 1) власники земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, крім об'єктів рослинного світу, занесених у Червону книгу України або в Зелену книгу України; 2) користувачі (у тому числі орендарі) земельних ділянок, що їм надані для цільового призначення (ведення селянського господарства, фермерського господарства, особистого підсобного господарства, садівництва, городництва, сінокосіння, випасу худоби), за винятком використання ними дикоростучих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені в Червону книгу України, і природних рослинних угруповань, занесених у Зелену книгу України [23].

Строк дії дозволу на спеціальне використання природних ресурсів устанавлюється органом, який його видає, відповідно до затверджених у передбаченому законодавством порядку правил та інструкцій. Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів видається в межах устанавлених

лімітів. Ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються на підставі науково обґрунтованих нормативів Мінприроди.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів є платним.

Ст. 33-35 Закону України «Про рослинний світ» дають визначення поняттям «інтродукція», «акліматизація», «селекція рослин» та «ботанічні колекції» [15].

Інтродукція рослин – це переселення окремих видів рослин у місцевості, де вони раніше не росли, штучне введення виду до складу рослинного світу поза межами його природного ареалу. Акліматизація – це пристосування (адаптація) виду до нових умов існування у зв'язку зі штучним його переселенням. Інтродукція та акліматизація нових для флори України видів рослин здійснюються юридичними або фізичними особами з дозволу Мінприроди, що видається на підставі висновків наукових установ та організацій, а також Державної служби з карантину рослин. Самовільне проведення інтродукції та акліматизації дикорослих рослин забороняється [15].

9.3 Правова охорона та відтворення об'єктів рослинного світу

Охорона рослинного світу передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової, популяційної і ценотичної розмаїтості і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону місць їх проростання, збереження від знищення та ушкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невичерпне їхнє використання.

Охорона рослинного світу забезпечується:

- 1) встановленням правил і норм охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу;
- 2) заборонаю та обмеженням використання природних рослинних ресурсів у разі необхідності;
- 3) проведенням екологічної експертизи та інших заходів з метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності;
- 4) захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, селей, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушення, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу;
- 5) створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- 6) організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони та відтворення об'єктів рослинного світу;
- 7) розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян

дбайливого ставлення до них; 8) створенням системи державного обліку та здійсненням державного контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу; 9) занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, та рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань - до Зеленої книги України; 10) встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони та використання природних рослинних ресурсів; 11) здійсненням інших заходів і встановленням законодавством інших вимог щодо охорони рослинного світу [15].

Відповідно до закону підприємства, установи, організації і громадяни, діяльність яких пов'язана з розміщенням, проектуванням, реконструкцією, забудовою населених пунктів, підприємств, споруджень і інших об'єктів, а також із уведенням їх в експлуатацію, повинні передбачати і здійснювати заходи щодо збереження умов місць проростання об'єктів рослинного світу.

Законом забороняється будівництво, введення в експлуатацію підприємств, споруджень, застосування технологій, якщо це може спричинити порушення стану рослинного світу й умов місць проростання його об'єктів, засмічення, забруднення хімічними й іншими токсичними речовинами територій, зайнятих ними. Забороняється також випалювання сухої природної рослинності або її залишків без дозволу органів державного контролю в області охорони навколишнього природного середовища. Забороняється також випалювання сухої природної рослинності або її залишків без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища. З територій, відведених під забудову населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, будівництво доріг, трубопроводів, ліній електропередачі і зв'язку, а також з тих земель, що підлягають затопленню, рідкісні рослини і такі, що перебувають під загрозою зникнення, повинні бути пересаджені на ділянки з однотипними умовами місцезростання. Пересаджувати такі рослини зобов'язані юридичні або фізичні особи, які здійснюють цю забудову [15].

Законом України «Про рослинний світ» також передбачено ряд заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу. Відтворення природних рослинних ресурсів здійснюється власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу.

Відтворення природних рослинних ресурсів забезпечується:

- 1) сприянням природному відновленню рослинного покриву;
- 2) штучним поновленням природних рослинних ресурсів;

3) запобіганням небажаним змінам природних рослинних угруповань та негативному впливу на них господарської діяльності;

4) зупиненням (тимчасово) господарської діяльності з метою створення умов для відновлення деградованих природних рослинних угруповань [15].

Обсяги робіт з відтворення природних рослинних ресурсів і способи їх проведення визначаються проектами, що затверджуються Мінприроди.

Роботи, пов'язані з відтворенням природних рослинних ресурсів, здійснюються способами, що забезпечують їх відтворення в найкоротші терміни та не суперечать чинному законодавству і не завдають шкоди здоров'ю людини та довкіллю. Правила відтворення природних рослинних ресурсів затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів.

З метою охорони і відтворення рідких і зникаючих видів рослин, а також природних рослинних угруповань в Україні ведуться Червона і Зелена книги. До Червоної книги України (рослинний світ) включаються рослини, гриби, водорості та непатогенні мікроорганізми, що не належать до тваринного світу [73].

Згідно ст. 3 Закону України «Про Червону книгу України» це офіційний державний документ, що містить перелік рідких і видів, що перебувають під загрозою зникнення, тваринного і рослинного світу в межах території України, її континентального шельфу і виняткової (морської) економічної зони а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення [73]. Червона книга України є основою для розробки та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону і відновлення рідких та зникаючих видів. Об'єкти Червоної книги України належать до природних ресурсів загальнодержавного значення і підлягають особливій охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

У передбаченому законом порядку права власників об'єктів Червоної книги України можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян [73].

Закон України «Про Червону книгу» передбачає у сфері приналежності ресурсів Червоної книги наявність як державної форми власності на такі об'єкти, так і комунальної та приватної власності. Так, об'єкти Червоної книги України, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форми власності, є об'єктами права відповідно державної або комунальної власності [73].

Згідно законодавства об'єкти Червоної книги України, надані з дозволу Мінприроди, розведені (отримані) у штучних умовах від законно набутих у приватну власність об'єктів Червоної книги України, а також ввезені в Україну

з-за кордону або набуті в Україні в осіб, які мають право приватної власності на ці об'єкти, є приватною власністю юридичних або фізичних осіб. Законність набуття у приватну власність об'єктів Червоної книги України повинна бути підтверджена відповідними документами.

Види рослинного світу, занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів і Європейського Червоного списку, які зростають у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, можуть заноситися до Червоної книги України, або їм може надаватися інший особливий статус відповідно до законодавства.

Найрідші і такі, що знаходяться під загрозою зникнення і типові природні рослинні угруповання підлягають охороні на всій території України і заносяться в Зелену книгу України, яка діє відповідно до Положення про неї [74].

Згідно з Положенням про Зелену книгу України, це офіційний державний документ, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні [74]. Зелена книга України є основою для розробки охоронних заходів щодо збереження, відтворення і використання занесених у неї природних рослинних угруповань. Охорона цих угруповань спрямована на збереження їх ценотичної структури, популяцій найрідших видів рослин і умов місць проростання.

9.4 Право користування лісами та його види

Ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Положеннями ЛКУ встановлено, що в державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що є комунальною або приватною власністю. А в ст. 9 ЛКУ визначено, що в комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають у державній або приватній власності [10].

Згідно зі ст. 10 ЛКУ суб'єктами права приватної власності на ліси є громадяни та юридичні особи України. Як і ЗКУ, ЛКУ встановлює, що громадяни та юридичні особи України можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів.

Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно із законом. Таким чином, громадянин та юридична особа можуть набути безплатно або придбати за власні кошти у власність лісову земельну ділянку, якщо вона: 1) знаходиться у складі земель сільськогосподарського призначення, які передаються у приватну власність сільськогосподарському підприємству чи фермерському господарству; 2) є невеликою, тобто її площа не перевищує 5 гектарів; 3) є замкненою, тобто лісові насадження на цій земельній ділянці відокремлені з усіх сторін від лісових насаджень, що ростуть на суміжних земельних ділянках, природними чи штучно створеними просіками, елементами рельєфу (схилами, водоймами та ін.) тощо [10]. Тому виділення частини лісового масиву в окрему земельну ділянку площею до 5 гектарів не дає підстав для кваліфікації цієї земельної ділянки як відокремленої та для передачі її у приватну власність.

Разом з тим ЛКУ надає право громадянам та юридичним особам мати у приватній власності значно більші площі лісових земель, якщо вони самі закладуть на таких землях лісові насадження і виростять їх, аж до набуття цими насадженнями статусу лісу (цей статус набувається з моменту зіткнення крон лісових насаджень). Згідно зі ст. 12 ЛКУ громадяни та юридичні особи можуть мати у власності ліси, створені ними на набутих у власність в установленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їх площі. Отже, громадяни та юридичні особи мають право набути у власність земельну ділянку (земельний масив) будь-якого розміру з деградованих і малопродуктивних угідь, які не входять до земель лісового фонду, звернутися до відповідного органу влади з заявою (клопотанням) про переведення цієї ділянки (масиву) до категорії земель лісогосподарського призначення та закласти і виростити на ній ліс, який належатиме такому громадянину чи юридичній особі на праві приватної власності [10]. Слід, однак, зауважити, що не всі громадяни та юридичні особи можуть мати у приватній власності лісові земельні ділянки. ЛКУ (ст. 10) надає таке право виключно громадянам України та вітчизняним юридичним особам. Відповідно іноземні громадяни, особи без громадянства, а також іноземні юридичні особи такого права не мають. Більш того, такого права не мають створені та зареєстровані в Україні юридичні особи, якщо у їх статутному капіталі є хоч яка-небудь частка іноземного капіталу.

Право користування лісами здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування лісами.

У постійне користування ліси на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним

підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи [10].

У постійне користування ліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи.

Ліси надаються в постійне користування на підставі рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища. Право постійного користування лісами посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою.

Об'єктом тимчасового користування можуть бути всі ліси, що перебувають у державній, комунальній або приватній власності. Тимчасове користування лісами може бути: довгостроковим – терміном від одного до п'ятдесяти років і короткостроковим – терміном до одного року.

Довгострокове тимчасове користування лісами – це засноване на договорі строкове платне використання лісових ділянок, які виділяються для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо - виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт.

Довгострокове тимчасове користування лісами державної та комунальної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок у постійних користувачів лісами на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з постійними користувачами лісами та органом виконавчої влади з питань лісового господарства [4].

Довгострокове тимчасове користування лісами приватної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок шляхом укладення між власником лісів та тимчасовим лісокористувачем договору, який підлягає реєстрації в органі виконавчої влади з питань лісового господарства.

Короткострокове тимчасове користування лісами для заготівлі дрогорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених ЛКУ, здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним лісокористувачем підприємствам,

установам, організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам [10].

Використання лісових ресурсів може здійснюватися в порядку загального і спеціального використання.

Громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

Громадяни під час здійснення загального використання лісових ресурсів зобов'язані виконувати вимоги пожежної безпеки в лісах, користуватися лісовими ресурсами способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється на лісових ділянках, які виділяються для цієї мети, без надання земельних ділянок. Лісова ділянка може бути виділена одному або кільком тимчасовим лісокористувачам для різних видів використання лісових ресурсів. Спеціальне використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом (лісорубний квиток, ордер, лісовий квиток).

Спеціальний дозвіл на заготівлю деревини в порядку рубок головного користування (лісорубний квиток) видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства. Спеціальний дозвіл на інші види спеціального використання лісових ресурсів (лісовий квиток) видається власниками лісів або постійними лісокористувачами. Порядок спеціального використання лісових ресурсів, затверджений постановою КМУ, визначає основні засади використання лісів у спеціальному порядку [75]. Згідно цього Положення лісокористувачі зобов'язані: проводити роботи способами, що не спричиняють ерозії ґрунту, негативного впливу на стан водойм та інших природних об'єктів; дотримуватися правил протипожежної безпеки в місцях проведення робіт, здійснювати протипожежні заходи, а у випадках виникнення лісових пожеж - їх гасіння; не допускати захаращення лісових ділянок, суміжних з лісосіками та територіями, які розчищаються для будівництва та інших потреб; забезпечувати збереження підросту і не призначених для рубки дерев; забезпечувати збереження та не допускати пошкодження межових, квартальних, ділянкових стовпів, осушувальних мереж, меліоративних та інших споруд, розташованих на ділянках, відведених для користування; незалежно від виду рубки проводити очищення лісосік від порубкових решток способами і в строки, визначені спеціально уповноваженими органами; не залишати недоруби (не вирубані своєчасно призначені для рубки окремі дерева або групи дерев на розпочатих

рубкою лісосіках) та заготовлену деревину на місцях рубок після закінчення строків її заготівлі і вивезення [75].

У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів: 1) заготівля деревини в порядку рубок головного користування; 2) заготівля другорядних лісових матеріалів; 3) побічні лісові користування; 4) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт.

Припинення права використання лісових ресурсів здійснюється в установленому порядку шляхом анулювання лісорубного квитка (ордера) або лісового квитка тими органами, які їх видали.

Контрольні запитання до теми:

1. Які рослини відносяться до об'єктів екологічного права, до об'єктів цивільного права та до об'єктів аграрного права?
2. Що таке інтродукція та акліматизація рослинного світу?
3. Який порядок використання лісових ресурсів?

ТЕМА 10 ПРАВОВА ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ

10.1 Загальна характеристика правового регулювання використання тваринного світу

Тваринний світ є складовою частиною навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень. Тваринний світ має велике економічне значення як джерело одержання харчових продуктів, промислової, технічної, лікарської сировини та інших матеріальних цінностей. Тому в інтересах сучасного і майбутнього поколінь в Україні здійснюються заходи з охорони, відтворення та науково обґрунтованого, невичерпного використання тваринного світу. Відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у напіввільних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та в повітрі, постійно або тимчасово перебувають на території України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, регулюються Конституцією України [8], законами України "Про охорону навколишнього природного середовища" [5], «Про тваринний світ» [14] "Про мисливське господарство та полювання" [76], «Про виключну (морську) економічну зону» [77], «Про Червону книгу України» [73] та іншими нормативно-правовими актами.

Об'єктами тваринного світу, такими, що підлягають охороні, є наступні: 1) дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки і т.п.), які перебувають у стані природної волі, утримуються в напіввільних умовах або у неволі; 2) частини диких тварин (роги, шкіра тощо); 3) продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск і т.п.). Підлягають правовій охороні об'єкти тваринного світу, а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних або тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, які є середовищем їх існування та шляхів міграції [14].

Загальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безкоштовного

вилу). У порядку загального користування об'єктами тваринного світу здійснюється вилучення корисних властивостей життєдіяльності тварин - природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо, а також використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, не заборонених законом. Під час здійснення загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їх житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища перебування тварин і погіршення умов їх розмноження.

Спеціальне використання природних тваринних ресурсів здійснюється юридичними або фізичними особами за наявності спеціального дозволу, який видається відповідно до Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів [23]. Ця вимога поширюється також на власників або користувачів земельними ділянками, на яких перебувають об'єкти тваринного світу.

10.2 Полювання як спосіб спеціального використання тваринних ресурсів

Мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі в межах території України, є об'єктом права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника мисливських тварин здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Органи державної влади здійснюють права власника щодо всіх мисливських тварин, за винятком тих, які в установленому порядку передані до комунальної власності чи приватної власності юридичних і фізичних осіб. Користування мисливськими тваринами може здійснюватися з вилученням або без вилучення їх з природного середовища чи штучно створених напіввільних умов. У приватній власності юридичних і фізичних осіб можуть перебувати окремі мисливські тварини, вилучені з природного середовища в установленому законодавством порядку, розведені в неволі або набуті іншим шляхом, не забороненим законодавством. З метою безпеки населення, а також в інтересах охорони тваринного світу право приватної власності на окремих мисливських тварин може бути обмежено законом.

Полюванням вважається вид спеціального використання тваринного світу шляхом видобутку диких звірів і птахів, які знаходяться у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь і які можуть бути об'єктами полювання. Для організації та ведення мисливського господарства надаються у користування спеціально відведені для цього

мисливські угіддя. Відповідно до Закону України «Про мисливське господарство та полювання» до полювання прирівнюється: перебування осіб у межах мисливських угідь, у тому числі на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецьким зброєю або з капканами та іншими знаряддями видобутку звірів і птахів, або з собаками мисливських порід або ловчими звірами і птахами, або з продукцією полювання; перебування осіб на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною зарядженим стрілецьким зброєю [76]. Видобуток мисливських тварин здійснюється за наявності дозволу - ліцензії або відстрільної картки. Рибальством вважається видобуток риби і водних безхребетних.

Документами на право полювання є: посвідчення мисливця; щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита; дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка тощо); відповідний дозвіл на право користування вогнепальною мисливською зброєю; паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів з відміткою про допуск до полювання у поточному році у разі їх використання під час полювання. Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час здійснення полювання, транспортування або перенесення продукції полювання і пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання. Посвідчення мисливця та щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання видаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання або його місцевими органами у порядку, встановленому КМУ. Розмір плати за видачу посвідчення мисливця та щорічної контрольної картки обліку добутої дичини і порушень правил полювання встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань фінансів.

Полювання може здійснюватися у встановлені законом строки [76].

10.3 Використання рибних ресурсів

На території України відповідно до законодавства може здійснюватися промислове, любительське та спортивне рибальство. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси і харчову продукцію з них» спеціальне використання риб та інших водних живих ресурсів – це усі види

використання риби, інших водних живих ресурсів (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), які здійснюються з їх вилученням (лов, видобуток, збирання тощо) із середовища перебування [78]. Спеціальне використання риби, інших водних живих ресурсів здійснюється суб'єктами господарювання та їх об'єднаннями переважно за плату в межах встановлених лімітів (квот) за наявності ліцензій (дозволів) та позитивних ветеринарно-санітарних оцінок стану промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення і показників безпеки риби та інших водних живих ресурсів (визначається державними органами ветеринарної медицини).

Підстави, порядок і умови виникнення, здійснення і припинення спеціального використання рибних ресурсів визначається, зокрема, «Порядком здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України» [79].

Цей Порядок визначає механізм спеціального використання водних біоресурсів, які перебувають в умовах природної волі (крім видів, внесених до Червоної книги України), у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України (далі - рибогосподарські водні об'єкти (їх частини)).

Спеціальне використання водних біоресурсів здійснюється користувачами водних біоресурсів на підставі договору на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), який укладається для реалізації права суб'єктів на здійснення промислового рибальства та дослідного вилову, дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) після встановлення лімітів спеціального використання водних біоресурсів, визначення прогнозу допустимого вилову та/або нелімітованих водних біоресурсів, їх затвердження та, у разі необхідності, затвердження режимів рибальства [79].

Розподіл лімітів, прогнозів, нелімітованих водних біоресурсів, а також допустимих до застосування під час здійснення спеціального використання водних біоресурсів суден флоту рибної промисловості та знарядь лову, формування проектів договорів на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), які укладаються для реалізації права суб'єктів рибного господарства на здійснення промислового рибальства та дослідного вилову, а також проекту переліку

суб'єктів рибного господарства, яким розподілені ліміти, прогнози, нелімітовані водні біоресурси для дослідного вилову здійснюється Держрибагентством.

За результатами формування проектів договорів на право здійснення промислу Держрибагентство за погодженням з Мінагрополітики затверджує перелік проектів таких договорів. Проекти договорів на право здійснення промислу, з цього переліку, реалізуються на аукціоні з продажу права на укладення договорів на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах шляхом проведення електронних торгів.

Строк дії договорів на право здійснення промислу не може перевищувати одного календарного року. Організатором аукціону є Держрибагентство. Перелік переможців аукціону розміщується на офіційному веб-сайті Держрибагентства [79].

Обмеження щодо промислового навантаження під час спеціального використання водних біоресурсів встановлюються згідно з рішеннями науково-промислової ради Держрибагентства, що прийняті на підставі наукових обґрунтувань, поданих науковими установами.

Звіти про обсяги добутих водних біоресурсів під час здійснення промислового рибальства користувачі водних біоресурсів подають особисто, надсилають поштовим відправленням або на офіційну електронну адресу органу рибоохорони, в районі діяльності якого здійснюється промислове рибальство. У разі досягнення користувачем водних біоресурсів 100 відсотків обсягу ліміту спеціального використання водних біоресурсів та/або прогнозу допустимого вилову певного виду водних біоресурсів їх добування (вилов) забороняється [79].

10.4 Правова охорона об'єктів тваринного світу

Відповідно до Закону України «Про тваринний світ» охорона тваринного світу забезпечується шляхом: встановлення правил і науково обґрунтованих норм охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу; встановлення заборон та обмежень при використанні об'єктів тваринного світу; охорони від самовільного використання та інших порушень встановленого законодавством порядку використання об'єктів тваринного світу; охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин; запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів; формування екологічної мережі, створення державних заповідників, заказників і визначення інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій

охороні; встановлення особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України та до переліків видів тварин, що підлягають особливій охороні на території областей, міст; розробки та впровадження програм (планів дій) щодо збереження та відтворення видів диких тварин, які знаходяться під загрозою зникнення; розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин, створення центрів і «банків» для збереження генетичного матеріалу; встановлення науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу та вимог щодо засобів їх видобутку; регулювання вилучення тварин із природного середовища для зоологічних колекцій; надання допомоги тваринам у разі захворювання, загрози їх загибелі під час стихійного лиха і внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій; організації наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування заходів щодо охорони тваринного світу; виховання громадян у дусі гуманного ставлення до тварин; пропаганди значущості охорони тваринного світу; здійснення контролю у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу; проведення заходів з екологічної безпеки; запобігання проникненню в природне середовище України чужорідних видів диких тварин та здійснення заходів щодо недопущення негативних наслідків у разі їх випадкового проникнення; створення системи державного обліку, кадастру та моніторингу тваринного світу; обліку питань охорони тваринного світу під час встановлення екологічних нормативів та здійснення господарської діяльності; регулювання вивезення за межі митної території України об'єктів тваринного світу; стимулювання діяльності, спрямованої на охорону, раціональне використання і відтворення тваринного світу; проведення відповідно до законодавства інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів тваринного світу [14].

Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення у природних умовах на території України, види тварин підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України. Види тварин, які не занесені до Червоної книги України, але мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, за рішенням Мінприроди заносяться до переліків видів тварин, що підлягають особливій охороні.

Згідно положень Закону України «Про Червону книгу України» охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом: встановлення особливого правового статусу рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, заборони або обмеження їх використання; урахування вимог щодо їх охорони при розробці нормативно-правових актів; систематичної роботи з виявлення місць їх проживання, проведення постійного спостереження (моніторингу) за станом їх популяцій;

пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де знаходяться об'єкти Червоної книги України, і на шляхах міграції рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу; створення центрів та «банків» для збереження генофонду зазначених об'єктів; розведення їх у спеціально створених умовах (зоологічних парках, розплідниках, ботанічних садах, дендрологічних парках тощо); урахування спеціальних вимог щодо охорони об'єктів Червоної книги України під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розробки проектної і проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи [73].

Контрольні запитання до теми:

1. Які біологічні істоти відносяться до об'єктів екологічного права, до об'єктів цивільного права та до об'єктів аграрного права?
2. До якого виду природокористування відноситься полювання (загального та/або спеціального)?
3. Які види використання рибних ресурсів закріплено екологічним законодавством?

ТЕМА 11 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

11.1 Загальна характеристика

В Україні сформувався інститут атмосфероохоронного права, у якому провідне місце посідає Закон України «Про охорону атмосферного повітря» [13]. Чинне законодавство розглядає атмосферне повітря не тільки як об'єкт охорони, але і як природний ресурс, який використовується у господарській діяльності. Якщо розглядати атмосферне повітря та атмосферний простір як різні природні ресурси, то саме атмосферне повітря використовується в господарській діяльності як джерело кисню, азоту й інших газів, як постачальник кисню для подиху людини, для сільськогосподарських тварин і рослин, як спосіб підтримки польоту літальних апаратів, як природний захист від ультрафіолетового випромінювання (озоновий екран), як сировину для горіння, охолодження, очищення, передачі звукових і інших сигналів, а також для технологічних ходів, як резервуар для викидів забруднюючих речовин. Атмосферне повітря може використовуватися для оздоровлення людей, відпочинку, а також для інших господарських потреб [2].

Варто розмежовувати поняття «атмосферне повітря», «повітряний простір» і «атмосфера», оскільки різне розуміння цих понять припускає різний правовий режим їхнього використання.

Атмосферне повітря – це життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, що представляє собою природну суміш газів, що перебувають за межами житлових, виробничих і інших приміщень [13]. Саме повітря є об'єктом правового регулювання за законодавством про охорону атмосферного повітря [80], що дає підставу деяким ученим називати сукупність норм у даній сфері галуззю повітряного права.

Повітряний простір України – це частина повітряної сфери, розташована над суходолом і водною територією України, у тому числі над її територіальними водами (територіальним морем), обмежена вертикальною поверхнею, що проходить по лінії державного кордону України відповідно до положень Повітряного кодексу України [81].

Атмосфера – це глобальний геологічний об'єкт – одна з рухливих геосфер планети, що має поряд із гідросферою визначальне значення для клімату планети й існування біосфери [80].

Питання про правовий статус атмосфери як цілісного природного комплексу визначалося у зв'язку з проблемою визначення правового режиму

атмосферного повітря – спочатку у національному, а потім у міжнародному праві. При цьому в науці виявилось два різних підходи. Відповідно до першого – за державою визнається право власності на атмосферу або атмосферне повітря, що знаходиться над територією цієї держави.

Інша точка зору така, що на атмосферне повітря не може поширюватися ні право власності за національним законодавством, ні юрисдикція держави – за міжнародними нормами [82].

На думку більшості вчених, що займаються правовими проблемами навколишнього середовища, атмосферне повітря є міжнародним природним ресурсом. Однак існує погляд на повітря як подільний природний ресурс. Наприклад, такий підхід впливає з класифікації аргентинського вченого Х. Барбериса. Він підрозділяє всі природні ресурси на три категорії: приналежні одній державі; двом і більш державам; усьому міжнародному співтовариству. Серед приналежних двом і більш державам ресурсів він називає атмосферне повітря, міжнародні ріки й озера, популяції мігруючих тварин, прикордонні родовища нафти і газу [82].

На думку ЮНЕП, повітряна маса над територіями двох чи декількох держав є одним з найбільш очевидних прикладів поділюваних природних ресурсів. Аналогічні погляди висловлені деякими урядами і міжнародними організаціями, представленими під час обговорення проблеми поділюваних природних ресурсів у рамках ЮНЕП. Експерти Організації економічного співробітництва і розвитку до подільних природних ресурсів відносять «повітряний купол в умовах трансграничного забруднення» [4]. Однак цілком правомірним залишається і погляд на атмосферу як універсальний природний ресурс, що знаходиться в загальному користуванні всіх держав і народів світу.

Забруднення атмосферного повітря заподіює істотну шкоду здоров'ю людей, навколишньому середовищу, заподіює значний економічний збиток. Соціологічні дослідження вказують, що 90-95% захворювань верхніх дихальних шляхів і 30-40% захворювань загального характеру обумовлені тим, що громадяни України дихають повітрям, у якому концентрація шкідливих речовин у 5 і більш раз перевищує припустимі норми [82].

Озоновий шар, розташований у стратосфері, істотно впливає на температурний режим у верхній атмосфері. Явище серйозного ушкодження озонового захисту біосфери Землі – типовий приклад глобальної екологічної проблеми техногенного характеру. Історія «озонової діри» цікава не тільки сама по собі, але і як яскравий приклад оперативної і скоординованої діяльності урядів більшості країн світу.

У зв'язку з цим, охорона атмосфери й атмосферного повітря підлягає суворій охороні, а їхнє використання – детальному регулюванню і нормуванню.

11.2 Правові аспекти використання атмосферного повітря

Дуже важливим є питання щодо використання атмосферного повітря. Існують різні точки зору відносно цієї проблеми. Професор В.К. Попов пропонує розрізняти використання атмосферного повітря і право користування ним. Перше поняття відноситься до еколого-економічного явища, а друге варто розглядати як юридичну категорію. Вказані поняття згадуються в екологічному законодавстві [6].

Право користування атмосферним повітрям виходить зі змісту ст. 33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» і розглядається як право кожного громадянина користуватися екологічно безпечним атмосферним повітрям [13].

Право використання атмосферного повітря являє собою забезпечену державою можливість громадян, юридичних осіб та інших суб'єктів користатися атмосферним повітрям для задоволення своїх соціальних, екологічних, економічних та інших потреб відповідно до законодавства України і міжнародних угод. Можливість означає дозвіл, допустимість з боку держави на експлуатацію атмосферного повітря у встановленому порядку [6].

Згідно ст. 38 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» розрізняється загальне і спеціальне використання атмосферного повітря [13]. Оскільки використання атмосферного повітря відповідно до діючого законодавства, як правило, не вимагає одержання дозволів і внесення зборів, у більшості випадків використання атмосферного повітря здійснюється на праві загального користування. Це стосується і використання атмосферного повітря для потреб підприємницької діяльності: вилучення атмосферних газів, чи охолодження для інших технологічних ходів. Однак використання атмосферного повітря для викиду чи для поширення забруднюючих речовин вважається спеціальним видом використання атмосферного повітря і вимагає одержання дозволу і сплати збору. Спеціальним видом використання атмосферного повітря є також поширення звуку, електромагнітного й іонізуючого випромінювання, вплив інших фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря з використанням стаціонарних джерел.

Законодавство передбачає нормування спеціального використання атмосферного повітря для викидів забруднюючих речовин. Нормування здійснюється шляхом встановлення для кожного стаціонарного джерела нормативів гранично допустимих викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Згідно п. 2 Порядку розробки і затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних і біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря нормативи встановлюються для кожного стаціонарного джерела забруднення з урахуванням рівня, за умови дотримання якого фізичний і біологічний вплив усіх стаціонарних джерел забруднення в тому чи іншому районі, з огляду на перспективи його розвитку, у визначений термін не буде перевищувати нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря [83]. Розробка нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря передбачена Порядком розробки і затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря, затвердженим Постановою КМУ від 13.03.2002 р [84]. Згідно п. 3 цього Порядку для оцінки стану забруднення атмосферного повітря в місцях постійного чи тимчасового перебування людей встановлюються нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря, до яких відносяться:

- нормативи якості атмосферного повітря;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого, інших видів впливу фізичних і біологічних факторів на стан атмосферного повітря населених пунктів. Мінприроди визначає перелік забруднюючих речовин, фізичних і біологічних факторів, для яких розробляються нормативи [84].

Експлуатувати існуюче і знову створене устаткування суб'єкти господарювання вправі на підставі дозволу на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних і біологічних факторів на стан атмосферного повітря. Зазначений дозвіл видається органами Мінприроди за узгодженням з установами державної санітарно-епідеміологічної служби терміном не менш, ніж на п'ять років.

Порядок розгляду документів і умови видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами встановлює обов'язкові вимоги щодо видачі таких дозволів. Дозвіл на викиди повинні мати підприємства, установи, організації, а також громадяни, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і здійснюючі викиди стаціонарними джерелами.

До розроблення нормативів суб'єкт господарювання може залучати установи, організації і заклади, яким Міндовкілля надає право на розроблення документів, що обґрунтовують рівень впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря. Документи оформляються відповідно до вимог законодавства та подаються суб'єктом господарювання на погодження до установи державної санітарно-епідеміологічної служби, яка розглядає їх протягом 30 днів і у разі відсутності зауважень погоджує їх.

Розроблені нормативи погоджуються з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині визначення термінів здійснення заходів щодо зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів до нормативного рівня.

Погоджені нормативи суб'єкт господарювання подає до обласної держадміністрації, відділу з питань охорони навколишнього природного середовища, яка за відсутності зауважень затверджує їх [83].

11.3 Правова охорона атмосферного повітря

Охорона атмосферного повітря – це система заходів, пов'язаних зі збереженням, поліпшенням і відновленням стану атмосферного повітря, попередженням його забруднення і зниженням рівня останнього, впливом на нього хімічних сполук, фізичних і біологічних факторів. Вона здійснюється різними способами: біологічним (проведення робіт з відновлення природних ресурсів і охороною їх від вичерпання); технологічним (удосконаленням технологічних процесів, систем очищення, організацією безвідхідних виробництв); економічним (плануванням охорони, матеріально-технічним забезпеченням, розвитком матеріального стимулювання за здійснення природоохоронних заходів); санітарним (застосування заходів для оздоровлення навколишнього природного середовища); організаційним (організація експлуатації і контролю за його станом і охороною); ідеологічним (проведення еколого-виховної роботи, поліпшення екологічної підготовки кадрів); правовим [13].

Стандартизація і нормування в області охорони атмосферного повітря проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог до охорони атмосферного повітря від забруднення, а також з метою забезпечення екологічної безпеки. Згідно ст. 5 Закону в галузі охорони атмосферного повітря встановлюються наступні нормативи:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами;
- нормативи гранично допустимого впливу фізичних і біологічних факторів стаціонарних джерел;
- нормативи змісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах і впливу фізичних факторів пересувних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин [13].

Суб'єкти, що здійснюють викиди забруднюючих речовин та діяльність, пов'язану з яким-небудь фізичним чи біологічним впливом на атмосферне повітря, зобов'язані заздалегідь розробити і погодити спеціальні заходи щодо охороні атмосферного повітря згідно законодавства. Громадяни зобов'язані дотримуватися вимог, встановлених з метою зниження побутового шуму в квартирах, на вулицях, у місцях відпочинку та в ін. громадських місцях.

Для забезпечення охорони атмосферного повітря запроваджуються організаційно-економічні заходи, що передбачають:

- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря;
- надання підприємствам, установам, організаціям і громадянам – суб'єктам підприємницької діяльності податкових, кредитних та інших пільг у випадку впровадження ними маловідходних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, здійснення ними заходів щодо регулювання діяльності, яка впливає на клімат, здійснення інших природоохоронних заходів з метою скорочення викидів забруднюючих речовин і зменшення рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря;
- участь держави у фінансуванні екологічних заходів і будівництві об'єктів екологічного призначення.

Превентивний характер носять норми практично всіх нормативно-правових актів, які регулюють охорону атмосферного повітря.

11.4 Антишумове законодавство

Шуми відносяться до числа шкідливих для людини забруднень атмосфери. Вплив звуку (шуму) на людину залежить від його інтенсивності, спектрального складу і тривалості впливу. Робота в умовах підвищеного шуму спочатку викликає велику втомлюваність, загострює слух на високих частотах. Потім людина як би звикає до шуму, чутливість до високих частот різко падає, починається погіршення слуху, що поступово розвивається в приглухуватість і глухоту. При інтенсивності шуму 145-140 дБ виникають вібрації в м'яких тканинах носа і горла, а також у кістах черепа і зубах; якщо інтенсивність перевищує 140 дБ, починає вібрувати грудна клітка, м'язи рук і ніг, з'являються біль у вухах і голові, крайня втома і дратівливість; при рівні шуму понад 160 дБ може відбутися розрив барабанних перетинок.

Однак шум згубно діє не тільки на слуховий апарат, але і на центральну і вегетативну нервову систему людини, роботу серця, служить причиною

багатьох інших захворювань. Одним з найбільш могутніх джерел шуму є вертольоти і літаки, особливо надзвукові [82].

Рівень шуму регулюється нормами законодавства.

Постановою Міністерства охорони здоров'я від 01.12.1999 р. затверджені Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку і інфразвуку, що встановлюють класифікацію виробничих акустичних коливань, методи гігієнічної оцінки виробничого шуму, ультразвуку й інфразвуку, нормовані параметри і їхні припустимі величини, вимоги до вимірів на робочих місцях [85].

Наказом Міністерства охорони здоров'я від 19.06.1996 р. затверджені Державні правила планування і забудови населених пунктів [86]. Ці Правила є обов'язковими для дотримання всіма державними, комунальними і приватними підприємствами, організаціями й установами незалежно від відомчого підпорядкування і форм власності, а також посадовими особами і громадянами України, інвесторами-громадянами іноземних держав.

При вирішенні питань планування і забудови населених пунктів необхідно керуватися вимогами діючих будівельних норм і правил і інших інструктивно-методичних документів, погоджених з Міністерством охорони здоров'я України, що використовуються для зазначених цілей.

Обов'язковому узгодженню з органами й установами санітарно-епідеміологічної служби підлягають проектно-планувальні документи різних рівнів:

- генеральна схема розміщення і розвитку продуктивних сил України;
- генеральна схема розселення населення України;
- схеми розвитку і розміщення сфер народного господарства та областей промисловості;
- схеми і проекти районного планування (регіону, області);
- схеми територіально-виробничих комплексів, курортних районів, територіальні комплексні схеми охорони природи;
- генеральні плани міст, сільських поселень; проекти розміщення будівництва; проекти приміських і курортних зон; проекти планування промислових зон і вузлів;
- проекти детального планування і забудови;
- проекти окремих будинків і споруджень;
- схеми і проекти інженерного оснащення і благоустрою населених пунктів (водопостачання, санітарного очищення й ін.) [86].

Санітарні норми припустимого шуму в приміщеннях житлових і громадських будинків і на території житлової забудови, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я УРСР від 03.08.1984 р. встановлюють

припустимі рівні шуму, що проникає в приміщення житлових і громадських будинків від зовнішніх і внутрішніх джерел, і припустимі рівні шуму на території житлової забудови [87].

Контрольні запитання до теми:

1. Атмосферне повітря відноситься до національного або до міжнародного природного ресурсу?
2. Які правові підстави для використання атмосферного повітря?
3. Яким чином регулюється рівень шумового забруднення?
4. Які вимоги антишумового законодавства?
5. Які заходи проводяться для охорони атмосферного повітря?

ТЕМА 12 ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ВИКЛЮЧНОЇ (МОРСЬКОЇ) ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ ТА КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ШЕЛЬФУ УКРАЇНИ

12.1 Визначення виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу

В Україні немає спеціального закону про континентальний шельф. Правове регулювання в цій галузі здійснюється на основі відповідних загальних норм Конституції України [8], законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5], «Про тваринний світ» [14], ВКУ [11], КУпН [12], а також міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, до яких насамперед належать Конвенція ООН з морського права 1982 р. [88], Конвенція про континентальний шельф 1958 року [89].

При цьому відповідно до ст. 76 Конвенції ООН з морського права континентальний шельф прибережної держави включає морське дно та надра підводних районів, що виходять за межі її територіального моря на всьому проміжку природного продовження її території на суші до зовнішньої межі підводної окраїни материка або на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної окраїни материка не пролягає на таку відстань [88].

Положення Конвенції визначають права прибережних та інших держав щодо використання природних ресурсів та здійснення іншої діяльності у межах континентального шельфу, передбачаючи суверенне право прибережної держави здійснювати розвідку та розробку природних ресурсів континентального шельфу. При цьому до таких природних ресурсів віднесено мінеральні та інші неживі ресурси морського дна та його надр, а також живі організми, які належать до «сидячих видів», тобто організми, які в період, коли можливий їх промисел, є нерухомими на морському дні або під ним, або не здатні пересуватись у інший спосіб, як тільки перебуваючи у постійному контакті з морським дном або його надрами. За прибережними державами закріплено виключне право на проведення буріння, регулювання його здійснення іншими державами, на спорудження та експлуатацію штучних островів, установок та споруд [88].

На води, що покривають континентальний шельф та повітряний простір над ним, права прибережної держави не поширюються.

В Україні правовий статус та порядок використання природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України врегульовано Законом України

«Про виключну (морську) економічну зону» [77]. Відповідно до цього закону виключну (морську) економічну зону України становлять морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать. Ширина її становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України [77].

Делімітація виключної (морської) економічної зони провадиться з урахуванням законодавства України шляхом укладення угод з державами, побережжя яких протилежні або суміжні побережжю України, на підставі принципів і критеріїв, загальноновизнаних у міжнародному праві, з метою досягнення справедливого вирішення цього питання.

З урахуванням положень Конвенції [88] закон також визначає суверенні права та юрисдикцію України у виключній (морській) економічній зоні України:

- суверенні права щодо розвідки, розробки і збереження природних ресурсів як живих, так і неживих у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, а також з метою управління цими ресурсами, щодо здійснення інших видів діяльності з економічної розвідки та розробки зазначеної зони, у тому числі виробництва енергії шляхом використання води, течій і вітру;

- юрисдикцію, передбачену положеннями закону та нормами міжнародного права, щодо створення і використання штучних островів, установок і споруд;

- здійснення морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища;

- інші права, передбачені законодавчими актами України та загальноновизнаними нормами міжнародного права [77,88].

Суверенні права та юрисдикція України щодо морського дна виключної (морської) економічної зони і його надр реалізуються з урахуванням законодавства України про континентальний шельф [88], а також КУпН [12], Закону України «Про розподіл продукції» [90] відповідно до порядку, що затверджено постановою КМУ «Про затвердження Положення про порядок охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні» [91]. Зокрема, постановою системно врегульовано права та обов'язки посадових осіб відповідних державних органів, на яких покладено забезпечення охорони суверенних прав держави у її виключній (морській) економічній зоні, порядок відбору проб, інші питання процедури здійснення контролю, застосування заходів примусу до порушників, відшкодування порушником витрат, пов'язаних з його затриманням [91].

Крім того, спільним Наказом Державного комітету рибного господарства України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 24.12.99 р., № 167/156/299/300/650 затверджено Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів [92].

До спеціального використання належать усі види користування водними живими ресурсами (за винятком любительського і спортивного рибальства), що здійснюються з їх вилученням з природного середовища. Справляння плати здійснюється після отримання в установленому порядку користувачами квот.

Користувач зобов'язаний вести облік вилучених водних живих ресурсів наростаючим підсумком з початку року. Розмір плати за спеціальне використання водних живих ресурсів обчислюється користувачем самостійно, відповідно до Порядку справляння плати за спеціальне використання водних біоресурсів і розмірів плати за їх використання [93]. Якщо одночасно здійснюється спеціальне використання декількох видів водних живих ресурсів, то плата розраховується за кожний вид окремо.

Обчислення плати за групу видів водних живих ресурсів, у тому числі й тих, що віднесені до крупного і дрібного частика, не розподіленого за видами риб, здійснюється за видом, що переважає в уловах. Плата за спеціальне використання водних живих ресурсів сплачується до Державного бюджету України. Унесення плати за спеціальне використання водних живих ресурсів не звільняє користувачів від сплати штрафів та відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення вимог законодавства [92].

При цьому передбачено, що використання водних живих ресурсів здійснюється за умов гарантування безпечного екологічного середовища для існування водних живих ресурсів, недопущення його погіршення, обов'язкового дотримання екологічних норм, лімітів, правил використання водних живих ресурсів, збереження видової різноманітності, запобігання загибелі водних живих ресурсів під час їх добування і здійснення судноплавства, сприяння природному відтворенню водних живих ресурсів, дотримання законодавства щодо збереження водних живих ресурсів та їх видів, занесених до Червоної книги України, дотримання обов'язкових для України норм міжнародного права щодо здійснення промислу водних живих ресурсів, надання допомоги водним живим ресурсам, яким загрожує загибель у разі виникнення стихійного лиха або внаслідок інших причин, сприяння природному відтворенню водних живих ресурсів шляхом проведення біотехнічних робіт, спрямованих на поліпшення умов середовища існування, здійснення заходів щодо штучного відтворення.

При цьому у виключній (морській) економічній зоні України всі держави, як прибережні, так і ті, що не мають виходу до морів, користуються, за умови дотримання положень українського законодавства, а також загальноєвропейських норм міжнародного права, свободою судноплавства і польотів, прокладання підводних кабелів і трубопроводів та іншими правомірними з точки зору міжнародного права видами використання морського простору.

Україна забезпечує оптимальне використання рибних та інших живих ресурсів у своїй виключній (морській) економічній зоні шляхом вжиття відповідних заходів для їх збереження та управління ними. Промисел рибних та інших живих ресурсів, а також дослідження, розвідка та інші операції, пов'язані з таким промислом у виключній (морській) економічній зоні України, іноземними юридичними та фізичними особами здійснюються лише на підставі міжнародних угод. Іноземні юридичні та фізичні особи, які ведуть рибний промисел у виключній (морській) економічній зоні України, повинні дотримувати вимог щодо збереження рибних та інших живих ресурсів, встановлених законодавством України [77].

При цьому спеціально уповноважені органи України забезпечують збереження запасів анадромних видів риби шляхом вжиття відповідних заходів і встановлення правил регулювання рибного промислу у виключній (морській) економічній зоні, зокрема щодо визначення загального обсягу допустимих виловів, і співробітничать з цією метою з відповідними органами інших заінтересованих держав, якщо ці види риби мігрують за межі виключної (морської) економічної зони України [77].

12.2 Правова охорона виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу при проведенні наукових досліджень і створенні штучних островів

Законом врегульовано й питання, пов'язані зі створенням та використанням штучних островів, установок і споруд [77]. Передбачено, що Україна у своїй виключній (морській) економічній зоні має виключне право створювати, а також дозволяти і регулювати спорудження, експлуатацію та використання штучних островів, установок і споруд для морських наукових досліджень, розвідки та розробки природних ресурсів, а також інших економічних цілей згідно з чинним законодавством України. Закріплюється й виключна юрисдикція України щодо митних, податкових, санітарних та імміграційних законів і правил, а також законів і правил, що стосуються безпеки таких об'єктів.

Україна може встановлювати навколо штучних островів, установок і споруд зони безпеки і здійснює у цих зонах відповідні заходи для гарантування безпеки як судноплавства, так і штучних островів, установок та споруд. Юридичні і фізичні особи України та інших держав, міжнародні організації, відповідальні за утримання та експлуатацію штучних островів, установок і споруд, зобов'язані забезпечувати утримання в належному стані постійних засобів попередження про їх наявність. Будь-які залишені або невикористовувані установки і споруди мають бути прибрані у найкоротший термін і таким чином, щоб не створювати перешкод судноплавству і рибальству або загрози забруднення морського середовища [77].

Морські наукові дослідження у виключній (морській) економічній зоні України проводяться лише за згодою спеціально уповноважених органів України відповідно до законодавства України і міжнародних договорів України.

Морські наукові дослідження у виключній (морській) економічній зоні України мають право проводити всі держави незалежно від їх географічного положення, їх юридичні і фізичні особи, а також міжнародні організації за умови дотримання законодавства України [77]. При цьому Україна має право регулювати і дозволяти проводити морські наукові дослідження у своїй виключній (морській) економічній зоні. Спеціально уповноважені органи України дають свою згоду на проведення морських наукових досліджень у виключній (морській) економічній зоні за умови, що ці дослідження проводяться лише у мирних цілях, для розширення знань про морське середовище на благо людства і не несуть загрози навколишньому природному середовищу.

Україна може відмовити у наданні згоди на здійснення іншими державами, їх юридичними і фізичними особами, міжнародними організаціями морського наукового проекту у своїй виключній (морській) економічній зоні. Іноземні держави, їх юридичні і фізичні особи, а також міжнародні організації, які мають намір проводити морські наукові дослідження у виключній (морській) економічній зоні України, подають спеціально уповноваженим органам України за шість місяців до передбачуваної дати початку здійснення морського наукового проекту повну інформацію про характер і цілі проекту, метод і засоби, що використовуватимуться, точні географічні координати районів, у яких буде здійснюватися проект, та інші дані. Якщо подана інформація є неточною або іноземна держава, її юридичні і фізичні особи чи відповідна міжнародна організація, яка здійснює проект, має невиконані зобов'язання перед Україною, що впливають з раніше здійснюваного

наукового проекту, спеціально уповноважені органи України також можуть відмовити у дозволі на проведення морських досліджень [77].

Під час проведення морських наукових досліджень у виключній (морській) економічній зоні України іноземні держави, їх юридичні і фізичні особи, міжнародні організації, які одержали на це дозвіл спеціально уповноважених органів України, зобов'язані дотримувати таких умов:

1) забезпечувати участь представників України у морських наукових дослідженнях, зокрема на борту науково-дослідних суден та на інших науково-дослідних установках, надавати спеціально уповноваженим органам України на їх прохання попередні доповіді, а також інші матеріали і висновки досліджень;

2) надавати спеціально уповноваженим органам України на їх прохання можливість доступу до всіх даних і зразків, одержаних під час морських наукових досліджень, передавати їм матеріали, з яких можна зробити копію, і зразки, які можна розділити без заподіяння шкоди їх науковій цінності, а також надавати інформацію, що містить оцінку таких даних, зразків і результатів досліджень, або подавати допомогу в їх оцінці та інтерпретації;

3) не перешкоджати діяльності, що здійснюється з метою реалізації суверенних прав та юрисдикції України згідно з положеннями закону;

4) негайно інформувати спеціально уповноважені органи України про будь-які істотні зміни у програмі досліджень;

5) прибрати науково-дослідні установки або обладнання після завершення досліджень, якщо не укладено угоди про інше [77].

Законодавством передбачено, що роботи, які проводяться без належного дозволу, підлягають негайному припиненню. Захоронення в межах виключної (морської) економічної зони України відходів або інших матеріалів і предметів забороняється.

Україна з метою забезпечення суверенних прав у своїй виключній (морській) економічній зоні вживає відповідних заходів, включаючи запровадження з урахуванням міжнародних норм відповідного правового регулювання, визначення спеціально уповноважених органів для реалізації вимог законодавства, надання представникам таких органів права здійснювати огляд, інспекцію, арешт, судовий розгляд, заборону або зупинення відповідних робіт, притягнення винних до юридичної відповідальності.

Функції спеціально уповноважених державних органів у цій сфері покладено на Державну прикордонну службу України, органи рибоохорони та органи Мінприроди, які мають виконувати ці функції в порядку, що встановлюється КМУ, з належним урахуванням інтересів інших держав, передбачених нормами міжнародного права [77].

Законодавством передбачено, що в разі, коли існують достатні підстави вважати, що судно, яке здійснює плавання у виключній (морській) економічній зоні України, порушило вимоги законодавства України або міжнародного права щодо запобігання забрудненню морського середовища або інші вимоги, спеціально уповноважені органи України мають право вимагати від цього судна інформацію, необхідну для того, щоб установити, чи було вчинено порушення, і провести огляд цього судна у разі відмови дати пояснення або якщо одержані пояснення суперечать очевидним фактам [77].

У разі, коли мають місце безперечні та об'єктивні докази того, що судно, яке здійснює плавання у виключній (морській) економічній зоні України, допустило порушення законодавства України або норм міжнародного права, зокрема, скинуло забруднюючі речовини, внаслідок чого заподіяно шкоду або створено загрозу стану узбережжя або пов'язаним з цим узбережжям інтересам України чи будь-яким ресурсам виключної (морської) економічної зони, щодо цього судна може бути розпочато розгляд, включаючи затримання судна, відповідно до законодавства України [91]. Така ж процедура передбачена і для іноземного судна, яке перебуває в одному з українських портів, і яке допустило порушення законодавства України або норм міжнародного права.

У разі, коли у виключній (морській) економічній зоні України сталися зіткнення суден, посадка на мілину або інша морська аварія, або дії, пов'язані з такою аварією, що може призвести до серйозних негативних наслідків для узбережжя і пов'язаних з ним інтересів України (включаючи рибальство), спеціально уповноважені органи України мають право згідно з нормами міжнародного права вжити заходів щодо захисту від забруднення або загрози його забруднення з урахуванням розмірів фактичної або можливої шкоди.

За наявності достатніх підстав вважати, що яке-небудь іноземне судно порушило вимоги українського законодавства і при цьому намагається зникнути, право на переслідування з метою затримання судна і подальшого притягнення порушника до відповідальності здійснюється у порядку, встановленому КМУ. Переслідування має розпочинатися в момент перебування судна-порушника або однієї з його шлюпок у межах виключної (морської) економічної зони України після сигналу «зупинитися» і припиняється, як тільки переслідуване судно увійде у територіальні води своєї країни або будь-якої третьої держави [91].

Проти суден, що порушують законодавство України про її виключну (морську) економічну зону, у відповідь на застосування ними сили, а також в інших виняткових випадках вживаються зумовлені обставинами заходи, необхідні для припинення порушення та затримання порушників, у порядку, що встановлюється КМУ [91]. У разі арешту або затримання іноземного судна

відповідні компетентні органи негайно повідомляють державу прапора про вжиті заходи і про застосовані санкції. Затримане судно і його екіпаж негайно звільняються після внесення забезпечення в розумному розмірі [91].

З метою поліпшення забезпечення суверенних прав України постановою КМУ затверджено довгострокову Комплексну програму діяльності з припинення незаконного вилову риби іноземними суднами в територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України, виконання якої сприяло удосконаленню механізму правового регулювання діяльності заінтересованих органів з протидії незаконному вилову риби іноземними суднами у виключній зоні, забезпеченню належної участі України у розробленні Конвенції з рибальства та збереження живих ресурсів Чорного моря; поліпшенню координації діяльності заінтересованих центральних органів виконавчої влади із забезпечення захисту природних ресурсів, дотримання законодавства у виключній зоні; удосконаленню законодавчого регулювання та технічного забезпечення діяльності у виключній (морській) економічній зоні в галузі охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів, поліпшенню здійснення державного контролю у цій сфері [94].

В умовах залучення численних державних органів до регулювання та здійснення контролю за додержанням режиму охорони та використання природних ресурсів континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, забезпечення у їх межах вимог екологічної безпеки актуальним є удосконалення інституційного забезпечення належної координації діяльності таких органів.

Контрольні запитання до теми:

1. Що таке виключна (морська) економічна зона?
2. Дайте визначення континентального шельфу України?
3. Якими нормативно-правовими актами регулюються ці поняття?
4. Яких умов повинні дотримуватися іноземні держави при проведенні наукових досліджень у виключній (морській) економічній зоні України?
5. Яким чином припиняються правопорушення іноземних суден в межах української виключної (морської) економічної зони?

ТЕМА 13 ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ

13.1 Загальна характеристика екологічної мережі та природно-заповідного фонду України

Екологічна мережа - єдина територіальна система, що складається з цінних місць та об'єктів природно-заповідного фонду країни. Вона сприяє поліпшенню умов формування та відновлення довкілля, підвищенню природно-ресурсного потенціалу України, збереженню ландшафтного та біологічного різноманіття.

Правові основи формування екологічної мережі вперше були закладені в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" [5], який визначає єдину територіальну систему природних територій, що особливо охороняються. Згодом ідея закріплюється в Законі України "Про природно-заповідний фонд України" [16].

На виконання Конвенції про біорізноманіття у межах європейського континенту в Софії в 1995 році приймається Пан'європейська стратегія збереження біотичного та ландшафтного різноманіття [95]. Стратегія була схвалена 54 країнами, які бажають, щоб мережа могла охоплювати якомога більше різноманіття національних систем охорони природи.

До правових основ відносяться також і такі головні міжнародні документи: Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів [96], Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин [97], Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕЗ), Конвенція про всесвітню спадщину, Конвенція про біорізноманіття, Директиви Європейського Союзу про збереження природних середовищ існування та дикої фауни і флори, тощо [98].

Першим спеціальним документом в Україні на виконання Пан'європейської стратегії збереження біотичного та ландшафтного різноманіття була Концепція збереження біологічного різноманіття, яка затверджена постановою КМУ від 12 травня 1997 року. Її нормами на загальнодержавному рівні проголошено створення національної екологічної мережі - одного з основних напрямів діяльності у сфері збереження біорізноманіття. В цьому важливому документі було також наголошено, що

національна екологічна мережа "створюється з метою відновлення природних середовищ існування дикої флори та фауни, покращання стану збереження окремих компонентів біологічного різноманіття, зміцнення екологічних зв'язків та цілісності екосистем" і, при цьому, мають дотримуватися міжнародні вимоги та забезпечуватися її сумісність з аналогічними мережами сусідніх країн [99].

У 2004 році був прийнятий Закон України "Про екологічну мережу України", яким визначені структура, її складові елементи, принципи формування, збереження, використання, управління, засоби забезпечення екомережі [100]. Особливими нормами цього закону є проектування, схеми і порядок формування, державний моніторинг і облік територій та об'єктів екомережі.

Закон визначає поняття об'єктів та структурних елементів екомережі, які генезисно впливають з теоретичних основ системи природно-заповідних територій, яка передбачала біогеографічну систему природно-заповідних територій, що мають бути з'єднані воедино "природними коридорами". Екологічна мережа як засіб підтримання неперервності рослинного покриву у ландшафтах, що зазнали антропогенного впливу, представляє сукупність вузлових територій, ландшафтно-біотопічна організація яких є непорушеною або більш-менш наближається до природного стану. Крім територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, які представляють найвищу концентрацію біорізноманіття і є важливими вузловими елементами, до екологічної мережі залучаються також інші природні території, які не зазнали суттєвих антропогенних перетворень. У національній екологічній мережі України кожна геосозологічна категорія природно-заповідного фонду повинна мати свій статус і функції, які закріплюються законодавчо. До структурних елементів екомережі відносяться ключові, сполучні, буферні та відновлювальні території та інші. Зокрема місця оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин [100].

До складових структурних елементів екомережі включаються:

- а) території та об'єкти природно-заповідного фонду;
- б) землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони;
- в) землі лісового фонду;
- г) полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду;
- г) землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами;
- д) землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів;

е) інші природні території та об'єкти (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, луки, кам'яні розсипи, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність);

є) земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України;

ж) території, які є місцями перебування чи зростання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

з) частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання - пасовища, луки, сіножаті тощо;

и) радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом [100].

Основні принципи формування, збереження та використання екомережі передбачені у ст. 4 відповідного Закону. До них належать:

- розробка органами місцевого самоврядування місцевих схем екомережі;

- погодження місцевих схем екологічної мережі;

- поєднання місцевих схем з екомережами суміжних адмінтериторій для формування регіональної екомережі та її створення з урахуванням критеріїв, передбачених Законом;

- затвердження сформованої регіональної мережі Полтавської області та її включення до Національної екологічної мережі України;

- використання територій та об'єктів, включених до складових структурних елементів екомережі [100].

Ст. 6 Закону визначається, що включення територій та об'єктів до екомережі не призводить до зміни форми власності й категорії земель на відповідні земельні ділянки та інші природні ресурси, їх власника чи користувача. Це також не впливає на режим їх охорони та використання, визначеного відповідно до закону. Крім того, власники чи користувачі зобов'язані забезпечувати їх використання за цільовим призначенням. У разі потреби зміни режиму охорони та використання території чи об'єкта екомережі, регіональних чи місцевих схем формування, відповідно до закону, змінюється статус, тип, категорія або режим відповідної території чи об'єкта екомережі. Режим охорони та використання буферних зон, сполучних і відновлюваних територій екомережі визначається згідно з відповідною схемою [100].

13.2 Природно-заповідний фонд України – як складова екологічної мережі України

Правовий режим земель природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) та іншого природоохоронного призначення встановлений земельним ЗКУ та положеннями екологічного законодавства.

Природно-заповідний фонд України складають ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, і виділені з метою збереження природної розмаїтості ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримки загального екологічного балансу і забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.

У зв'язку з цим законодавством України ПЗФ охороняється як національне надбання, у відношенні якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій і об'єктів, що знаходяться під особливою охороною [16].

Правовий режим територій і об'єктів ПЗФ - це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, що визначають правовий статус, призначення цих територій і об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання та відтворення їхніх природних комплексів. Режим територій і об'єктів ПЗФ визначається відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України» з урахуванням їх класифікації та цільового призначення [16].

Відповідно до ЗКУ до складу земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення включаються три правових режими: правовий режим земель ПЗФ, а також правовий режим водно-болотних угідь і правовий режим земельних ділянок, в межах яких знаходяться природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність [9].

Згідно ст. 44 ЗКУ та ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» до складу земель ПЗФ включаються:

- природні території та об'єкти: природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятники природи, заповідні урочища;

- штучно створені об'єкти: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятники садово-паркового мистецтва [9, 16].

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки і парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва в залежності від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути об'єктами

загальнодержавного або місцевого значення. Природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки є об'єктами ПЗФ загальнодержавного значення. Регіональні ландшафтні парки і заповідні урочища можуть бути тільки місцевого значення.

Території та об'єкти ПЗФ з дотриманням вимог, установлених законодавством України, можуть використовуватися: в природоохоронних цілях; в науково-дослідних цілях; в оздоровчих і рекреаційних цілях; в освітньо-виховних цілях; для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

Такі види природокористування, а також заготівля деревини, лікувальних і інших цінних рослин і їхніх плодів, заготівля сіна, випас худоби, полювання, рибальство та інші види використання можуть здійснюватися лише за умови, що така діяльність не суперечить цільовому призначенню територій та об'єктів ПЗФ, встановленим вимогам з охорони, відтворення і використання їхніх природних комплексів і окремих об'єктів [16].

Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ здійснюється в межах ліміту та на підставі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ, в межах ліміту на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ, затвердженого центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища, а також на підставі дозволів.

Видача дозволів здійснюється на підставі клопотання (заявки) природокористувача, погодженого із власником або постійним користувачем земельної ділянки та заінтересованими органами. Здійснення господарської та іншої діяльності за декларативним принципом заборонено.

Науково-дослідна робота на територіях ПЗФ проводиться з метою вивчення природних процесів забезпечення постійного спостереження за їхніми змінами, екологічного прогнозування, розробки наукових основ охорони, відновлення і використання природних ресурсів, особливо цінних об'єктів. Основні напрямки наукових досліджень на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду визначаються з урахуванням програм і планів науково-дослідних робіт, що затверджуються Національною академією наук України і центральних органів виконавчої влади в області екології та природних ресурсів [16].

Охорона територій і об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом:

- встановлення заповідного режиму;
- організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів і об'єктів;

- проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їхнього збереження й ефективного використання;

- дотримання вимог щодо охорони територій і об'єктів ПЗФ під час здійснення господарської, управлінської й іншої діяльності, розробки проектної і проектно-планувальної документації, землевпорядження, лісовпорядження, проведення екологічних експертиз;

- впровадження економічних важелів стимулювання їхньої охорони;

- здійснення державного і громадського контролю за дотриманням режиму їхньої охорони і використання;

- встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їхньої охорони і використання, а також за знищення й ушкодження заповідних природних комплексів і об'єктів;

- проведення тісного міжнародного співробітництва в цій сфері;

- проведення інших заходів з метою збереження територій і об'єктів ПЗФ [16].

За ступенем забезпечення заповідання розрізняють наступні види режимів: режим абсолютного заповідання, відносного заповідання і змішаний режим.

Режим абсолютного заповідання цілком виключає господарську, рекреаційну й іншу діяльність, що суперечить цільовому використанню цих об'єктів, порушує природний розвиток процесів і явищ або створює реальну загрозу неблаготворного впливу на його природні комплекси й об'єкти. Допускається тільки діяльність, пов'язана з проведенням відбудовних, науково-дослідних і інших робіт в обмежених випадках. Режим абсолютного заповідання характерний для природних заповідників і пам'ятників природи [16].

Режим відносного заповідання полягає в поєднанні абсолютної заборони з можливістю обмеженого використання природних ресурсів. Такий режим характерний для заказників (ландшафтних, лісових, ботанічних, орнітологічних і ін.), що створюються з метою збереження і відновлення природних комплексів або їхніх окремих компонентів, і передбачає часткове заповідання [16].

Змішаний режим заповідання характерний для функціонування природних парків, де поряд із зонами активного і пасивного відпочинку можуть виділятися заповідні зони, що виключають господарську й іншу діяльність [6, 16].

13.3 Правова охорона водно-болотних угідь

Водно-болотні угіддя – це райони маршів, боліт, драговин, торфовищ або водойм – природних або штучних, постійних або тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонкуватих або солоних, включаючи морські акваторії, глибина яких під час відпливу не перевищує шість метрів, включаючи території, на яких можуть бути розташовані прибережні річкові та морські зони, суміжні з водно-болотними угіддями, і острови. За Рамсарською конвенцією водно-болотними угіддями можуть вважатися також морські акваторії глибиною не більше шести метрів під час відпливу, що розташовані в межах водно-болотних угідь [96]. Термін «водно-болотне угіддя» використовується для позначення постійного або тимчасового болотного угіддя, мілководних ділянок та внутрішніх вод. Водно-болотні угіддя можуть знаходитися в межах усіх типів вод, прісних або солоних, та характеризуватися відповідною флорою, ґрунтами та фауною, пристосованою для вологих умов.

В Україні офіційне визначення поняття «водно-болотні угіддя» дається на прикладі водно-болотних угідь міжнародного значення у постанові КМУ про Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення, у якій водно-болотні угіддя міжнародного значення визначаються як цінні природні комплекси боліт, заплавлених лук і лісів, а також водних об'єктів – природних або штучно створених, постійних чи тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонкуватих чи солоних, у тому числі морських акваторій, що знаходяться у межах територій та об'єктів ПЗФ, земель водного фонду та лісогосподарського призначення [101]. Отже, Україна дотримується вимог Рамсарської конвенції при визначенні поняття водно-болотних угідь, але вказане визначення не є зовсім точним, оскільки воно дуже скорочує коло територій, які можуть визначатися як «водно-болотні угіддя». Водно-болотні угіддя можуть знаходитися також і в межах інших категорій земельного фонду, крім того, слід зазначити, що землі водно-болотних угідь складають самостійну категорію в межах категорії земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення.

У планетарному аспекті велике екологічне значення мають висока акумулятивна і продуктивна здатність водно-болотних угідь, їх сполучна функція між суходільними та водними типами екосистем. Виключне екологічне значення водно-болотні угіддя мають як місця перебування для 2/3 усіх видів рослин і тварин, як ділянки продукування біомаси та кисню, як природні резервуари та фільтри очищення води [98].

В Україні вже існує рід нормативно-правових актів, які тим чи іншим способом торкаються питань охорони, використання, відновлення та

збереження водно-болотних угідь, але напрямки екологічної політики України щодо водно-болотних угідь на сьогодні не сформульовані в законодавстві, тому ця сфера діяльності потребує теоретичного удосконалення.

Екологи констатують той факт, що водно-болотні угіддя і суміжні з ними території значно змінилися за останні десятиліття, деякі з них зазнали навіть деградації в результаті антропогенного втручання, інші з тієї ж причини були істотно перетворені, і в них сформувалися нові природні умови; все це безпосередньо впливає на прибережні екосистеми, викликає радикальні перебудови в структурно-функціональній організації водно-болотних угідь, змінює швидкість та наслідки екологічних процесів, зменшує різноманітність тваринних та рослинних угруповань [70].

Інтенсивна антропогенна діяльність здійснює великий негативний вплив на водно-болотні угіддя, зокрема, особливо небезпечними видами антропогенного впливу на природні ресурси водно-болотних угідь є осушувально-меліоративна діяльність, зміна гідрологічного режиму водно-болотних угідь, індустриальний розвиток та хімізація сільського господарства, будівництво доріг, дамб, каналів тощо, а також видобування корисних копалин на територіях водно-болотних угідь, скиди забруднених вод та надмірна, інтенсивна експлуатація природних ресурсів водно-болотних угідь, особливо тваринного та рослинного світу.

Рішення даної проблеми вбачається в наступному: у зв'язку із встановленням особливого охоронного статусу водно-болотних угідь на територіях більшості з них має бути заборонена діяльність, яка не пов'язана з обслуговуванням водно-болотних угідь, а саме:

1) на території усіх водно-болотних угідь має бути заборонено використання агрохімікатів та пестицидів;

2) в межах водно-болотних угідь має бути заборонена зміна гідрологічного режиму. Виключення можуть ставити тільки водно-болотні угіддя місцевого значення, які за своїм географічним положенням не завдають впливу на водно-болотні угіддя загальнодержавного або міжнародного значення;

3) на території водно-болотних угідь, за виключенням рибозводних ставків та рисових чеків, має бути заборонена сільськогосподарська діяльність;

4) природні ресурси водно-болотних угідь мають використовуватися помірно, з урахуванням їх вичерпності та виснажливості;

5) на території водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення має бути заборонено видобування корисних копалин;

6) водно-болотні угіддя загальнодержавного та міжнародного значення мають бути звільнені від будь-якого урбанізаційного та індустриального впливу

на них, а скиди стічних вод мають здійснюватися в суворій відповідності до законодавства;

7) водно-болотні угіддя міжнародного значення мають бути залишені у природному стані, антропогенний вплив на них має бути мінімальним [69].

Рамсарська Конвенція є основним нормативним міжнародно-правовим актом в області правової охорони водно-болотних угідь міжнародного значення, вона також зосереджена на охороні водно-болотних угідь в першу чергу як місць перебування водоплавних птахів, при цьому водоплавними птахами вважаються птахи, які екологічно залежать від водно-болотних угідь. Конвенція закликає розробляти і впроваджувати плани розумного використання водно-болотних угідь та відмічає, що збереження водно-болотних угідь, їхньої флори та фауни може бути забезпечене через поєднання далекоглядної національної політики із скоординованими міжнародними зусиллями.

Кожна з держав-членів Рамсарської конвенції визначає придатні водно-болотні угіддя на своїй території для внесення їх до Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення, що зберігається в Бюро Рамсарської конвенції. При цьому межі кожного угіддя точно описуються та наносяться на карту [73].

Водно-болотні угіддя для Рамсарського переліку мають відбиратися із врахуванням їх міжнародного значення з точки зору екології, ботаніки, зоології, лімнології або гідрології. У першу чергу, до Рамсарського переліку включаються угіддя, що є середовищем існування водоплавних птахів у будь-яку пору року.

13.4 Правова охорона земельних ділянок, в межах яких розташовані природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність

Згідно ст. 46 ЗКУ до земель іншого природного призначення відносяться земельні ділянки, у межах яких розташовані природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність [9]. Ст. 6 Закону «Про природно-заповідний фонд» наголошує, що території та об'єкти, що мають особливу наукову цінність, підлягають комплексній охороні, порядок здійснення якої визначається положеннями про кожну з них або про кожний з об'єктів, які затверджуються Мінприроди [16]. Закон розмежовує землі територій і об'єктів ПЗФ України і землі природних територій і об'єктів, що мають особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську, а також історико-культурну цінність. Це землі природоохоронного й історико-культурного призначення.

Згідно ст. 7 Закону «Про природно-заповідний фонд України» на землях природоохоронного й історико-культурного призначення забороняється будь-яка діяльність, що негативно впливає або може негативно вплинути на стан природних та історико-культурних комплексів і об'єктів або перешкоджає їхньому використанню за цільовим призначенням [16].

Згідно ст. 6 Закону «Про музеї і музейну справу» на основі ансамблів, комплексів пам'ятників і окремих пам'ятників, історії і культури, а також територій, що мають особливу наукову цінність, можуть створюватися історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї під відкритим небом і т.д. [102]. Створення історико-культурних заповідників є підставою для переводу вказаних земель у категорію земель історико-культурного призначення. Що стосується музеїв-заповідників і музеїв під відкритим небом, то землі під такими науково цінними об'єктами цілком можуть бути віднесені до категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення [102].

Правовий режим науково цінних земель необов'язково припускає здійснення наукової діяльності на цих землях – на них може бути забезпечений режим використання і охорони природи, що відповідає науковій специфіці цих земель і забезпечує їхню збереженість для проведення наукових досліджень. Науково цінні землі можуть знаходитися в державній, приватній і комунальній власності, передаватися в постійне користування й в оренду [69].

Контрольні запитання до теми:

1. Що таке екологічна мережа України?
2. Які нормативно-правові акти є джерелами з питань екологічної мережі?
3. Які є структурні елементи екомережі?
4. Перелічіть основні принципи формування екомережі України.
5. Які правові режими передбачено у складі земель природоохоронного призначення?
6. В яких цілях використовуються об'єкти та території природно-заповідного фонду.
7. Які види режимів заповідання закріплено законодавством?
8. В чому полягає охоронний статус водно-болотних угідь міжнародного значення?

ТЕМА 14 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТА ОЗДОРОВЧИХ РЕСУРСІВ

14.1 Загальна характеристика

Одним із типів територій, що підлягають в Україні особливій державній охороні, є рекреаційні, курортні та лікувально-оздоровчі території.

Україна має величезний потенціал рекреаційних та оздоровчих ресурсів. Згідно відомостей Державного земельного кадастру загальна площа земель оздоровчого призначення становить 34,5 тис. га, а рекреаційного призначення – 103,6 тис. га, що разом охоплює близько 0,23 % території України. Площа потенційно придатних територій оздоровчого і рекреаційного призначення становить 12,8 % території держави, в межах якої розвідано близько 400 джерел мінеральних вод та понад 100 родовищ лікувальних грязей. Пляжі морських берегів займають близько 47 % берегової смуги Азово-Чорноморського узбережжя. Понад 3,6 млн. га (6,0%) території держави придатні, зважаючи на потреби населення України у майбутньому, для організації курортного лікування, відпочинку та туризму [103]. Більшість наявних оздоровчих і рекреаційних закладів зосереджено у 240 курортних населених пунктах, що входять до спеціального переліку, затвердженого Урядом.

Серед рекреаційних елементів важливе місце належить бальнеологічним (мінеральні води і лікувальні грязі). Лікувальні грязі мають виражену терапевтичну спрямованість та застосовуються як у вигляді різних екстрактів, мазей, вичавок і в поєднанні з фізіологічними процедурами (гальваногрязі, електрофорез, грязьові речовини). Унікальні лікувальні грязі переважно зосереджені на півдні України з відомими центрами: Куяльник, Євпаторія, Феодосія, Саки, Бердянськ, Маріуполь. Мінеральні води здебільшого зосереджені у Карпатському регіоні, де сконцентровані всесвітньо відомі мінеральні джерела. Важливим рекреаційним ресурсом України є пляжі, завдяки яким велика кількість санітарно-курортних закладів розташована на узбережжі морів, берегах річок, озер. Україна володіє багатими ресурсами для налагодження туристичної діяльності, яка є досить прибутковою у передових країнах світу. Надзвичайно багатий природний та історичний потенціал Карпат і Криму, Придніпров'я та Поділля, Волині й Слобожанщини. Отримання прибутку від туристичної діяльності насамперед вимагає раціонального використання рекреаційно-туристичних ресурсів, і збільшення інвестицій у заходи, які не завжди стають прибутковими, але є дуже привабливими для туристів і на тривалий час створюють джерело значних прибутків [104].

Рекреація у перекладі з латинської означає «відновлення», «відтворення». У науковому обігу це слово значно звузило свою первісну семантику і тепер вживається як синонім відпочинку, відновлення життєвих сил і працездатності людини, забезпечення її оздоровчих, пізнавальних, культурно-розважальних потреб. Останнім часом цей термін набув не лише економічного та екологічного, а й правового значення.

Правове регулювання використання природних оздоровчих (лікувальних) ресурсів – давно відомий інститут природноресурсового права. До земель оздоровчого призначення належать землі, які мають природні лікувальні властивості, що використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань людей. Під лікувально-оздоровчою місцевістю (зоною) розуміють природну територію, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Курортом є освоєна лікувальна місцевість (територія), яка розташована на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури і використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

Ці території вперше було віднесено до системи таких, що підлягають особливій охороні, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5]. Однак детального регулювання відповідних відносин цей Закон не містив. З прийняттям нового ЗКУ землі оздоровчого та рекреаційного призначення виділені в окремі категорії земель.

Відокремлення земель рекреаційного та оздоровчого призначення на рівні закону має важливе значення. Законодавчо встановлений правовий режим цих земель має багато спільного. По-перше, землі оздоровчого призначення одночасно використовуються в рекреаційних цілях, якщо виходити із загальнопоширеного змісту поняття рекреації як відпочинок, відновлення, оздоровлення населення. По-друге, землі рекреаційного призначення використовуються для туризму. Чинне законодавство в поняття туризм вкладає тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях; для проведення спортивних заходів [104].

14.2 Правовий режим земель оздоровчого призначення

Найбільш комплексне регулювання цього питання здійснюється Законом України «Про курорти» [105], у відповідності до якого курортом є освоєна територія, яка розташована на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури і використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні. Таким чином, юридичними ознаками курорту або курортної зони є:

- підтверджена у встановленому законом порядку наявність лікувальних природних ресурсів;
- розташування необхідних для використання зазначених ресурсів та лікування людей об'єктів інфраструктури;
- оголошення в передбаченому законом порядку оздоровчої території курортом, з визначенням її меж та правового режиму використання її природних ресурсів [105].

Під природними лікувальними ресурсами або факторами слід розуміти певні елементи навколишнього природного середовища, які за своїми природними властивостями здатні здійснювати лікувально-оздоровчий вплив на фізіологічний та психологічний стан організму людини, поновлюючи його життєві сили. До них належать: мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань [105].

Лікувальні природні ресурси поділяються залежно від їх розповсюдження на два види: особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси та загальнопоширені природні лікувальні ресурси.

До першого виду відносять ресурси, які рідко (не часто) зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси в родовищах і є особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

До другого виду належать ресурси, які зустрічаються в різних регіонах України, мають значні запаси і придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

На землях оздоровчого призначення забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель. Тому згідно зі ст. 12 Закону України «Про курорти» забудова курортів має здійснюватися відповідно до затверджених у встановленому законодавством порядку генеральних планів курортів, іншої містобудівної документації. При цьому закон забороняє

будівництво на курортах нових і розширення діючих промислових підприємств та інших об'єктів, не пов'язаних безпосередньо із задоволенням потреб відпочиваючих і місцевого населення, потреб курортного та житлового будівництва, або таких, що можуть негативно впливати на природні лікувальні фактори [105].

Концепція розвитку санаторно-курортної галузі, схвалена розпорядженням КМУ від 23 квітня 2003 р., передбачає проведення медико-біологічної оцінки лікувальної якості природних лікувальних ресурсів для формування ринку природних лікувальних ресурсів, реалізації спеціального їх використання, залучення інвестицій у розвиток курортної справи України [106].

Згідно з ЗКУ землі оздоровчого призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Порядок використання земель оздоровчого призначення визначається законом. Діючим законодавством заборонена приватизація земель оздоровчого призначення, на яких розташовані курорти державного значення, що перебувають у державній або комунальній власності на момент прийняття Закону України «Про курорти» [105]. Заборонена також приватизація земель, на яких розташовані спеціальні санаторно-курортні заклади (дитячі, кардіологічні, пульмонологічні, гінекологічні, для лікування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, для лікування хворих на туберкульоз, хворих з травмами і хворобами спинного мозку та хребта) на територіях курортів місцевого значення і на момент прийняття Закону «Про курорти» перебувають у державній або комунальній власності [105].

Приватизація земель з іншими санаторно-курортними закладами, що знаходяться або створюються на території курортів місцевого значення і використовують природні лікувальні ресурси зазначених територій, може здійснюватися в порядку, встановленому законами з питань приватизації майна, за умови збереження профілю об'єктів, що приватизуються (ст. 26 Закону України «Про курорти») [105].

З метою забезпечення ефективного та раціонального використання курортних, лікувально-оздоровчих зон чинне екологічне законодавство України відносить ці території до природних територій, які мають бути під особливою охороною і на яких встановлюється спеціальний режим здійснення господарської та будь-якої іншої діяльності. До заходів правової охорони належить встановлення округів санітарної охорони та зонування курортних та лікувально-оздоровчих територій.

Округ санітарної охорони поділяється на три зони: зона суворого режиму; зона обмежень і зона спостережень. Встановлення зазначених зон здійснюється в порядку розроблення проектів землеустрою.

Перша зона (зона суворого режиму) охоплює місця виходу на поверхню мінеральних вод, території, на яких розташовані родовища лікувальних грязей, мінеральні озера, лимани, вода яких використовується для лікування, пляжі, а також прибережну смугу моря і прилеглу до пляжів територію шириною не менш як 100 метрів.

На території першої зони забороняється:

- користування надрами, не пов'язане з використанням природних лікувальних ресурсів, розорювання земель, провадження будь-якої господарської діяльності, а також інші дії, що впливають або можуть вплинути на розвиток небезпечних геологічних процесів, на природні лікувальні фактори курорту та його екологічний баланс;

- прокладення кабелів, у тому числі підземних кабелів високої напруги, трубопроводів, інших комунікацій;

- спорудження будь-яких будівель та інших об'єктів, не пов'язаних з експлуатаційним режимом та охороною природних і лікувальних факторів курорту;

- скидання дренажно-скидних та стічних вод;

- влаштування стоянок автомобілів, пунктів їх обслуговування (ремонт, миття тощо);

- влаштування вигребів (накопичувачів) стічних вод, полігонів рідких і твердих відходів, полів фільтрації та інших споруд для приймання та знешкодження стічних вод і рідких відходів, а також кладовищ і скотомогильників;

- проїзд автотранспорту, не пов'язаний з обслуговуванням цієї території, використанням родовищ лікувальних ресурсів або природоохоронною діяльністю; постійне і тимчасове проживання громадян (крім осіб, які безпосередньо забезпечують використання лікувальних факторів) [105].

На території першої зони (зони суворого режиму) дозволяється провадити діяльність, пов'язану з використанням природних лікувальних ресурсів. Забудова цієї території (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт та упорядкування об'єктів містобудування) здійснюється відповідно до законодавства, державних стандартів і норм, затвердженої містобудівної документації.

Друга зона (зона обмежень) охоплює: територію, з якої відбувається стік поверхневих і ґрунтових вод до місця виходу на поверхню мінеральних вод або до родовищ лікувальних грязей, до мінеральних озер та лиманів, місць неглибокої циркуляції мінеральних та прісних вод, які формують мінеральні джерела; природні та штучні сховища мінеральних вод і лікувальних грязей; територію, на якій знаходяться санаторно-курортні заклади та заклади

відпочинку і яка призначена для будівництва таких закладів; парки, ліси та інші зелені насадження, використання яких без дотримання вимог природоохоронного законодавства та правил, передбачених для округу санітарної охорони курорту, може призвести до погіршення природних і лікувальних якостей курорту.

На території другої зони забороняється:

- будівництво об'єктів і споруд, не пов'язаних з безпосереднім задоволенням потреб місцевого населення та громадян, які прибувають на курорт;

- проведення гірничих та інших видів робіт, не пов'язаних з безпосереднім упорядкуванням території;

- спорудження поглинаючих колодязів, створення полів підземної фільтрації;

- забруднення поверхневих водойм під час здійснення будь-яких видів робіт;

- влаштування звалищ, гноєсховищ, кладовищ, скотомогильників, а також накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, інших відходів, що призводять до забруднення водойм, ґрунту, ґрунтових вод, повітря;

- розміщення складів пестицидів і мінеральних добрив;

- здійснення промислової вирубки зелених насаджень, а також будь-яке інше використання земельних ділянок і водойм, що може призвести до погіршення їх природних і лікувальних факторів;

- скидання у водні об'єкти сміття, стічних, під сланевих і баластних вод, витікання таких вод та інших речовин з транспортних (плавучих) засобів і трубопроводів [105].

Усі багатоквартирні будинки в межах другої зони (зони обмежень) повинні мати водопровід та каналізацію. Туалети у приватних будинках в обов'язковому порядку мають бути обладнані водонепроникними вигребами. Території тваринницьких ферм асфальтуються і по периметру огорожуються та обладнуються водовідвідними канавами з водонепроникними відстійниками для поверхневих вод. При в'їзді на територію ферм споруджуються капітальні санпропускники з дезінфекційними бар'єрами.

Третя зона (зона спостережень) охоплює всю сферу формування і споживання гідромінеральних ресурсів, лісові насадження навколо курорту, а також території, господарське використання яких без дотримання встановлених для округу санітарної охорони курорту правил може несприятливо впливати на гідрогеологічний режим родовищ мінеральних вод і лікувальних грязей, ландшафтно-кліматичні умови курорту, на його природні та лікувальні фактори.

На території третьої зони забороняється:

- будівництво підприємств, установ і організацій, діяльність яких може негативно впливати на ландшафтно-кліматичні умови, стан повітря, ґрунту та вод;
- скидання на рельєф неочищених промислових та побутових стічних вод, проведення вирубок зелених насаджень (крім санітарних рубок).

Третя зона (зона спостережень) є водночас межею округу санітарної охорони і на її території дозволяється проведення видів робіт, які не впливатимуть негативно на лікувальні та природні фактори курортних, лікувально-оздоровчих зон і курорту, не погіршуватимуть їх ландшафтно-кліматичних, екологічних і санітарно-гігієнічних умов [105].

14.3 Правовий режим земель рекреаційного призначення

До земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів. Землі рекреаційного призначення - це одна з категорій, що входить до складу земель України. Віднесення земель до цієї категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень [9].

Загальний правовий режим рекреаційних зон не обов'язково передбачає безперервне використання їх для рекреаційних цілей, але має бути забезпечена можливість такого використання. Вона досягається або шляхом наявності у їх межах природних об'єктів і комплексів, що роблять їх придатними для відпочинку, або шляхом створення штучних об'єктів для відпочинку і розваг населення. Правовий режим рекреаційних зон передбачає можливість їх забудови згідно з вимогами Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [107]. Але така забудова повинна мати цільовий характер: вона має бути спрямована на формування рекреаційної інфраструктури, тобто комплексу будівель і споруд, призначених для масового відпочинку населення, туризму, проведення спортивних заходів. Не допускається промислове чи житлове будівництво у межах рекреаційних зон.

Особливим видом природних рекреаційних комплексів є рекреаційний ландшафт. Природний ландшафт визначається законодавством як цілісний природно-територіальний комплекс з генетично однорідними, однаковими типовими природними умовами місцевостей, які сформувалися в результаті взаємодії компонентів геологічного середовища, рельєфу, гідрологічного режиму, ґрунтів і біоценозів. Природні ландшафти спостерігаються майже на

40% території України. У найменш зміненому вигляді вони збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях, площа яких становить близько 19,7% території країни. Враховуючи, що лише 44% лісів виконують захисні і природоохоронні функції, можна вважати, що стан, близький до природного, мають ландшафти на площі майже 12,7% території країни. Мальовничі природні комплекси мають природну рекреаційну якість, яка задовольняє рекреаційні й естетико-культурні потреби людей. Отже, рекреаційний ландшафт як мальовничий краєвид підлягає правовій охороні. Це передбачає заборону на здійснення діяльності, спрямованої на перекомпонування чи зміну природного рекреаційного ландшафту. Тому будівництво рекреаційної інфраструктури в межах природного рекреаційного ландшафту має здійснюватися таким чином, щоб не псувати мальовничість природного рекреаційного ландшафту [103, 104].

Спеціальне використання природних ресурсів здійснюється, як правило, організаторами рекреаційної зони. Спеціальне використання природних рекреаційних ресурсів здійснюється на праві власності, оренди, постійного природокористування, тимчасового безоплатного природокористування, господарського відання, оперативного управління та інших правових підставах. Суб'єкти права спеціального використання природних рекреаційних ресурсів користуються правами на ці ресурси, а також зобов'язані вносити збір за спеціальне їх використання відповідно до законодавства України, яке регулює використання кожного окремого виду природних рекреаційних ресурсів. Межі загального і спеціального використання природних рекреаційних ресурсів визначаються законодавством про кожний з видів таких ресурсів з урахуванням загальних обмежень, визначених законодавством про рекреаційні зони.

Специфічні правові режими рекреаційних зон встановлені для зелених зон і зелених насаджень населених пунктів, дачних ділянок, вільних економічних зон туристсько-рекреаційного типу, рекреаційно-туристичних природних комплексів, рекреаційних зон, на яких розташовані об'єкти для проведення спортивних заходів, рекреаційних зон, на яких розташовані музеї, не віднесені до об'єктів культурної спадщини.

Рекреаційні зони населених пунктів утворюються відповідно до генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації, рішень органів місцевого самоврядування. Це зони міських лісів, парків, лісопарків, бульварів, скверів, сади житлових районів, мікрорайонів, набережні, спортивні комплекси, стадіони, басейни, соціально-культурні і природні об'єкти тощо. Особливості правового режиму рекреаційних зон у межах населених пунктів визначаються наявністю містобудівних вимог до організації території рекреаційних зон, досить широкої компетенції органів місцевого

самоврядування у галузі їх використання, поширенням на правовий режим облаштування цих зон містобудівного законодавства. Концепція сталого розвитку населених пунктів, затверджена постановою ВРУ від 24 грудня 1999 р., передбачає проведення інвентаризації рекреаційного фонду України з визначенням його частини, що підлягає сертифікації відповідно до міжнародних вимог, яка може використовуватися для вітчизняного і закордонного туризму, у тому числі сільського. Концепція також передбачає визначення правового режиму рекреаційних зон населених пунктів, забезпечення їхньої охорони під час планування і забудови територій [108].

Відповідальність за підтримання у належному стані зелених насаджень рекреаційних зон покладена на власників земельних ділянок, на яких вони розташовані. За функціональними ознаками міські зелені насадження поділяються на три групи: а) загального користування – міські і районні парки, парки культури і відпочинку, сади житлових районів і груп житлових будинків, сквери, бульвари, набережні, лісопарки, лугопарки, гідропарки тощо; б) обмеженого використання – насадження на територіях громадських і житлових будівель, спортивних споруд тощо; в) спеціального призначення – насадження вздовж вулиць, охоронні насадження, пришляхові насадження у межах населених пунктів. У рекреаційних зонах, як правило, розташовуються насадження загального користування – озеленені упорядковані території, призначені для відпочинку населення, з вільним доступом. До них належать: парк, сквер, бульвар, набережна, лісопарк, лугопарк, гідропарк [107].

Спеціальний правовий режим дачних ділянок регулюється ЗКУ, оскільки земельні ділянки для дачного будівництва належать до земель рекреаційного призначення, а отже, на них поширюється правовий режим рекреаційних зон [9]. Щодо земельних ділянок, що виділяються для будівництва нових дач, то віднесення їх до земель рекреаційного призначення здійснюється на підставі відомостей про цільове призначення, наданих забудовником. Норма безоплатної приватизації земельних ділянок для дачного будівництва становить згідно зі ст. 121 ЗКУ 0,1 га [9]. Забудова дачних ділянок здійснюється відповідно до містобудівних вимог.

Слід мати на увазі, що Порядок користування землями водного фонду, затверджений постановою КМУ від 13 травня 1996 р. №502, забороняє будівництво дач на землях водного фонду [109]. Дачні ділянки є особливим видом рекреаційних зон, оскільки на відміну від інших видів рекреаційних зон, передбачають передачу користувачам природних рекреаційних ресурсів на праві спеціального використання. Природні ресурси дачних рекреаційних зон поділяються на дві категорії: належні на праві спеціального використання

рекреаційним природокористувачам і природні рекреаційні ресурси, використовувані зазначеними користувачами на праві загального використання.

Спеціальний правовий режим використання рекреаційних зон, на яких здійснюється спортивна діяльність, встановлений законодавством України про фізичну культуру і спорт. В ст. 1 Закону України від 24 грудня 1993 р. «Про фізичну культуру і спорт» фізична культура визначається як складова загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини для гармонійного формування її особистості [110]. Стаття 11 зазначеного Закону покладає на органи місцевого самоврядування обов'язок сприяти розвитку спорту шляхом обладнання спортивних споруд на землях рекреаційного призначення. Положення цього Закону встановлюють, що земельні ділянки, на яких розташовані фізкультурно-оздоровчі і спортивні споруди, належать до земель рекреаційного призначення, отже, на них поширюється правовий режим рекреаційних зон [110].

Згідно вказаного Закону будівництво в жилих районах фізкультурно-оздоровчих і спортивних об'єктів здійснюється відповідно до встановлених нормативів за рахунок коштів, що спрямовуються на житлове будівництво, та коштів організацій – населення) у спорудженні об'єктів фізичної культури і спорту, забезпечується відповідний рівень обслуговування засобами фізичної культури і спорту за науково обґрунтованими нормативами. Будівництво, реконструкція та утримання об'єктів фізичної культури і спорту в сільській місцевості здійснюється за рахунок державного і місцевих бюджетів [110].

Спеціальний правовий режим рекреаційних зон музеїв передбачений законодавством про музеї і музейну справу. Відповідно до Закону України «Про музеї і музейну справу» музеї – це культурно-освітні і науково-дослідні заклади, призначенні для вивчення, збереження і використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, залучення громадян до національної і світової історико-культурної спадщини [102]. За своїм профілем музеї поділяються на: історичні, археологічні, краєзнавчі, літературні, етнографічні, мистецтвознавчі, технічні, галузеві тощо. Музейна справа - це спеціальна галузь культурно-освітньої та наукової діяльності, яка здійснюється музеями щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури. Правовий режим рекреаційних зон музеїв може передбачати функціональне зонування з виділенням таких зон: заповідна – для збереження особливо цінних музейних експонатів та природних рекреаційних ресурсів; експозиційна – для сталого демонстрування музейних експонатів і природних рекреаційних ресурсів, які використовуються для культурно-пізнавальних цілей; наукова – для проведення науково-дослідних

робіт, зокрема щодо раціонального використання природних рекреаційних ресурсів; рекреаційна – для відпочинку й обслуговування відвідувачів; господарська – для розміщення допоміжних господарських об'єктів [102]. Згідно зі ст. 11 Закону «Про музеї та музейну справу» на територіях музеїв забороняється діяльність, що суперечить їх функціональному призначенню, а також така, що може негативно вплинути на збереження музейних зібрань, а також інша діяльність, не сумісна з діяльністю музею [102].

Правове регулювання зеленого туризму. У науковій та публіцистичній літературі все частіше в обігу з'являються терміни: «зелений туризм», «екологічний туризм», «сільський туризм», тощо. Чинне законодавство України поки що не містить визначення цих термінів, але щоразу частіше їх згадує. Поняття «екологічний туризм», «зелений туризм» і «природничий туризм» то ототожнюються, то здійснюються спроби їх розмежування. Зелений туризм визначається як форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища. Вона відбувається на територіях, що мають природну цінність (об'єкти ПЗФ). Зелений туризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами. Він передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високою екологічною свідомістю. Зелений туризм здійснюється не просто для звичайного відвідання визначних природних місць, а й для отримання глибоких вражень від краси природи. Виділяються такі форми зеленого туризму – активний (піший, велосипедний, водний, кінний, рибальство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, полювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки.

Зелений туризм – це туристська діяльність на території натуральних природних ландшафтів з елементами упорядкування, де існують умови для короткочасного відпочинку (від 5-10 годин до 1-2 днів), збору ягід та грибів, відпочинку на пляжах, тощо. Ці визначення, звісно, не мають правового значення, тому розгляньмо ознаки зеленого туризму, що наводяться у законодавстві України [104].

Правовий режим здійснення зеленого туризму визначається як Законом «Про туризм», так і природноресурсовим законодавством [4, 111].

Зелений туризм передбачає, як правило, тільки загальне використання природних рекреаційних ресурсів. При здійсненні зеленого туризму туристи виїжджають на природу, ознайомлюються з мальовничими краєвидами, фотографують природні об'єкти, можуть влаштовувати тимчасові туристичні стоянки для готування і споживання їжі на природі, насолоджуються безпосереднім спілкуванням з природою, отримують додаткову інформацію екологічного характеру тощо. Всі зазначені види діяльності належать до

загального використання природних рекреаційних ресурсів, яке має здійснюватися суб'єктами зеленого туризму без погіршення якості природних рекреаційних ресурсів і з дотриманням обмежень природноресурсового права. В окремих випадках може допускатися здійснення зеленого туризму з використанням природних рекреаційних ресурсів на праві спеціального використання [104, 111].

Правовий режим природних рекреаційних ресурсів вільних економічних зон (далі – ВЕЗ) визначається, крім природноресурсового законодавства, також спеціальним законодавством. Загальні засади створення ВЕЗ визначені у Законі України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [112].

Згідно цього Закону ВЕЗ – це частина території України, на якій встановлюється і діє спеціальний правовий режим економічної діяльності і порядок застосування та дії законодавства України. На території ВЕЗ встановлюються податкові, митні, валютно-фінансові пільги, спрямовані на розвиток визначеного пріоритетного виду діяльності (наприклад, рекреаційної). На території спеціальної (вільної) економічної зони мають право функціонувати будь-які суб'єкти економічної діяльності згідно із законодавством України та Законом про створення цієї зони. Суб'єкти економічної діяльності мають право самостійно обирати види, форми і методи своєї діяльності на території ВЕЗ, що не суперечать законодавству України. Також на такій території не дозволяється діяльність, що суперечить міжнародним угодам, учасником яких є Україна [112].

Правовий режим кожної окремої ВЕЗ встановлюється спеціальним законом, прийнятим ВРУ.

Серед видів ВЕЗ, що можуть створюватися в Україні, ст. 3 вказаного Закону визначає туристсько-рекреаційні. Туристсько-рекреаційні зони – це ВЕЗ, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу [112].

Контрольні запитання до теми:

1. В чому полягає різниця між правовими режимами земель оздоровчого та рекреаційного призначення?
2. В чому полягає різниця між лікувальною місцевістю та курортом?

3. Які правові режими земель рекреаційного призначення закріплено законодавством?

ТЕМА 15 ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗОН НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

Надзвичайна екологічна ситуація (далі – НЕС) - надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в навколишньому природному середовищі - це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Законодавство про зону НЕС базується на Конституції України [8] і складається із законів України "Про охорону навколишнього природного середовища" [5], «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [113], "Про правовий режим надзвичайного стану" [114] та інших законів, а також прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Основними завданнями законодавства в цій галузі є:

- правове регулювання відносин, що виникають під час здійснення надзвичайних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей і нормалізацію екологічного стану на території зони НЕС;
- визначення порядку встановлення правового режиму зони НЕС, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідного режиму використання, охорони та відтворення природних ресурсів;
- встановлення порядку залучення юридичних та фізичних осіб до участі у надзвичайних заходах на території зони та відшкодування вартості виконаних ними робіт;
- визначення порядку відшкодування шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам внаслідок виникнення НЕС або проведення робіт з ліквідації їх наслідків, тощо [113].

Основними принципами регулювання правового режиму в зоні НЕС закон називає наступні: пріоритет захисту життя та здоров'я людей; непорушність конституційних прав і свобод людини і громадянина; комплексність заходів, спрямованих на нормалізацію екологічного стану; забезпечення населення достовірною інформацією про стан довкілля, можливу загрозу для життя та здоров'я людей і про виконання заходів, спрямованих на

нормалізацію екологічного стану; невідворотність відповідальності осіб, винних у виникненні чи ускладненні надзвичайної екологічної ситуації [113].

Підставами для оголошення окремої місцевості зоною НЕС є:

- значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;

- виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;

- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави;

- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;

- значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі [113].

Залежно від характеру подій, що зумовлюють виникнення НЕС, виокремлюються такі їх види: НЕС техногенного характеру, НЕС Природного характеру.

До НЕС техногенного характеру відносяться аварії на комунальних системах критичної інфраструктури; аварії з викидом (або його загрозою) сильнодіючих отруйних речовин; наявність у довкіллі шкідливих речовин понад граничну норму концентрації, тощо.

Аварія – це небезпечна подія, яка спричинила загибель людей або створює на визначеному об'єкті чи території загрозу життю та здоров'ю людей, призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і т.п.

Катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до важких наслідків і може бути як техногенного, так і природного і іншого характеру походження.

В залежності від місцезнаходження джерела НЕС вини поділяються на внутрішні (джерело розташоване на території України) і зовнішні (за її межами).

Рівні НЕС – державний, регіональний, місцевий, об'єктовий – залежать від обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для ліквідації її наслідків.

Також НЕС можна класифікувати за наслідками на незворотні, тривалі, довгострокові, тимчасові і суттєві.

Окрема місцевість України оголошується зоною НЕС Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням КМУ. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною НЕС затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України [113]. В Указі Президента України про оголошення окремої місцевості зоною НЕС зазначаються обставини, що стали причиною для такого оголошення; обґрунтування такої необхідності; межі території, на якій оголошується зона НЕС; заходи організаційного, фінансового та матеріально-технічного характеру, що запроваджуються для подолання наслідків НЕС, тощо [113].

15.1 Правовий режим надзвичайного стану в умовах надзвичайної екологічної ситуації

Правовий режим зони НЕС - це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації.

Запровадження відповідного правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачає виділення державою та/або органами місцевого самоврядування додаткових фінансових та інших матеріальних ресурсів, достатніх для нормалізації екологічного стану та відшкодування нанесених збитків, запровадження спеціального режиму поставок продукції для державних потреб, реалізацію державних цільових програм громадських робіт.

Дія правового режиму зони НЕС може бути достроково припинена Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням КМУ у разі усунення обставин, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною НЕС, виконання заходів, які необхідно було здійснити для нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації [113].

У випадку запровадження в межах зони НЕС правового режиму надзвичайного стану відповідно до Закону України "Про правовий режим надзвичайного стану" можуть запроваджуватися, зокрема, такі заходи:

- встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду;
- обмеження руху транспортних засобів та проведення їх огляду з метою необхідної їх обробки, тимчасової затримки в разі виявлення можливого

небезпечного їх впливу на життя і здоров'я людей або загрози погіршення екологічної ситуації;

- посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення;

- встановлення обмежень чи заборони на проведення масових заходів, у тому числі у разі загострення епідеміологічної обстановки, крім заходів, заборона та проведення яких встановлюється судом;

- відселення людей з місць, небезпечних для їх проживання, з обов'язковим наданням їм жилих приміщень для постійного або тимчасового проживання;

- встановлення тимчасової заборони на будівництво нових і розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної екологічної ситуації або із забезпеченням життєдіяльності населення;

- встановлення карантину та здійснення інших обов'язкових санітарно-протиепідемічних заходів;

- запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності серед населення;

- проведення мобілізації ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, зміна режиму їх роботи та профілю виробничої діяльності в межах, необхідних для проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт;

- проведення необхідних робіт по наданню допомоги тваринам у разі їх захворювання, загрози їх загибелі;

- примусове відчуження об'єктів права приватної власності з обов'язковим наступним повним відшкодуванням їх вартості;

- виконання комплексу робіт щодо нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації [113, 114].

Для виконання невідкладних аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт у зоні НЕС можуть у разі необхідності залучатися в установленому законом порядку на добровільній основі працездатне населення, транспортні засоби громадян за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці.

Забороняється залучати неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

У разі виникнення потреби в терміновому виконанні в зоні надзвичайної екологічної ситуації великих обсягів аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт Президент України може прийняти рішення про залучення до виконання таких робіт військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону України військових формувань.

Контрольні запитання до теми:

1. Що таке надзвичайна екологічна ситуація?
2. Якими нормативно-правовими актами регулюється ця галузь суспільних відносин?
3. Які є класифікації НЕС?
4. Що таке «аварія» і «катастрофа»?
5. Який порядок встановлення правового режиму зони НЕС?

ТЕМА 16 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

Відходи – це будь-які речовини, матеріали і предмети, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися. Суспільні відносини в цій галузі регулюються Законом України «Про управління відходами», прийнятим 20 червня 2022 року, набрання чинності - з 09.07.2023 року.

Цей Закон визначає правові, організаційні, економічні засади діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновленню з метою запобігання їх негативному впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище [115]. Закон регулює відносини, пов'язані із запобіганням утворенню та з управлінням відходами, що утворюються в Україні, а також з управлінням відходами, що перевозяться через територію України, вивозяться за її межі та ввозяться в Україну з метою відновлення, у тому числі рециклінгу. Регулювання відносин, пов'язаних з управлінням відходами, що містять метали чи їх сплави, вироби з металу, здійснюється згідно з цим Законом з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про металобрухт" [115, 116].

Ієрархія управління відходами впроваджується центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями з метою (у порядку пріоритетності):

- 1) запобігання утворенню відходів;
- 2) підготовки відходів до повторного використання;
- 3) рециклінгу;
- 4) відновлення відходів (у тому числі виробництва енергії);
- 5) видалення відходів.

Підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить до утворення відходів, забезпечують дотримання ієрархії управління відходами шляхом:

- планування та здійснення своєї діяльності таким чином, щоб запобігати утворенню відходів, зменшувати їх утворення, запобігати їх негативному впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище під час проектування продукції, її виробництва, під час і після використання продукції;

- здійснення відновлення відходів, утворенню яких не вдалося запобігти, забезпечуючи підготовку відходів до повторного використання, рециклінг або проведення інших операцій з відновлення, включаючи виробництво енергії;

- видалення лише тих відходів, що непридатні з технологічних чи економічних причин до рециклінгу або інших операцій з відновлення відходів.

Закон передбачає заходи, які дозволять запобігти утворенню відходів:

1) заохочення та підтримка сталого виробництва і споживання продукції;

2) заохочення проектування, виробництва та використання ресурсоефективної та більш довговічної продукції, у тому числі подовження строку її використання, а також продукції, придатної до ремонту, повторного використання та модернізації;

3) виділення з відходів сировини, яка може бути використана повторно;

4) забезпечення доступності запасних частин, інструкцій з експлуатації, технічної інформації чи інших інструментів, обладнання або програмного забезпечення, що дозволяють проводити ремонт і забезпечують повторне використання продукції без зниження рівня її якості та безпечності функціонування;

5) зменшення обсягів утворення відходів з урахуванням впровадження найкращих доступних технологій і методів управління у процесі промислового виробництва;

6) зменшення вмісту небезпечних речовин у продукції відповідно до технічних регламентів;

7) зменшення утворення відходів, непридатних з технічних чи економічних причин до рециклінгу або інших операцій з відновлення відходів;

8) визначення продукції, яка є основним джерелом засмічення навколишнього природного середовища, та вжиття відповідних заходів для запобігання та зменшення утворення відходів такої продукції тощо [115].

Забезпечення підготовки відходів до повторного використання, рециклінгу та інших операцій з відновлення відходів здійснюється шляхом створення та діяльності об'єктів оброблення відходів, запровадження економічних інструментів та встановлення цільових показників із збирання, підготовки відходів до повторного використання, рециклінгу або інших операцій з відновлення відходів, а також інших заходів.

Рециклінг - операція з відновлення, у результаті якої відходи переробляються у продукцію, матеріали або речовини для їх використання за первинною або іншою метою. Ця операція включає перероблення органічного матеріалу, але не включає виробництва енергії чи перетворення відходів у матеріали, що можуть бути використані як паливо або як матеріали для зворотного заповнення;

Роздільне збирання відходів у населених пунктах здійснюється для таких видів відходів, як папір і картон, пластик, скло, метал. При цьому створюються умови для забезпечення роздільного збирання біовідходів, текстилю, небезпечних відходів у складі побутових та інших видів відходів, що підлягають роздільному збиранню.

Роздільно зібрані відходи, призначені для підготовки до повторного використання та рециклінгу, не можуть видалятися шляхом спалювання чи в інший спосіб, крім відходів, що утворюються внаслідок сортування або інших операцій з оброблення роздільно зібраних відходів та відходів, непридатних до повторного використання та рециклінгу.

Відходи поділяються на два класи:

- 1) небезпечні відходи;
- 2) відходи, що не є небезпечними.

Класифікація здійснюється відповідно до Національного переліку відходів і Порядку класифікації відходів з урахуванням Переліку властивостей, що роблять відходи небезпечними, що є додатком до Закону [115].

Статус відходів може бути оголошено суб'єктом господарювання припиненим, якщо такі відходи пройшли операцію з відновлення, відповідають критеріям оголошення припинення статусу відходів та дотримано сукупність умов, визначених у законі [115].

Речовини, предмети, що утворюються при виробництві основної продукції і не є метою даного виробництва, але придатні як сировина в іншому виробництві чи для використання як готова продукція, розглядаються як побічні продукти, а не відходи, у разі дотримання певних вимог

Критерії віднесення речовин або предметів до побічних продуктів та порядок віднесення речовин або предметів до побічних продуктів затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Суб'єктами права власності на відходи є фізичні та юридичні особи, територіальні громади, держава. Іноземці, особи без громадянства можуть набувати право власності на відходи відповідно до закону.

16.1 Небезпечні та побутові відходи

Небезпечні відходи - відходи, що мають одну чи більше властивостей, що роблять їх небезпечними, наведених у Переліку властивостей, що роблять відходи небезпечними (додаток 3 до закону [115]).

Серед перерахованих у цьому переліку властивостей для прикладу наступні: вибухонебезпечність, окисна здатність, легко займистість,

подразнювальна здатність, вибіркова токсичність для окремих органів-мішеней (ВТОМ), гостра токсичність, канцерогенність, корозивність, інфекційність, токсичність для репродуктивної системи, мутагенність тощо.

Утворення, збирання, перевезення та оброблення небезпечних відходів здійснюються у спосіб, що є безпечним для здоров'я людини та навколишнього природного середовища. Під час здійснення будь-якої операції з управління небезпечними відходами забезпечуються заходи обліку, звітності та контролю відповідно до законодавства.

Утворювачі та власники небезпечних відходів, крім небезпечних відходів у складі побутових відходів, зобов'язані:

1) зберігати небезпечні відходи окремо від інших видів відходів у спосіб, що не становить загрози для здоров'я людини та навколишнього природного середовища;

2) забезпечувати збирання, перевезення, оброблення відходів самостійно, за наявності дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів та ліцензії на здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами, або шляхом укладення договору з суб'єктом господарювання у сфері управління відходами;

3) не допускати передачі небезпечних відходів суб'єктам господарювання, які не мають дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів та ліцензії на здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами [115].

Небезпечні відходи під час їх збирання та перевезення повинні бути упаковані, промарковані, мати необхідні супровідні документи відповідно до вимог законодавства.

Господарська діяльність з управління небезпечними відходами здійснюється суб'єктами господарювання на підставі ліцензії, що видається в порядку, встановленому Законом України "Про ліцензування видів господарської діяльності", з урахуванням особливостей, визначених Законом, та відповідно до ліцензійних умов здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами [115, 117].

Побутові відходи - змішані та/або роздільно зібрані відходи від домогосподарств, включаючи відходи паперу, картону, скла, пластику, деревини, текстилю, металу, упаковки, біовідходи, відходи електричного та електронного обладнання, відходи батарей та акумуляторів, небезпечні відходи у складі побутових, великогабаритні та ремонтні відходи, а також змішані та/або роздільно зібрані відходи з інших джерел, якщо ці відходи подібні за своїм складом до відходів домогосподарств.

Побутові відходи не включають відходи промисловості, сільського і лісового господарства, рибальства та аквакультури, резервуарів для септиків, каналізаційних мереж та відходи їх оброблення, включаючи осад стічних вод, транспортні засоби, строк експлуатації яких закінчився, відходи будівництва та знесення, вуличний змет, медичні відходи;

Суб'єкти господарювання, які мають намір здійснювати або здійснюють діяльність у сфері оброблення відходів, зобов'язані створити обліковий запис в інформаційній системі управління відходами та внести до системи визначені законодавством необхідні відомості.

Суб'єкти господарювання для здійснення операцій з оброблення відходів зобов'язані отримати дозвіл на здійснення операцій з оброблення відходів до початку своєї діяльності.

Утворювачі побутових відходів мають право:

1) одержувати у встановленому порядку повну та достовірну інформацію про безпечність об'єктів оброблення побутових відходів;

2) самостійно шляхом компостування обробляти біовідходи на присадибних, дачних і садових ділянках згідно з правилами, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства [115].

Але крім прав законодавство передбачає і перелік обов'язків для утворювачів побутових відходів:

1) укладати договори з виконавцем послуги з управління побутовими відходами та вносити у встановленому порядку плату за послугу з управління побутовими відходами;

2) забезпечувати передачу побутових відходів до системи управління побутовими відходами, а побутові відходи, на які поширюється розширена відповідальність виробника, - до системи приймання або роздільного збирання, створеної організаціями розширеної відповідальності виробників;

3) забезпечувати у встановленому порядку роздільне збирання відходів за наявності об'єкта оброблення відходів [115].

Крім того, серед новацій цього Закону - послуга з управління побутовими відходами, яка є комунальною послугою і надається відповідно до законодавства про житлово-комунальні послуги та правил, встановлених КМУ, з урахуванням регіональних та місцевих планів управління відходами та правил благоустрою населеного пункту. До складу послуги з управління побутовими відходами входять операції із збирання, перевезення, відновлення та видалення побутових відходів. Плата за послугу з управління побутовими відходами визначається на основі тарифу на послугу з управління побутовими відходами та норм надання послуги.

Органи місцевого самоврядування можуть створювати пункти роздільного збирання побутових відходів. Кількість, розташування, а також спосіб організації діяльності пунктів роздільного збирання побутових відходів та джерела фінансування витрат на здійснення роздільного збирання побутових відходів у пунктах роздільного збирання побутових відходів у межах територіальної громади визначаються місцевим планом управління відходами. Збирання окремих видів відходів може здійснюватися мобільними пунктами збирання (оснащеними транспортними засобами).

Витрати на здійснення роздільного збирання побутових відходів у пунктах роздільного збирання побутових відходів можуть відшкодовуватися за рахунок таких джерел:

- 1) тарифу на послугу з управління побутовими відходами;
- 2) плати, що вноситься утворювачем відходів;
- 3) коштів місцевого бюджету;
- 4) коштів організацій розширеної відповідальності виробника;
- 5) інших не заборонених законом джерел [115].

Також закон вводить цільові показники з управління побутовими відходами щодо підготовки до повторного використання та рециклінгу побутових відходів. Такі показники мають бути забезпечені органами місцевого самоврядування. Встановлюються такі цільові показники щодо підготовки до повторного використання та рециклінгу побутових відходів:

- 1) до 2025 року - не менше 10 % їх маси;
- 2) до 2030 року - не менше 20 % їх маси;
- 3) до 2035 року - не менше 25 % їх маси;
- 4) до 2040 року - не менше 35 % їх маси [115].

Контрольні запитання до теми:

1. Що таке відходи?
2. В чьому сенс ієрархії управління відходами?
3. Які заходи передбачаються для запобігання утворенню відходів?
4. Що таке небезпечні відходи (які їх властивості)?
5. Що таке побутові відходи?
6. Що таке управління побутовими відходами?

ТЕМА 17 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА НАКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

17.1 Загальна характеристика міжнародного екологічного права

Вперше ідея про необхідність міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища з'явилася у 1913 р. на Першій Природоохоронній міжнародній конференції (м. Берн), але реально ці задуми почали втілюватися у життя лише у другій половині ХХ ст. Міжнародні відносини з приводу охорони навколишнього середовища складають предмет міжнародного екологічного права. Слід одразу зауважити, що сама назва «міжнародне екологічне право» підтримується не всіма авторами. У вітчизняній літературі частіше використовується терміни «міжнародне право охорони навколишнього середовища» або «міжнародне право навколишнього середовища». Змістовної різниці між цими поняттями практично не існує, хоча термін «міжнародне екологічне право» видається більш доцільним в силу його інтернаціонального застосування [118].

Міжнародне екологічне право – це сукупність принципів і норм міжнародного публічного права, що регулюють відносини у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання його ресурсів. Міжнародне екологічне право є однією з наймолодших галузей міжнародного публічного права. Датою його зародження можна вважати проведення у 1972 р. Стокгольмської конференції Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з навколишнього середовища. За результатами цієї конференції було прийнято два основоположні документи – Стокгольмська декларація, яка визначила 26 принципів екологічно коректної поведінки держав, та Програма дій, на основі якої було розроблено Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) [44].

Предметом міжнародного права навколишнього середовища є суспільні відносини у сфері взаємодії суспільства і навколишнього середовища, тобто екологічні відносини між відповідними суб'єктами та їх взаємодії з навколишнім середовищем і його елементами.

Більше ста міжнародних організацій активно займаються охороною навколишнього природного середовища. Найбільш авторитетна з них - ООН, яка розглядає екологічні проблеми на Генеральній Асамблеї (резолюція "Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішніх і майбутніх поколінь" 1981 р.; Всесвітня Хартія природи 1982 р.), на

конференціях (Стокгольм - 1972 р., Ріо-де-Жанейро – 1992 р.) на нарадах (Відень, Монреаль) [4].

У 1972 р. при ООН створений ЮНЕП – спеціальний орган з навколишнього середовища. Функціонують Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), яке здійснює програму "Ядерна безпека та захист навколишнього середовища", Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), яка схвалила програму "Людина і біосфера", "Людина та її навколишнє середовище", Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), що займається проблемами гігієни, боротьби із забрудненням повітря, Всесвітня метеорологічна організація (ВМО), що займається кліматичною програмою, службою погоди, Всесвітня організація продовольства (ФАО). Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП) включає урядові та неурядові організації, сприяє співробітництву між національними та міжнародними об'єднаннями, між громадянами [118].

Існують регіональні організації - економічна та соціальна комісія ООН для країн Азії і Тихого океану, Європейська економічна комісія, Програма арктичного моніторингу та оцінки. Прогрес у розвитку науки і техніки, економіки держав суміщений з інтенсивним втручанням людини у оточуюче її природне середовище. Людина піднімає природні зв'язки та процеси, що призводить до деградації ґрунтів та водойм, атмосферного повітря та лісових масивів («легень планети»). У свою чергу, це завдає великої шкоди флорі і фауні, веде до зникнення багатьох видів рослинного і тваринного світу. Тільки за останні десятиліття внаслідок шкідливого антропогенного впливу на природу зникло багато сотень видів рослин, ссавців, птахів, риб. Тому цілком закономірно, що формування міжнародного екологічного права йшло шляхом прийняття конвенцій про захист окремих видів тваринного світу. Наприклад, Міжнародної конвенції з регулювання китобійного промислу 1946 р., Конвенції про рибальство у північно-західній частині Атлантичного океану 1949 р., Конвенції про рибальство у північно-східній частині Атлантичного океану 1959 р., Угоди про охорону лососів в Балтійському морі 1962 р., Конвенції щодо збереження тюленів Антарктики 1972 р., Угоди про збереження білих ведмедів 1973 р. тощо [118].

Основними об'єктами міжнародно-правової охорони навколишнього природного середовища є суша, надра, Світовий океан, небесні тіла, повітряний простір, космічний простір, флора і фауна Землі, а також боротьба з основними джерелами забруднення навколишнього природного середовища. Виділяють наступні групи об'єктів міжнародно-правової охорони навколишнього природного середовища:

1. Всепланетарне середовище (екосистема) Землі: відкрите море і його природні ресурси; атмосферне повітря; навколотоземний космічний простір; окремі представники тваринного і рослинного світу; унікальні природні комплекси; частина прісноводних ресурсів; генетичний фонд Землі (чорнозем).

2. Національні природні ресурси, що знаходяться під юрисдикцією держави. У визначенні їх правового статусу основну роль грають норми внутрішнього права. Нарівні з цим по окремих об'єктах збільшується число міжнародних договорів, які стосуються їх охорони.

3. Міжнародні природні ресурси, що знаходяться за межами дії національної юрисдикції або які в процесі свого розвитку (природного циклу), опиняються на території інших держав.

Правовий режим охорони і використання цих ресурсів визначається нормами міжнародного права [118].

Принципи міжнародного права - це фундамент міжнародного правопорядку, вони визначають його політико-правовий вигляд. Принципи міжнародного екологічного права як основні керівні засади діяльності держав у вказаній сфері підрозділяються на загальні принципи міжнародного права та спеціальні принципи міжнародного екологічного права.

До загальних принципів міжнародного права, що діють в області охорони навколишнього природного середовища, відносяться:

- принцип міждержавного співробітництва;
- принцип сумлінного виконання зобов'язань;
- принцип суверенної рівності держав;
- принцип мирного вирішення міжнародних суперечок;
- принцип невтручання у внутрішні справи держави;
- принцип поваги прав людини;
- принцип рівноправності і самовизначення народів і націй;
- принцип територіальної цілісності держав;
- принцип непорушності (недоторканності) державних кордонів;
- принцип незастосування сили або загрози силою.

На Конференції з охорони навколишнього природного середовища та розвитку в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро була прийнята Декларація, іменована як «Декларація Ріо», що закріпила основні принципи міжнародного екологічного права:

- принцип дотримання прав людини в області охорони навколишнього середовища;
- принцип співробітництва держав у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- принцип сталого розвитку людського суспільства;

- принцип миру і мирного розв'язання екологічних спорів.

Були також закріплені принципи співробітництва держав у галузі охорони навколишнього природного середовища:

- захист навколишнього природного середовища - складова частина процесу мирного розвитку;

- прийняття державами ефективних законів в галузі охорони навколишнього природного середовища з встановленням відповідальності суб'єктів за забруднення навколишнього природного середовища;

- запобігання фактів переміщення в інші держави забруднювачів, що завдають шкоди навколишньому природному середовищу і людині;

- взаємна інформація про заходи, які можуть мати негативні транскордонні наслідки для навколишнього природного середовища;

- глобальне партнерство держав з метою збереження екосистеми Землі;

- оцінка передбачуваних екологічних наслідків у перспективній діяльності;

- повага міжнародного права і забезпечення захисту навколишнього природного середовища в період збройних конфліктів [118].

17.2 Урядові організації, діяльність яких пов'язана з охороною навколишнього природного середовища

Міжнародні організації створюються двох видів: міжурядові і неурядові. Міжнародні міжурядові організації (далі - ММО) – це організації, створені на основі міжнародної угоди. Саме їм держави делегують певну частину своїх суверенних прав. Діють ММО тільки в рамках тих повноважень, які передали їм держави. Міжнародні неурядові організації (далі - МНО) – це організації, створювані міжнародною громадськістю з метою встановлення міжнародного співробітництва з актуальних питань міжнародного життя.

Провідна роль у міжнародній охороні навколишнього середовища належить ООН, її спеціалізованим установам. Зазначена діяльність напряду впливає зі Статуту ООН. Генеральна Асамблея ООН визначає основні напрями екологічної політики міжнародного співтовариства, розробляє принципи взаємин держав з охорони навколишнього середовища, створює нові природоохоронні органи, приймає рішення про проведення міжнародних конференцій ООН з питань охорони навколишнього середовища, про прийняття міжнародних документів, сприяє міжнародному співробітництву та розвитку міцних зв'язків між державами. У 1972 р. в рамках ООН розроблена Програма із захисту навколишнього природного середовища (ЮНЕП), що має

штаб-квартиру в Найробі (Кенія). Ця програма являє собою спеціальний міжнародний механізм з координації співробітництва держав у галузі охорони навколишнього природного середовища. Базовий проект Програми стосується спостережень за станом навколишнього середовища. Цей проект складається з трьох компонентів:

1. Міжнародна довідкова система джерел інформації про навколишнє середовище.

2. Міжнародний реєстр потенційно токсичних хімічних речовин.

3. Світова система постійного спостереження за станом навколишнього середовища (спостереження за забрудненням вод і повітря, а також біологічний контроль і спостереження за продуктами харчування) [4].

Напрямами діяльності ЮНЕП є:

- населені пункти, здоров'я людини, санітарія навколишнього природного середовища;

- охорона земель, вод, запобігання опустелювання;

- океани;

- охорона природи, диких тварин, генетичних ресурсів;

- енергія;

- утворення, професійна підготовка;

- торгівля, економіка, технологія.

Згодом до числа основних напрямів діяльності були додані проблеми кодифікації та уніфікації міжнародного і внутрішнього екологічного законодавства.

ООН з культури, науки, освіти (ЮНЕСКО) утворена в 1948 р. зі штаб-квартирою в Парижі. Екологічну діяльність вона здійснює за наступними напрямками:

- керівництво екологічними програмами, в яких зайнято понад 100 держав. Серед програм довгострокова, міждержавна і міждисциплінарна програма «Людина і біосфера», Міжнародна програма з освіти в галузі навколишнього середовища, Міжнародна гідрологічна програма, Всесвітня програма оцінки води, Міждержавна океанографічна комісія і т.д.;

- облік та організація охорони природних об'єктів, віднесених до світової спадщини;

- надання допомоги країнам, що розвиваються у розвитку екологічної освіти та підготовки фахівців-екологів.

Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» розробляє основи поступового використання і збереження біологічного різноманіття і зміцнення відносин між людьми і навколишнім природним середовищем у глобальному масштабі.

Основним «фізичним» втіленням програми, і, можливо, найбільш відомим, є Всесвітня мережа біосферних заповідників.

Міжурядова океанографічна комісія ЮНЕСКО була створена в 1962 р. з метою поглиблення знань людства про світовий океан. Її діяльність складається з чотирьох основних напрямів:

- створення, розвиток і сприяння реалізації міжнародних океанографічних досліджень для удосконалення нашого розуміння основних світових і регіональних процесів в океані і їх взаємозв'язків з поступовим розвитком і обслуговуванням ресурсів океану;

- забезпечення ефективного планування, встановлення та координація оперативної глобальної системи спостережень за океаном з метою збору інформації, необхідної для атмосферного і морського прогнозування, а також необхідної для дослідження глобальних екологічних змін;

- забезпечення міжнародного керівництва з питань освіти та навчальних програм, а також технічної допомоги, необхідної для систематичного спостереження за світовим океаном і його морською зоною;

- забезпечення ефективного обробки і широкої доступності інформації і даних про океан, отриманих під час спостережень і моніторингу [118].

Міжнародна гідрологічна програма – це міжнародна програма наукового співтовариства в сфері дослідження водного циклу з метою удосконалення методів використання водних ресурсів і виробництва нових, раціональних методів користування водними ресурсами. Світова програма оцінки води спрямована на розробку засобів і знань, необхідних для кращого розуміння основних процесів, практики і політики, які б сприяли відновленню та вдосконаленню світових джерел питної води. Забезпечення доступу до чистої питної води - одна з основних проблем, яку намагається вирішити зазначена програма. У 1996 р. була сформована власна ініціатива ЮНЕСКО «навколишнє природне середовище і розвиток в прибережних регіонах і на малих островах». Її мета - екологічно чистий, соціально рівний розвиток прибережних регіонів і малих островів.

Європейська Економічна Комісія ООН (ЄЕК ООН) – єдина організація ООН, яка об'єднує практично всі країни Європи. Членом ЄЕК ООН є і Україна. Незважаючи на найменування, європейською дану організацію назвати неможливо, тому що її членами є Канада, Кіпр, США. На момент створення метою ЄЕК ООН оголошувалося надання національним урядам економічної, технологічної та статистичної допомоги, які б сприяли реконструкції економіки. Однак після багаторазового зіткнення ЄЕК ООН з проблемами екологічного характеру в сферу діяльності увійшло і створення робочих груп з

питань розробки, а також участь у розробці конвенцій природоохоронного спрямування.

Під егідою ЄЕК ООН був розроблений ряд найважливіших міжнародних конвенцій з питань охорони навколишнього природного середовища. Серед них - Женевська конвенція про транскордонне забруднення атмосферного повітря на великі відстані 1979 р.; Базові принципи охорони вод; Європейська конвенція про співробітництво в управлінні транскордонними водами 1987 р.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) займає особливе місце в системі органів ООН. МАГАТЕ було засновано в 1955 р. зі штаб-квартирою у Відні. У рамках МАГАТЕ розробляється більшість міжнародних документів в галузі мирного використання атомної енергії, здійснюється міждержавне співробітництво із забезпечення невоєнного застосування ядерних матеріалів. Напрямками діяльності МАГАТЕ, відповідно до його Статуту, є:

- забезпечення використання ядерної енергії в мирних цілях;
- сприяння науково-дослідним роботам в області мирного використання атомної енергії та обміну науковими відомостями;
- допомога державам у забезпеченні матеріалами, обладнанням і технічними засобами, необхідними для здійснення мирної атомної діяльності;
- здійснення так званих «Гарантій МАГАТЕ» - системи заходів, що перешкоджають використанню у військових цілях ядерних матеріалів, обладнання та документації;
- визначення норм безпеки ядерної діяльності і контроль за їх дотриманням;
- придбання, створення установок і устаткування, необхідних для ведення мирної атомної діяльності;
- сприяння державам-учасникам у виробництві електроенергії.

У рамках МАГАТЕ були розроблені стандарти будівництва та експлуатації ядерних установок, стандарти безпеки ядерних установок. У цьому відношенні значним досягненням було ухвалення Конвенції про ядерну безпеку (1994 р.), Конвенції про оперативне оповіщення про ядерні аварії (1986 р.), Конвенції про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації (1986 р.) [118].

У галузі морського судноплавства і охорони морів від забруднення діє Міжнародна морська організація (ІМО), створена в 1948 р. Основні завдання цієї організації:

- забезпечення механізму співробітництва держав у галузі урядового регулювання і практики вирішення технічних питань, що стосуються міжнародного торговельного судноплавства;

- заохочення і сприяння прийняттю практичних норм щодо безпеки на морі, ефективності судноплавства, запобігання забрудненню моря з суден, а також розгляд адміністративних та правових питань.

Компетенція ІМО в області охорони морського середовища від забруднення нафтою деталізована в резолюціях Міжнародної конференції по запобіганню забруднення моря нафтою (Лондон, 1962). Згідно зі ст. 211 Конвенції 1982 р., "держави, що діють через компетентну міжнародну організацію або загальну дипломатичну конференцію, встановлюють міжнародні норми і стандарти для запобігання, скорочення і перебування під контролем забруднення морського середовища з суден та сприяють встановленню таким же способом, у міру необхідності, систем шляхів для зведення до мінімуму загрози аварій, які можуть призвести до забруднення морського середовища, включаючи узбережжя, і збитку від забруднення, пов'язаного з ним, інтересам прибережних держав. Такі норми і стандарти аналогічним чином в міру необхідності періодично переглядаються». Таким чином, основним критерієм компетенції ІМО в області охорони морського середовища слід вважати відповідність цього аспекту охорони навколишнього середовища її основної діяльності з забезпечення міжнародного торговельного судноплавства. Природоохоронна діяльність ІМО як спеціальної установи ООН забезпечує розвиток правового регулювання охорони морського середовища і, перш за все, запобігання забруднення з суден.

Організація з питань продовольства та сільського господарства (ФАО) – спеціалізована установа ООН, яка займається питаннями сільського господарства, продовольства, лісів, рибальства та розвитку села.

Основні функції ФАО – це розробка та здійснення програм допомоги сільському господарству; надання консультацій урядам з питань політики й планування в галузі сільського господарства; аналіз і розповсюдження інформації про сільське господарство й продовольчу ситуацію в світі; обговорення на міжурядовому рівні проблем продовольства та сільського господарства. Особлива увага надається раціональному використанню ресурсів - земельних, водних, біологічних. Йдеться про заходи проти ерозії, засолення та заболочення ґрунтів; ефективне використання зрошувальних систем; збереження генетичного фонду біоресурсів, насамперед лісів і риби. Розробляються й реалізуються програми інвестицій у сільське господарство. Допомога ФАО спрямована переважно на країни, що розвиваються; саме їм надається основана маса технологічної документації, консультації з прогресивних методів виробництва в агропромисловому комплексі.

Діяльність ФАО здійснюється в двох напрямках: регулярні програми, що фінансують ФАО, спрямовані на організацію консультацій та послуг членам

організації; програми на місцях, що фінансуються національними трастовими фондами, ФАО, забезпечує надання допомоги урядам і сільському населенню.

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) створена в 1947 р. Вона проводить широкі дослідження та моніторинг стану навколишнього природного середовища. Одним з видів її діяльності, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, є Програма з питань дослідження атмосфери. ВМО вивчає стан і склад атмосфери, фізику та хімію хмар, засоби зміни погоди, займається прогнозуванням погоди. Крім того, ВМО проводить глобальний моніторинг парникових газів, озонового шару, основних забруднювачів атмосфери, навколишнього середовища індустриальних районів і т.д. Крім цього, ВМО здійснює моніторинг клімату Землі, стану Світового океану, Антарктиди та інших всесвітньо значущих об'єктів [118].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) в якості основних напрямків своєї діяльності екологічного характеру закріпила наступні напрямки:

- атмосферне повітря. У даній сфері ВООЗ розробила Керівні принципи якості атмосферного повітря, а також – у рамках спільного проекту ВООЗ та ЮНЕП – систему глобального моніторингу забруднення атмосферного повітря з метою проведення оцінки та моніторингу тенденцій забруднення атмосферного повітря. На сьогоднішній день цей проект втілюється в життя в рамках програми ВООЗ «Інформаційна система менеджменту повітря»;

- радіаційна безпека. Програми ВООЗ включають як іонізуюче, так і неіонізуюче випромінювання. У даній сфері ВООЗ тісно співпрацює з МАГАТЕ. Крім того, ВООЗ організувала кілька програм дослідження наслідків Чорнобильської аварії та надання допомоги постраждалим від радіаційного забруднення. У рамках захисту від неіонізуючого випромінювання ВООЗ спільно з ВМО, ЮНЕП і Міжнародною комісією із захисту від неіонізуючого випромінювання був створений глобальний проект ІНТЕРСАН (INTER-SUN - Global UV Project), метою якого є зниження кількості захворювань, викликаних підвищеним рівнем ультрафіолетового випромінювання;

- вплив стану навколишнього середовища на здоров'я дітей - з такою метою в 1999 р. ВООЗ створила Робочу групу з питань здоров'я дітей та навколишнього природного середовища, основною метою якої є підвищення інформованості держав громадськості з питань здоров'я дітей та навколишнього природного середовища, сприяння дослідженням дитячих захворювань, розвиток яких пов'язаний з навколишнім середовищем, розробка методів збору даних, оцінки ризику та поширення інформації, а також сприяння державній політиці, спрямованій на захист здоров'я дітей від екологічного забруднення.

Рада Європи (РЄ) – перша міжнародна європейська організація, створена після Другої світової війни. Статут, на підставі якого діє Рада Європи, прийнятий в 1949 р. Штаб-квартира РЄ знаходиться в м. Страсбург (Франція). Сьогодні членами РЄ є 47 держав (у т.ч. і Україна). Цілями діяльності РЄ є забезпечення більш тісних зв'язків між державами Європи; сприяння перетворенню Європи в демократичний простір; захист прав людини; координація діяльності Ради з іншими європейськими державами.

Екологічна програма Ради Європи була заснована в 1961 р. Сьогодні діяльність РЄ в сфері охорони навколишнього природного середовища зосереджена в роботі Департаменту культури та культурної і природної спадщини. Основними напрямками діяльності РЄ у зазначеній сфері є: Пан'європейська стратегія біологічного та ландшафтного різноманіття, реалізація Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі, поширення знань та інформації про біологічне і ландшафтне різноманіття. Значним досягненням стратегії біологічного та ландшафтного різноманіття було прийняття Конвенції про європейські ландшафти (2000 р.) [118].

17.3 Неурядові міжнародні організації екологічного спрямування

НМО тісно співпрацюють з урядовими і багато з них мають асоційоване членство в ООН та в її спеціалізованих установах, Раді Європи та в інших міжурядових міжнародних організаціях. Однією з найбільш яскравих неурядових організацій на міжнародній арені є Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП). Заснований він в 1948 р. Основне завдання МСОП полягає у розвитку міжнародного співробітництва держав, міжнародних і національних організацій, окремих громадян. Напрямами діяльності МСОП є: збереження природних екосистем, рослинного і тваринного світу; збереження рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, пам'яток природи; організація заповідників, резерватів, національних природних парків; екологічна просвіта.

За сприяння МСОП проводяться міжнародні конференції з охорони природи, розробляються проекти міжнародних конвенцій з охорони пам'яток природи, окремих природних об'єктів і комплексів. За ініціативою МСОП ведеться Червона книга рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, розроблена програма «Всесвітня стратегія охорони природи».

Особливістю членства в МСОП є те, що держави, державні органи та національні організації (в т.ч. неурядові) можуть бути членами Союзу. Сьогодні

МСОП налічує близько 980 членів в 140 державах. Україна представлена в МСОП лише неурядовими організаціями.

Всесвітній фонд дикої природи (WWF) – одна з найбільших в світі громадських благодійних організацій, більше 50 років працює для охорони природи на всій планеті. Щорічно WWF здійснює понад 1200 екологічних проектів, привертаючи увагу мільйонів людей до проблем охорони навколишнього середовища та їх вирішення.

Місія WWF – в запобіганні наростаючій деградації природного середовища планети і досягненні гармонії людини і природи. Головна мета - збереження біологічної різноманітності Землі.

Охорона прісноводних біотопів і лісових ресурсів – це два з шести пріоритетів WWF. В Україні Всесвітній фонд природи працює саме по цих двох напрямках – в Дельті Дунаю і в Карпатських горах. З 1999 року в рамках Дунай-Карпатської програми WWF веде активну роботу щодо поліпшення стану екосистем, збереження біорізноманіття та відновлення природних процесів української частини Дунайської Дельти. Був запущений проект «Партнери по Ветландам», в рамках якого було проведено масштабне дослідження і створений документ – Бачення Дельти Дунаю – концепція майбутнього дунайської Дельти на основі розуміння людиною рушійних сил природи та їх раціонального використання, в інтересах збереження біорізноманіття та господарської діяльності [118].

11 листопада 1994 р. в Мехіко в якості неурядової міжнародної організації був заснований Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення (Міжнародний екологічний суд). Склад суддів включає 29 юристів-екологів із 24 країн. Діяльність Міжнародного екологічного суду регулюється його статутом. Суд надає послуги міжнародному співтовариству у вирішенні екологічних суперечок, як виникли, так і назрівають, у трьох формах: шляхом еколого-юридичного аналізу «гарячої» ситуації, даючи юридичні консультації зацікавленим сторонам на їх прохання; використовуючи процедуру примирення сторін, що сперечаються; шляхом проведення за бажанням сторін арбітражного процесу. При цьому рішення, які виносяться у справі, сторони визнають для себе обов'язковим.

Розгляд справ у Міжнародному екологічному суді засновано на міжнародному праві навколишнього середовища, національному законодавстві сторін, на прецедентах. Міжнародний екологічний суд є третейським судом. Судові витрати несуть самі сторони. Вони звертаються до суду, обирають з його складу трьох або більше суддів (обов'язково непарна кількість), і з них утворюється колегія для розгляду конкретної справи.

Суд може розглядати спори з відшкодування шкоди, заподіяної в результаті транскордонного забруднення навколишнього середовища, а також будь-яких екологічних впливів транскордонного характеру, що мають негативні наслідки. Суд має право розглядати спори, пов'язані з виявленням, оцінкою, недопущенням, усуненням, призупиненням, припиненням екологічно шкідливої діяльності. Крім цього, в компетенцію Суду включені суперечки, пов'язані з використанням і охороною поділюваних природних ресурсів, природних комплексів і особливо охоронюваних природних об'єктів, міжнародних просторів і природних об'єктів, які знаходяться в цих просторах, а також спори, пов'язані з відшкодуванням екологічної шкоди та реабілітацією територій, природне середовище яких уражене в результаті військових дій чи військової діяльності. Також Суд може розглядати спори щодо захисту екологічних прав громадян.

У Суд можуть звертатися держави в особі урядів або інших компетентних органів, міжнародні та національні урядові та неурядові організації, підприємства та установи, а також окремі особи або групи осіб, зокрема для отримання юридичних консультацій. У Суд можуть звернутися також суб'єкти внутрішньодержавного права однієї держави, якщо законодавство цієї держави не забороняє своїм суб'єктам звертатися за юридичною допомогою в міжнародні організації. Судді керуються міжнародним правом, національним законодавством, судовими та дипломатичними прецедентами при винесенні рішення у справі.

Контрольні запитання до теми:

1. Які природні ресурси відносяться до об'єктів міжнародного регулювання?
2. Які існують міжнародні нормативно-правові джерела з охорони навколишнього природного середовища?
3. Які міжнародні організації діють в сфері охорони навколишнього природного середовища?

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків: Право, 2005. 381 с.
2. Екологічне право: особлива частина: підручник для студентів юрид. вузів і факультетів / за ред. В.І. Андрейцева. Київ: Істина, 2001. 544 с.
3. Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків: Право, 2009. 328 с.
4. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 228 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р, № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
6. Природноресурсове право України: навч. посіб. / за ред. І.І. Каракаша. Київ: Істина, 2005. 276 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

7. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник / Оборотов Ю. М. Одеса: Юридична література, 2004. 142 с.
8. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р., 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-96#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
9. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 р., № 2768-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
10. Лісовий кодекс України: прийнятий 21 січня 1994 р., № 3852-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
11. Водний кодекс України: прийнятий 6 червня 1995 р., № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
12. Кодекс України про надра: прийнятий 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

13. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 р., № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

14. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 р., № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

15. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 р., № 591-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

16. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р., № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

17. Шемшученко Ю. С. Проблеми ефективності екологічного законодавства України. // Часопис Київського університету права. 2003. №1. С.12-14.

18. Костицький В. Екологічне право України: деякі проблеми теорії та кодифікації. // Право України. 1998. №1. С. 71

19. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р., № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

20. Калишук Л.А. Окремі аспекти захисту екологічних прав громадян України // Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 46. С. 318-323.

21. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст // Туниця Т.Ю. Київ: Знання, 2006. 300 с.

22. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у ході прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 12.02.2023 р.).

23. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: постанова КМУ від 10 серпня 1992 р., № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-92#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

24. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р., № 2806-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

25. Костяшкін І.О. Гарантії реалізації права загального землекористування громадян // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Юридичні науки. 2005. Вип. 67-69. С. 22-23.

26. Екологічне право України: навчальний посібник 2-ге видання: доповнене та перероблене // Л.О. Бондар, В.В. Курзова. Харків: Вид-во «Бурун Книга», 2008. 368 с.
27. Право собственности на землю и право землепользования в Украине: Научно-практическое пособие // Каракаш И.И. Київ: Истина, 2004. 216 с.
28. Безсмертна Н. Співвідношення понять «право власності» та «здійснення права власності» // Право України. 2003. №11. 133 с.
29. Заєць О.І. Розвиток сучасної правничої думки про право власності на природні ресурси та комплекси в Україні // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. 2005. Вип. 63-64. С. 9-13.
30. Природноресурсове право України: навч. посіб. // за ред. І.І. Каракаша. Київ: Истина, 2005. 276 с.
31. Афанасієв Р. Щодо публічного аспекту права власності на природні ресурси // Підприємство, господарство і право. 2007. №9. – С. 128-129.
32. Кулинич П.Ф. Конституційні аспекти правового статусу земельної власності в Україні // Правова держава. Щорічник наукових праць. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2006. Вип. 17. С. 276-277.
33. Носік В.В. Право власності на землю за Конституцією України // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. №11. С. 58.
34. Формування інституту права власності в період ринкових реформ в Україні / підручник за ред. Дзера О.В. Київ: 2002, С. 303.
35. Космін Ю. Про форми права власності // Право України. 2001. №10. С. 77.
36. Каракаш І.І. Співвідношення права власності на природні ресурси та форм влади в державі // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. 2011. Вип. 11. С. 339.
37. Каракаш І.І. Юридичні та фактичні критерії розмежування земель державної та комунальної власності // Актуальні проблеми політики. 2016. №28. С. 133.
38. Музика Л.А. Проблеми права комунальної власності в Україні: Монографія. Київ: Атака, 2016. С. 33.
39. Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення: монографія. Одеса: АстроПринт, 2020. 136 с.
40. Масенко О., Мельник М., Махненко М. Конституційні вимоги щодо права власності на землю – священні // Віче. 2014. №3. С. 19.
41. Костицький В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля // Право України. 2014. №1. С. 147-148.

- 42.Синякевич І. Екологізація розвитку: об'єктивна необхідність, методи, пріоритети // Економіка України. 2014. №1. С. 58.
- 43.Податковий кодекс України: прийнятий 02.12.2010 р., № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 44.Лазор О. Екологічна політика України: європейський вибір // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2003. Вип. 3. С. 443.
- 45.Система екологічного контролю і управління: огляд. URL: http://pidruchniki.ws/10751107/ekologiya/sistema_ekologichnogo_upravlinnya_kontrolyu (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 46.Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р., № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 47.Смірнова К.В. Екологічне маркування: ціль та необхідність // http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Economics/18618.doc.htm (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 48.Про внесення змін до Закону України "Про страхування": Закон України 16 листопада 2006 р., № 357-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-16#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 49.Базилевич В.Д. Страхова справа: Електронна книга - HTML-версія книги // <http://books.efaculty.kiev.ua/str/1/>(дата звернення 12.02.2023 р.).
- 50.Закон України «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 р., № 1862-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 51.Хіміч О. Адміністративно-екологічне правопорушення: проблемні питання // Право України. 2013. №4. С. 68.
- 52.Кримінальний кодекс України: прийнятий 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 53.Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий 7 грудня 1984 р., № 8073¹-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).
- 54.Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 р., № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

55. Кодекс Законів про працю України: прийнятий 10 грудня 1971 р., № 322-08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

56. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2001. 1234 с.

57. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р., № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення 12.02.2023 р.).

58. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2005 р., № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

59. Тимчасовий порядок формування територіальних зон: наказ Державного комітету України із земельних ресурсів від 28.08.2008р., № 334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0334675-08#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

60. Земельне право України: навч. посібник / за ред. А.А. Погребного, І.І. Каракаша. Київ.: Истина, 2012. 496 с.

61. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р., № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

62. Про концесію: Закон України від 3 жовтня 2019 р., № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-IX#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

63. Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 р., № 1389-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1389-14#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

64. Про нафту і газ: Закон України від 12 липня 2001 р., № 2665-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

65. Гірничий Закон України: прийнятий 6 жовтня 1999 р., № 1127-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

66. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: постанова КМУ від 30 травня 2011 р., № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-вр#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

67. Стан річок України: URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 13.02.2023 р.).

68. Про затвердження Порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України

від 10 серпня 1992 р., № 459: постанова КМУ від 13 березня 2002 р., № 321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-вр#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

69.Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них: постанова КМУ від 8 травня 1996 р., № 486. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-96-вр#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

70.Про затвердження переліку внутрішніх морських вод і внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних: постанова КМУ від 09.02.2022 р., № 136. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/136-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

71.Про затвердження Порядку складання паспортів річок і Порядку установа берегових смуг водних шляхів та користування ними: постанова КМУ від 14 квітня 1997 р., № 347./ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347-97BF#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

72.Правила охорони внутрішніх морських вод територіального моря від забруднення і засмічення: постанова КМУ від 29 лютого 1996 р., № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-вр#Text69> (дата звернення 13.02.2023 р.).

73.Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 р., № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

74.Про затвердження Положення про Зелену книгу України: постанова КМУ від 29 серпня 2002 р., № 1286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-вр#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

75.Порядок спеціального використання лісових ресурсів: постанова КМУ від 23 травня 2007 р., № 761. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-вр#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

76.Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22 лютого 2000 р., № 1478-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

77.Про виключну (морську) економічну зону: Закон України від 16 травня 1995 р., № 162/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

78.Про рибу, інші водні живі ресурси і харчову продукцію з них: Закон України від 6 лютого 2003 р., № 486-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-15вр#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

79. Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України: постанова КМУ від 25 листопада 2015 р., № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2015-vp#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

80. Сільнова А. Правові основи діяльності прокуратури у здійсненні нагляду за дотриманням законодавства про охорону атмосферного повітря // Прокуратура. Людина. Держава. 2014. №8 (38). С. 101

81. Повітряний кодекс України: прийнятий 19 травня 2011 р., № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

82. Сільнова А. Відповідальність за порушення атмосфероохоронного законодавства України // Прокуратура. Людина. Держава. 2015. №1(43). С. 106.

83. Порядок розробки і затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних і біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря: постанова КМУ від 13 березня 2002 р., № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2002-BF#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

84. Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря: постанова КМУ від 13 березня 2002 р., № 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2002-vp#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

85. Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку і інфразвуку: постанова Міністерства охорони здоров'я від 1 грудня 1999 р., № 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va037282-99#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

86. Державні правила планування і забудови населених пунктів: наказ Міністерства охорони здоров'я від 19 червня 1996 р., № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

87. Санітарні норми припустимого шуму в приміщеннях житлових і громадських будинків і на території житлової забудови: наказ Міністерства охорони здоров'я УРСР від 03 серпня 1984 р., № 463. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-19#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

88. Конвенція ООН з морського права 1982 р. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf (дата звернення 13.02.2023 р.).

89. Конвенція про континентальний шельф 1958 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140657_140657 (дата звернення 13.02.2023 р.).

90. Про розподіл продукції: Закон України від 14 вересня 1999 р., № 1039-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14#Text> (дата звернення 13.02.2023 р.).

91. Про затвердження Положення про порядок охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні: постанова КМУ від 12 червня 1996 р., № 642. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642-96-вр#Text> (дата звернення 14.02.2023 р.).

92. Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів: затверджено Наказом Державного комітету рибного господарства України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 24 грудня 1999 р., № 167/156/299/300/650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0017-00#Text> (дата звернення 15.02.2023 р.).

93. Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання водних біоресурсів і розмірів плати за їх використання: постанова КМУ від 12 лютого 2020 р., № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2020-BF#Text> (дата звернення 17.02.2023 р.).

94. Про затвердження Комплексної програми діяльності з припинення незаконного вилову риби іноземними суднами в територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України на 2002-2006 роки: постанова КМУ від 12 вересня 2002 р., № 1353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення 01.02.2023 р.).

95. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття від 25 жовтня 1995 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU95454> (дата звернення 13.02.2023 р.).

96. Резолюції та рекомендації 7-ої наради Договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя, головним чином, як місць перебування водоплавних птахів (Рамсар, Іран, 1971) Сан-Хосе, Коста-Ріка, 10-18 травня 1999 р. /Під ред. Г.В. Парчук. Київ: видавництво «АВАЛЛОН», 1999. 98 с.

97. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23 червня 1979 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu793031979_06_23&an=2 (дата звернення 17.02.2023 р.).

98. Водно-болотні угіддя України: довідник /під ред. Г.Б. Марушевського, І.С. Жарук. Київ: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. 213 с.

99. Роль водно-болотних угідь Азово-Чорноморського регіону в збереженні біологічного різноманіття: автореферат дис. докт. біол. наук./ Стойловський В.П. Дніпропетровськ: Дніпропетрівський ун-т, 2004. 21 с.

100. Про екологічну мережу України: Закон України від 24 червня 2004 р., № 1864-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2004#Text> (дата звернення 23.02.2023 р.).

101. Про погодження надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення: постанова КМУ від 23 лютого 2011 р., № 147-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/147-2011-вр#Text> (дата звернення 23.02.2023 р.).

102. Про музеї і музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р., № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text> (дата звернення 23.02.2023 р.).

103. Паньків З.П. Земельні ресурси // Матеріали 2 Міжнародної науково-практичної конференції. Львівська політехніка. 2018. №5. С.24.

104. Основи екотуризму / Русев І.Т. Одеса: КП ОГТ, 2004. 58 с.

105. Про курорти: Закон України від 4 жовтня 2000 р., № 2026-III. URL: <https://www.spfu.gov.ua/ua/documents/1930.html#Text> (дата звернення 23.02.2023 р.).

106. Концепція розвитку санаторно-курортної галузі: розпорядження КМУ від 23 квітня 2003 р., № 231-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231-2003-вр#Text> (дата звернення 27.02.2023 р.).

107. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 р., № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення 15.02.2023 р.).

108. Концепція сталого розвитку населених пунктів: затверджена постановою ВРУ від 24 грудня 1999 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM006520#Text> (дата звернення 16.02.2023 р.).

109. Про затвердження Порядку користування землями водного фонду: постанова КМУ від 13 травня 1996 р., №502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-96-вр#Text> (дата звернення 17.02.2023 р.).

110. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 р., № 3808-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення 17.02.2023 р.).

111. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р., № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (дата звернення 17.02.2023 р.).

112. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13 жовтня 1992 р., № 2673-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-96-вр#Text> (дата звернення 17.02.2023 р.).

113. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 р., № 1908-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення 18.02.2023 р.).

114. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р., № 1550-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 18.02.2023 р.).

115. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 р., № 2320-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення 18.02.2023 р.).

116. Про металобрухт: Закон України від 5 травня 1999 р., № 619-ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/619-14#Text> (дата звернення 23.02.2023 р.).

117. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 р., № 222-VІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення 23.02.2023 р.).

118. Міжнародне право: підручник. Баймуратов М.О. Харків: «Одіссей», 2012. 672 с.

Навчальне електронне видання

НЕМЦОВА Оксана Анатоліївна
ШВИДЧЕНКО Ірина Георгіївна

ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Конспект лекцій

Видавець і виготовлювач

Одеський державний екологічний університет

вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016

тел./факс: (0482) 32-67-35

E-mail: info@odeku.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5242 від 08.11.2016